

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ORHUN YAZITLARINDA GÜÇ VE İKTİDAR

İsmail AŞIK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Tuncay ÖNDER

YÜKSEK LİSANS

SİYASET BİLİMİ VE KAMUYÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

ŞUBAT - 2020

ORHUN YAZITLARINDA GÜÇ VE İKTİDAR

İsmail AŞIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ŞUBAT 2020

ORHUN YAZITLARINDA GÜÇ VE İKTİDAR

(Yüksek Lisans Tezi)

İsmail AŞIK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Şubat 2020

ÖZET

Orhun Yazıtları Türk adının geçtiği, ilk Türkçe yazılı metindir. Belki de bu nedenle bugüne kadar Orhun Yazıtları üzerinde yapılmış olan çalışmalar büyük çoğunlukla yazıtların dil bilimsel açıdan çözümlenmesi, yazıtlarda yer alan sözcük ve cümlelerin anlam ve yapılarının incelenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Genel yaklaşımdan farklı olarak bu çalışmanın amacı ise, Orhun yazıtlarında yer alan ifadelerin, güç ve iktidar kavramları çerçevesinde, tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bağlamda tartışılarak yorumlanması, Göktürklerde ve genel anlamda Türk devlet geleneğinde güç yapılaşması ve iktidar ilişkileri ile ilgili yazıtlardaki söylemlerden çıkarımlar yapılmasıdır. Ele alınan konu ve ortaya konulan amaç göz önüne alındığında çalışmada ampirik bir yöntem kullanılması söz konusu olmamış, ortaya konulan araştırma problemleri üzerine tartışmacı ve katkı sağlayıcı bir yöntem kullanılmıştır. Seçilen yöntemin çalışmada uygulanabilmesi için öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, ardından çalışmanın amacı doğrultusunda yazıtlardaki ifadeler üzerinden bir takım problemler belirlenmiştir. Çok yönlü ve yüzeysel olmayan bir düşünme biçimi gerektiren, tartışmacı bir yaklaşımla ve birden fazla kavram arasında ilişkilendirme yapılarak araştırma problemleri üzerine çıkarımlar yapılmıştır. Sonuç olarak yine araştırmanın amacı kapsamında ve ortaya konulmuş olan öncülleri doğrulayabilmek adına yapılan çıkarımlar üzerinden katkı sağlayıcı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bilim Kodu : 117111

Anahtar Kelimeler : Türk Siyasal Hayatı, Kut, Kağan, İktidar, Güç.

Sayfa Adedi : 111

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Tuncay ÖNDER

ORKHON INSCRIPTIONS POWER AND AAUTHORITY

(M.Sc.Thesis)

İsmail AŞIK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

February 2020

ABSTRACT

Orkhon Inscriptions is the first written text, contains the “TURK”. Perhaps for this reason, the studies on the Orkhon Inscriptions have mostly focused on the scientific analysis of the inscriptions and the research of the meaning and structure of the words and sentences in the inscriptions. Apart from the general approach, the aim of this study is to discuss and interpret the expressions in the Orkhon inscriptions on the goals of power and aauthority by discussing historical, social, political, economic and cultural strategies. In Göktürk and in general term of the Turkish state tradition, inferences are made from the discourses on structure and relationships of power. Considering the subject and the aim, the empirical method was not used in the study and a controversial and contributing method was used in relation to the revealed problems. Firstly, a comprehensive literature search was made for the selected method and then some problems were determined through the expressions in the inscriptions for the purpose of the study. Inferences were made on the problems by making a connection between multiple concepts and a controversial approach that requires a multi-faceted and high-level thinking. As a result, contrubuting assesments were made through the inferences In the context of the aim of the research and to verify the premises.

Science Code : 117111

Key Words : Turkish Political Life, Celestial, Sovereign, Aauthority, Power,

Page Number : 111

Supervisor : Assoc. Dr. Tuncay ÖNDER

TEŞEKKÜR

Hayatımı anlamlandıran, bu tezi bitirmem konusunda sürekli destek olan ve beni teşvik eden biricik hayat arkadaşıma, eşim Mucize ERGON AŞIK'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	ix
RESİMLERİN LİSTESİ	x
1. GİRİŞ	1
2. GÖKTÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ YAPILAŞMASI VE İKTİDAR İLİŞKİSİ	7
2.1 Güç Ve İktidar Tanımları.	7
2.2 Gücün Meşrulaştırılması ve İktidarın Kullanım Biçimleri	8
2.3 Göktürkler Özelinden Eski Türk Devlet Yönetim Geleneği Geneline Türk Devlet Yönetiminin Kendine Özgünlüğü	14
2.4. Göktürk Devletlerinde Gücün Meşruluğu-Kullanım Biçimi ve İktidar İlişkileri	17
2.4.1. Gücün Meşrulaştırma Simgesi Olarak Kutluk	21
2.4.2. Gücün Kullanım Biçimi Olarak Kağanlık	24
2.4.3. Gücün Kullanımından Etkilenenler Bağlamında İktidar İlişkisi	27
3. GÖKTÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ-İKTİDAR İLİŞKİSİNİN BİR SOMUTLUĞU YA DA YORUMU OLARAK ORHUN YAZITLARI	39
3.1. Olan ve Olması Gereken Düzleminde Orhun Yazıtları	47
3.1.1. Göktürk Devlet Yönetimine İlişkin Tarihsel Belge Olarak Orhun Yazıtlarının Konumu	47

3.1.2. Göktürk Devlet Yönetimine Yönelik Öneriler Bütünü Olarak Orhun Yazıtları	82
3.2. Türk Devlet Geleneğinde Güç Yapılaşması ve İktidar İlişkisi Bağlamında Orhun Yazıtları	94
4. SONUÇ	103
KAYNAKLAR	107
ÖZGEÇMİŞ	111

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil

Sayfa

Şekil 3.1

101

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim

Sayfa

Resim 3.1

43

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın temel problemi; Türkler hakkında bilgi veren ve Türkler tarafından meydana getirilmiş olan ilk Türkçe yazılı metin olan Orhun Yazıtlarının sadece dil özellikleri bakımından incelenmiş olmasının eksikliği üzerine; yazıtların daha önce ele alınmamış bir açıdan değerlendirilerek yazıtlarda yer alan yer alan söylemlerde anlatılmak istenenler hakkında güç ve iktidar kavramları üzerinden tartışma yaparak, Göktürk yönetim biçimi ve genel anlamda da Türk Devlet geleneğinde yönetim biçimi konusunda çıkarımlarda bulunmaktır.

Yazıtlarda yer alan söylemler, belli başlıklar ve konular çerçevesinde yine araştırma problemleri şeklinde ele alınıp, çok boyutlu ve neden sonuç ilişkisi çerçevesinde, dönemin olayları bağlamında anlamlandırılarak çalışmanın temel problemini açıklamaya katkı sağlayıcı nitelikte ele alınacaktır.

Bu bağlamda öncelikle Orhun Yazıtlarında dile gelen dönemin olayları ile ilgili genel ama daha önce literatürde çok da irdelenmemiş şekilde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Daha sonra yazıtların içerdiği öğütler, tarihi bilgiler, seslenişler, tespitler, yönetim anlayışının özgünlüğü ve geleceğe yön verici söylemler temel araştırma problemi çerçevesinde sorunlaştırılarak tartışılacaktır. Bu alt problemler temel araştırma problemini destekler nitelikte olacaktır. Örneğin yazıtlarda yer alan;

“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım” sözleri bile bu çıkarımları yapmamıza ışık tutar niteliktedir (Bilge Kağan Yazıtı-Doğu Cephe 21-22. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 27).

Çin’in hakimiyeti altında geçen yaklaşık elli yıllık bir dönemin ardından Göktürkler tekrar bağımsızlık mücadelesine girmiş ve kazanmıştır. Burada esaretin Türk milletine aykırı olduğunu dile getiren kağanının halkına seslenişi görülmektedir. Aslında Türklerde gücün kaynağının, milletin durumunun, kağanlar arasındaki ilişkinin ve dönemin iktidar ve yönetim anlayışının esasları hakkında da bilgi vermektedir. Kağan Türk milleti daha önce düştüğü hatalara düşerek Türk yurdunu kaybetmesin diye de bunları yazıtlara işletmiştir (Enigün, 2010, s. 343).

“Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki Şadpıt beyleri, kuzeydeki Tarkat, Buyruk beyleri, Otuz Tatar Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle...” (Kültigin Yazıtı-Doğu Cephe 1-2. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 12).

sözleri ile başlayan Kül Tigin Abidesi’nin yanı sıra Bilge Kağan ve Tonyukuk Abideleri’nden oluşan Orhun Yazıtları Türk adının ilk olarak geçtiği, ilk Türkçe yazılı metin olarak bilinmektedir. Daha yazıtların ilk sözleri olan yukarıdaki alıntıda açıkça görüleceği üzere Orhun Yazıtları, o dönemki Türk toplumunun siyasal ve askeri yönetimlerinden, dini ve kültürel yaşamlarına kadar pek çok konuya ışık tutacak niteliktedir (Ergin, 2003, s. 4). Ancak bu güne kadar yapılan çalışmalar çoğunlukla yazıtların dil bilimsel açıdan çözümlenmesi, yazıtlarda yer alan sözcük ve cümlelerin anlam ve yapılarının incelenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada ise yazıtlarda yer alan söylemler farklı bir açıdan değerlendirilerek Orhun söylemlerin ve ifade edilen düşüncelerin ayrı ayrı irdelenerek ve bütünselliği göz önünde bulundurulduğunda aslında ne amaçla abidelere işlendiği sorunlarının açıklanması amaçlanmaktadır.

Orhun Yazıtlarının sadece ihtiva ettiği dil açısından incelenmiş olması tarihi anlama, anlamlandırma ve çıkarımlar yapma açısından yetersiz bir yaklaşımdır. Yazıtlar içerdikleri bilgiler açısından tarihi aktaran bir anıt belge olma özelliğinin yanı sıra, önceki yöneticilerin ve halkın yaptıkları hataları gösterme, sonraki yöneticilere ve halka öğütler içermesi, dönemin siyasi, askeri, kültürel ve dini oluşumlarını anlama açısından çok önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın bir amacı da yazıldıkları döneme ışık tutan bu yazıtların daha önce ele alınmamış bir biçimde incelenerek Türk yönetim anlayışı hakkında çıkarımlar yapmaktır.

Bu çalışmada Orhun yazıtlarında güç ve iktidar kavramlarının problem odaklı olarak tartışmacı bir yaklaşım ile ele alınması, tarihsel toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamda yazıtların “asıl” anlatmak istedikleri üzerinden siyaset felsefesi kapsamında çıkarımlar yapılması amaçlanmıştır.

Aynı zamanda daha önce üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen bu yönüyle ele alınmayan Orhun Yazıtlarına “farklı” bir açıdan bakılarak problem odaklı ve tartışmacı bir yaklaşım ile katkı sağlayıcı sonuçların ortaya konulması da amaçlanmıştır.

Bu çalışmada sadece Orhun Yazıtları ile sınırlı kalmaksızın öncelikle abidelere ismini veren Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk hakkında olmak üzere dönemin yöneticileri, dönemin siyasi özellikleri, Göktürklerin Çin ile olan ilişkileri, toplumun karakteristiği, var olan kültürün yönetim ve gücün kullanımı ile kaynağı konularını nasıl etkilediği ve iktidar ilişkisi kapsamında bunlardan nasıl etkilendiği konularında oldukça kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır.

Bununla birlikte bu çalışma sadece bir literatür taraması şeklinde olmayıp; genel literatür yaklaşımlarına sorgulayıcı ve eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşılan bir niteliktedir. Örneğin literatürde yer alan kaynaklar çerçevesinde genel anlamda “*Orhun Yazıtlarında Türk yönetim düşüncesi*” başlığı altında bazı değerlendirmeler yapılarak; sözü edilen yönetim düşüncesi hakkında dört ilkedен söz edilmektedir. Bunlar “kut ve töre” “bilgelik” “kurultay” ve “direnme hakkı”dır (Eroğlu, 2015, s. 117). Bu ve benzeri literatürde yer alan görüşler eleştirel bir yaklaşım ile ele alınarak çalışmanın temel problemi ve amaçları bağlamında tartışılarak, ardından çıkarımlarda bulunulması da çalışmanın yöntemi kapsamındadır.

Özetle bu çalışma sadece bir literatür taraması ve aktarımından ibaret olmadığı gibi; tartışmayı amaçladığı problemler çerçevesinde konuya katkı sağlayıcı bir yöntem ile hazırlanmıştır.

Kül Tigin abidesinde “Kül Tekin Koyun yılında yirmi yedinci gün öldü. Dokuzuncu ayın otuz yedinci günü cenaze törenini yaptık. Türbesini.... heykelini... yazılı taşını Maymun yılında yedinci ayın otuz yedinci günü büyük törenle açtık.” denilmektedir (Köken, 2002, s. 397). Abidelerde yer alan bilgilerin çözümlenmesi sonucunda Kül Tigin abidesinin 732, Bilge Kağan abidesinin 735 ve net olmamakla birlikte Tonyukuk abidesinin ise 725 yılında dikildiği tespit edilmiştir (Taşağıl, 2015, s. 189). Göktürkler hakkında literatürde yer alan bilgiler incelendiğinde ise 630 yılında Çin hakimiyetine girdikleri ve 50 yıl kadar bu durumun devam ettiği, daha sonra Türklerin tekrar bağımsızlıklarını kazandıkları görülmektedir (Ergin, 2003, s. 5).

Bu itibarla çalışmada; konu edinilen sorunların Orhun Yazıtlarının ele aldığı konular ile bağdaştırılabilmesi bağlamında, Göktürkler’in 630-730 yılları arasında yaşadıkları yönetsel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve askeri gelişmeler kapsamında sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın yöntem bakımından sınırlılığı ise ampirik bir çalışma içermemesidir. Ancak incelediği konu itibari ile ampirik bir yöntem içermemesi olağan olup yöntem kısmında söz edildiği üzere problem odaklı tartışmacı ve katkı sağlayıcı bir yöntem izlenmiştir.

“Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evlâdı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı.” (Köken, 2002, s. 332).

Abidelerde yer alan bu sözler Türk devletinde Çin’in ne kadar etkili olduğunun açık bir göstergesi niteliğindedir. Ayrıca Türkler hakkında en eski bilgilere Çin kaynaklarından ulaşılmaktadır. Bu açıdan Orhun Yazıtları’nın “asıl” söylediklerinin ve barındırdığı güç ve iktidar bağlamındaki söylemlerin istenilen düzeyde anlamlandırılabilmesi adına geniş kapsamlı bir Türkçe ve Çince’den çeviri literatür metinlerinden, Çin yıllıklarından yararlanılmıştır.

Çalışmanın konuya yaklaşımı açısından ilk bakışta literatür kısıtlı, ele alınabilecek konu başlıkları sınırlı gibi görünse de; Orhun Yazıtları içerdiği bilgiler açısından oldukça zengin bir metindir. Türklerde yönetsel gücün kaynağından, Çin ile ilişkilerin iktidar mücadelesine olan etkilerine; Kağan’ın halkına seslenişinden, onlara verdiği nasihatlere kadar yazıtlarda yer alan söylemler; Türklerin o dönemde sahip oldukları yönetim ve güç anlayışlarından; dini, siyasi, askeri ve kültürel yaşamları hakkında bilgi veren söylemlere kadar kapsamlı tartışmaların yapılabileceği geniş konulara değinmektedir. Bu bağlamda yazıtların “asıl” söylediklerini anlayarak tarihi ve devlet geleneğini “doğru” yorumlamak adına bu çalışma; Orhun Yazıtlarında güç ve iktidar olgularının siyaset felsefesi çıkarımları bağlamında sınırlı tutulmuştur.

Çalışma esas itibariyle iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda öncelikle “güç ve iktidar” kavramlarının tanımlarına yer verilmiş, literatürde bu kavramlar üzerine yapılmış olan çalışmalardan bilgiler aktarılmıştır. Daha sonra gücün meşrulaştırılması ve iktidarın kullanım biçimlerinin tarihsel süreçte ve farklı toplumlarda nasıl şekillendiği üzerine durulmuştur. Bunun ardından Göktürkler özelinden Eski Türk Devletleri geneline, Türk Devlet Yönetiminin kendine özgünlüğü tartışılmıştır.

Ardından Ulaşılmak istenilen çıkarımları yapabilmek için çalışmanın yine ilk kısmında; 1. Göktürk ve 2. Göktürk Devletleri'nin olaysal ve olaysal olmayan tarih açısından nasıl kurulup geliştikleri ve yok oldukları konusu özet bir biçimde ele alınmıştır. Konu Orhun Yazıtları'nın sadece tarihsel-kronolojik açıdan değerlendirilecek bir metin olması özüne dayandırılmadığı, metinlerde yer alan ifadelerin toplumsal, ekonomik ve siyasi açılardan yorumlanarak çıkarımlar yapılacak metinler olması sebebiyle Göktürkler'e ilişkin kronolojik tarih kısmına, kısa ama yeterli bir biçimde yer verilmiştir.

Ayrıca yine çalışmanın ilk bölümünde Orhun Yazıtları'nda ki ifadelere hiç yer vermeden diğer tarihsel kaynaklar ışığında; “gücün meşrulaştırma simgesi olarak kutluk” , “gücün kullanım biçimi olarak kağanlık” ve “gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkisi” başlıkları altında 1. Göktürkler ve 2. Göktürkler için siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan “güç ve iktidar” kavramları bağlamında tespitlerde ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ikinci kısmında; ilk kısımda yapılmış olan tespit ve değerlendirmelerin bir somutluğu ya da yorumu olarak Orhun Yazıtları'nın nasıl konumlandırılması ve anlamlandırılması gerektiği üzerine tartışmalarda bulunulmuştur. Bunun için öncelikle Orhun Yazıtları'nın Türk Tarihindeki yeri üzerine bir takım açıklamalarda bulunulmuştur.

Ardından yazıtlardan yapılan birebir alıntılar ışığında öncelikle; Göktürk Devletleri'nde güç ve iktidar ilişkilerinin kağanların ifadeleriyle “olan” düzleminde ve tarihsel bir belge olarak nasıl algılanması gerektiğine değinilmiştir. Daha sonra yine yazıtlarda ki söylemler üzerinden “olması gereken” düzleminde kağanların ne tür önerilerde bulunduğuna yönelik tespitler yapılmıştır.

Son olarak ise Göktürk devletleri ve Orhun Yazıtları'nda ki ifadeler özelinden; İç Asya'da İslamiyet öncesi kurulmuş Eski Türk devletleri geneline geçiş yapılarak ve genel bir değerlendirme olacak şekilde; Türk devlet geleneğinde güç yapılaşması ve iktidar ilişkileri bağlamında çıkarımlarda bulunulmuştur.

2. GÖKTÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ YAPILAŞMASI VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

Göktürkler'in devlet yönetim geleneği ve anlayışı özelinde; Orhun Yazıtları'nda ifadesini bulduğu şekli ile Göktürkler'de güç yapılaşması ve iktidar ilişkileri üzerine çıkarımlarda bulunmadan önce; çalışmanın teorik altyapısını oluşturması açısından “güç” ve “iktidar” kavramları üzerine bir takım değerlendirmelerde bulunulması yerinde olacaktır. İlk olarak literatürde mevcut “güç” ve “iktidar” tanımları üzerinden “gücün meşrulaştırma simgeleri”, “iktidarın kullanım biçimleri” ve “güç-iktidar ilişkileri” olguları ele alınacaktır.

Daha sonra yukarıda belirtilmiş olduğu üzere; çalışmanın sınırlılıkları dahilinde ve aynı tarihsel dönem içerisinde, Göktürkler'in kendine özgün toplumsal, iktisadi, kültürel yapıları gereği ele alınan olguların diğer toplum/devletlerden hangi yönlerden farklılaştığı üzerine bir tartışma yapılacaktır. Bu tartışmanın çerçevesini belirlemek adına da; “kutluk”, “kağanlık”, “iktidara yön veren ilişkiler ve inançlar” kavramları özelinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2.1 Güç Ve İktidar Tanımları

İki insanın aynı anda bulunduğu ve iletişime geçtiği her ortamda güç kavramından söz etmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında güç kavramının tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu kabul edilebilir. Güç kavramı üzerine birçok çalışma yapılmış ve birçok tanım ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir.

Weber gücü “Bir kişinin bir başka kişiyi direnci olmasına karşın etkileyebilme ihtimali” olarak; Russell ise “Sonuçlandırılmış etkilerin ürünü” olarak tanımlamıştır (Lasswell ve Kaplan, 1950, s. 117).

Mannheim tarafından güç; “Hangi şekilde ve nerede ve olursa olsun istenen davranışlara teşvik etmek üzere birey üzerine uygulanan sosyal baskı” olarak ifade edilmiştir (Mannheim, 1950, s. 49). Dahl'a göre ise “Güç, A'nın B'ye B'nin aksini yapmayacağı bir şey yaptırabilme oranıdır” (Dahl, 1961, s. 144).

Yine başka bir tanıma göre “Başka birisinin davranışlarına tesir edebilme kapasitesidir” (Hunt, 1994, s. 38). Eren'in ifadesi ile güç; “bir kişinin başka kişi ya da kişilerin davranışlarını etkileme yeteneğidir ve bu nedenle etkilenen kişi etkileyen kişinin arzu ve istekleri doğrultusunda faaliyette bulunur” (Eren, 2010, s. 81). Pfeffer

ise gücü; “Olayların seyrini değiştirme, davranışlara tesir etme, direnmeyi bastırma ve bu sayede insanların istenilen davranışları yapmalarını sağlayarak onları kazanma yolunda harekete geçirilen potansiyel bir yetenek” olarak tanımlamıştır (Pfeffer, 1992, s. 20).

Güç kavramına ilişkin vermiş olduğumuz tanımların ardından literatürde yer alan iktidar tanımlarından bazıları da şu şekildedir:

İktidar sözcüğü etimolojik anlamda; erk, saltanat, mülk, kontrol altında tutma gücü gibi anlamlar ihtiva etmektedir (Hançerlioğlu, 1986, s. 92). Genel bir ifade olarak; bir kişinin veya kişiler topluluğunun kendi amaç ve istekleri doğrultusunda, razı olup olmadıklarına bakmaksızın diğer insanların davranışlarını yönlendirebilme, etkileyebilme veya denetleyebilmesi; toplumu yönlendirme ve yönetme gücü, bu gücü elinde tutan organ veya otoritedir (Demir ve Acar, 1992, s. 176).

Weber’e göre; “toplumsal ilişkiler kapsamında bir iradenin, ona karşı gelinmesi durumunda bile yürütölmeye devam edilmesi imkanı” şeklinde tanımlanan iktidarın; ayrıca, “başkalarının göstermiş olduğu davranışları kontrol edebilme imkanı” gibi tanımları da vardır (Kapani, 1978, s. 27).

Bir başka tanıma göre ise “toplum ile ilişki içerisinde ki bir kişinin diğer kişilerden buyruklarına uymalarını talep etme hakkına sahip olma durumu”na iktidar denir (Duverger, 2011, s. 129). Friedman’a göre ise iktidar; ikna, baskı, rıza, güç, manipölasyon, gibi kavramlar ile kendisini ifade etmektedir (Friedman, 1990, s. 60). Akal’da genel anlamıyla iktidarı “bazı kişilerin ve kümelerin, başka kişiler ve kümeler üzerinde sağladığı etki” olarak tanımlamıştır (Akal, 1990, s. 39).

2.2. Gücün Meşrulaştırılması ve İktidarın Kullanım Biçimleri

Yukarıda aktarmış olduğumuz güç ve iktidar tanımları ışığında Weber’in “Tarihte birçok örneği göröldüğü üzere, toplumun vicdanında kabul görmemiş ve salt güce dayalı iktidarlara uzun süre ayakta kalamazlar” söylemine bakıldığında; gücün meşrulaştırılmış olmasının iktidarın devamı açısından önemi ortaya çıkmaktadır (Weber, 2006, s. 110).

İktidarın devamlılığının salt güce dayanmıyor oluşu; iktidara itaatin temelinde “meşruiyet” olması koşulu ile açıklanabilir. Bu konuda yine Weber; kişilerin iktidara sürekli ve güce dayalı bir baskı olmasa dahi itaat etmelerinin temelinde, onu meşru

görmelerinin yattığını ifade etmiştir. Bu nedenle; iktidarların devamlılığının, ancak kendisine bağlı halk topluluğu tarafından benimsenmesine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında meşruiyet kavramı, iktidarın zor kullanma yetkisine karşı, halka iktidarın emirlerine itaat etme bilinci ve sorumluluğu yükleyen kavramdır (Duverger, 1995, s. 132). Meşruiyet bağlamında bir diğer önemli kavram ise “otorite”dir. Otorite kavramı, en genel anlamıyla “meşru iktidar” olarak tanımlanabilir ve iktidarın özel bir biçimi olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle, “otorite” ve “iktidar” kavramları ele alınırken “meşruiyet” kavramı birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemekte ve daha merkezi bir rol üstlenmektedir (Friedmen, 1993, s. 28).

Bir toplum veya devlette hüküm süregelen yönetim anlayışı ve geleneği; halkın sahip olduğu, ekonomik yapı, kültürel yapı, tarihsel miras, din vb. birçok olgu ve değişkene bağlı olarak kendine özgün bir yapıya bürünmüştür (Acar, 1990, s. 87). Çalışmanın amacı gereği öncelikle aynı dönemde batı toplumlarında ve devletlerinde görülmüş olan, gücün meşrulaştırılması ve iktidarın kullanım biçimleri olguları üzerine yapacağımız genel bir değerlendirme sonrasında; Göktürkler ve Eski Türk toplumlarında aynı olguların kendine özgün yapıları üzerine tartışmamız yerinde olacaktır (Bilgi ve Kemal, 2003, s. 29).

Öncelikle Batı toplumlarında zaman içerisinde hakim olduğu kabul edilmiş otorite tiplerine değinmek gerekirse; Weber’in “otorite/meşruiyet modeli” üzerinden bir değerlendirme yapılabilir. Weber otorite kavramını açıklarken “egemenlik meşruluğuna göre” otoriteyi “geleneksel” , “karizmatik” , “hukuksal/ussal” olmak üzere üç sınıfa ayırmıştır (Bozkurt, 2011, s. 103).

Geleneksel yaklaşımda, egemenliğin kaynağını inançlar ve gelenekler oluşturmaktadır. Karizmatik yaklaşımda, liderin doğuştan olağanüstü niteliklere sahip olduğuna inanılır. Karizma kişisel olma niteliğinin ötesinde aile karizması veya kurumsal karizma şeklinde de olabilmektedir. Aile karizmasında, karizmanın liderin soyundan gelenlere geçmesi, kurumsalda ise karizmanın kişilerden soyutlanarak belli bir makamın objektif bir niteliği halini almasıdır. Yasal yaklaşımda ise egemenliğin kaynağı; hukuk kuralları ve yasalardır (Freund, 2006, s.261; Özev, 2005, s.3).

Bu bağlamda; meşruiyet ve otorite tipleri ilişkileri üzerine bir takım açıklamalar yapmak gerekir.

Geleneksel otorite ve meşruiyet ilişkisinde otorite kavramı, ilk defa “geleneksel otorite” şeklinde kendisini göstermiştir. Bu otorite tipi, gelenek ve inançların saygı gördüğü, toplumsal düzenin yavaş değiştiği toplumlarda görülmüştür. Bu açıdan da, çoğu zaman günlük yaşamın olağan, basit ve tek düze ihtiyaçlarını karşılamakla alakalı bir otorite tipini ifade etmektedir (Weber, 2006, s. 325). Geleneksel otoriteye bireyleri itaatini ve otoritenin kaynağını sağlayan kuralların özünü yani meşruiyetini ise, toplumun inançları, gelenekleri ve kutsalları meydana getirmektedir. Bunlar, genelde içsel olarak bireyleri bağlayıcı ancak yazılı kurallardır. Kurallara uyum konusunda toplumda tam bir anlayış birliği vardır ve meşruiyet bu birlikten doğmaktadır (Weber, 2005, s. 375-377). Geleneksel otoritede, iktidara itaatsizlik, aynı zamanda kutsala da karşı çıkmak anlamına geldiği için her zaman mutlak bir itaat vardır. Bu nedenle bu durum işlevsellik yerine kişisel ilişkiler bağlamında hükmeden iktidarların keyfiliklerini ve sınırsızlığını da beraberinde getirebilmektedir. Özetle geleneksel otorite, rasyonel olmaktan ziyade tarihseldir ve irrasyoneldir (Weber, 2006, s 376).

Karizmatik Otorite ve meşruiyet ilişkisinde Weber’in ikinci olarak ifade ettiği otorite tipi, “karizmatik otorite”dir. Weber’e göre karizma kavramı, bir kişiyi kutsal, olağanüstü ya da bazı özel güçlere sahip konuma getiren ve onu sıradan insanlardan ayıran nitelikler anlamına gelmektedir. Karizma “kişisel” olabildiği gibi bunun yanı sıra “ailesel” de olabilir. Bu durumda iktidarın belirtilmiş olan özelliklere sahip olup olmadığı önemini yitirir çünkü toplum tarafından öyle algılanması yeterlidir. Dolayısıyla bu otorite tipi meşruluğunu, iktidarda bulunan kişinin sahip olduğu ya da böyle inanılan üstün özelliklerinden almaktadır. Hatta ve hatta bu otorite de, iktidarın ağzından çıkan her cümlenin kesin bir itaatle sonuçlanması ana kuraldır (Weber, 2006, s. 135, 376). Bununla birlikte, bu otorite tipinin varlığı, toplum tarafından benimsendiği sürece devamlılığını sağlar. Aksi takdirde, her zaman iktidarı kaybetme riski bulunmaktadır (Weber, 2006 s. 59, 80-81).

Hukuksal/Ussal otorite ve meşruiyet ilişkisinde; hukuksal/ussal otoritenin ana kaynağı, toplumun ortak akılla oluşturduğu kurallar bütünü yani yasalar ve hukuktur. Emir verme yetkisine sahip kişiler, bu kurallar bütünü çerçevesinde iktidar olurlar, bu kuralların sınırları içerisinde yetkilerini kullanıp yine bu kurallara göre de iktidardan uzaklaşırlar (Weber, 2006 s. 59, 80-81). Sonuç olarak iktidarın, hukuka

uygun şekilde oluştuğu ve onun sınırlarını aşamayacağı inancı, bu otorite tipinin meşruluğuna kaynaklık eder (Weber, 2005, s. 379). Bu otorite tipinde, yönetilen-yöneten ilişkisi, hukuk düzeni çerçevesinde belirlenmiş olup, iktidarların ana işlevi yasalar gereği halka hizmet sunmaktır. Buna karşılık ise, kişilerin hukuk kurallarına dayalı meşru iktidara itaat etmesi yine hukuk kuralları gereği bir yükümlülüktür (Weber, 2005, s. 42-43).

Batı'da ki çoğu görüşte egemenlik olgusu bizzat iktidarın kendisine verilip sınırsız, mutlak, ve sorumsuz olduğu ortaya konulurken; Türkler'de egemenliğin özellikle töre olarak ifade edilen kurallar kümesi olarak belirleyici ve sınırlayıcı bir öğe olduğu görölmektedir. Bunun yanı sıra Batı siyasi tarihinde iktidarı sahibi kişi veya zümre ile devlet aynı görölmüş ve mutlaklık verilmiştir. Bu sebeple Batı tarihi büyük ölçüde egemenliğe sahip iktidarın/devletin sınırlandırılması mücadelesi şeklinde karşımıza çıkmıştır. Türkler'de ise devlet kavramı ile hükümdarın kişiliği farklı görölmüştür. Bu açıdan hükümdarın iktidarı, töreye dayandığı sürece meşru kabul edilirken; farklı olan kısmı ise devletin her zaman kutsal ve kişileri aşan bir anlamının olduğudur (Çalışkur, 2016, s 80).

Yine Batı'da egemenlik toplumsal açıdan sınıflar arasında gerçekleşirken; Türkler'de, toplumsal sınıf olarak adlandırılmasına imkan olmayan statüsel niteliği ağır basan gruplar etrafında gerçekleşmiştir. Kısacası Türk siyasal yaşamındaki gelişmelerin, kültüre, toplum yapısına, coğrafik vs. etkenlere bağlı nedenlerle Batı'dakinden daha farklı bir yol izlediği görölmektedir. Türkler'in İslamiyet'ten önceki devlet/siyasal egemenlik ve iktidar anlayışında ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinde; dinsel veya sınıfsal statü, toprak mülkiyeti gibi bir üstünlük veya ayrıcalık sahipliği doğuracak bir sınıfsallıktan söz edilemez (Daver, 1993 s. 198).

Türkler, sahip oldukları kendilerine özgün değerlerle Batı'daki çizgiden daha farklı bir siyasal yapılanma ortaya koymuşlardır. Örneğin töre, kut gibi kavramlar, meşruiyet ve otorite kavramları üzerinde belirleyici bir rol oynayarak, Türklerde kendine özgün bir siyasal yapının oluşmasını sağlamıştır. Özetle iktidar, otorite gibi kavramların Batı'daki anlamlarını içerir karşılıklarını, Türk siyasal yaşamında birebir ve aynı şekilde beklemek çok da uygun bir yaklaşım değildir (Kafesoğlu, 1995, s. 246).

Türk siyaset geleneğinin şekillenmesinde, birden fazla ve farklı kavram etkili olmuştur. Bunlardan, kut kavramı, egemenlik anlayışının oluşumunda etkilidir. Kut

inancı gereği, egemenlik, kutsal hanedan olan Aşena soyuna Gök Tanrı tarafından bahledilmiştir (Arsal, 1947 s. 120-125; Köseoğlu, 1997, s. 45). Bu anlayışın, Orhun Yazıtları'nda ayrıntılı biçimde anlatıldığı görülmektedir (Ögel, 1932, s.53). Bu inanış, hanedanı doğrudan doğruya meşru bir güç haline getirmektedir ve Weber'in tipolojilerimden “geleneksel otorite”yi anımsatmaktadır. Ancak burada kutsallık, doğrudan sadece kağana değil mensubu olduğu hanedana aittir. Kağan, kişilik olarak hiçbir zaman kutsal ve dokunulmaz bir varlık olarak kabul görmemiştir. Hatta yetkilerinden ziyade halka karşı sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olan bir görevliden ibaret kalmıştır (Ergin, 2003:i, s. 4, 17, 31). Bu açıdan, kağanın halkına hesap vermesi gerektiği ve sorumlulukları konuları Yazıtlarda özellikle işlenmiştir (Kafesoğlu, 1995, s. 246). Bu tespit, Sever'in “ailesel karizmatik otorite”sine işaret etmektedir. Orhun Yazıtları'ndaki “ıl (devlet)” ve “töre” sözcüklerinin birbirini tamamlayan iki kavram olarak kullanıldığı ifade edilebilir. Türk topluluklarına bakıldığında, töre ile kurulan, töreye dayalı ve her zaman onun kontrolü altında olan bir yönetim şeklinin geçerli olduğu görülmektedir. Yani devleti şekillendiren en temel öge, iktidarı elinde tutan kağan değil, töre'nin kendisidir (Özdemir, 2009, s. 129). Bu anlayış, en geniş anlamda toplumun ortak bilincinin ürünü olarak Türklere özgü bir hukuk normu ortaya çıkarmıştır.. Bu konuda bilinen en eski Türkçe metinlerde “törü” olarak geçen ve daha sonra “türe/töre” şeklinde biçimlenen kavramın, doğrudan bugünkü “hukuk” demek olduğunu kabuk eden görüşler bulunmaktadır (Önder, 1976, s. 225). Bu açıdan, töre'yi içeren normların bütünü, “töre hukuku” olarak ifade etmek mümkündür (Arık, 1995, s. 1). Yani “töre hukuku”, kağanlara hukuksal bir çerçeve oluşturmuş ve onlara bu çerçeve içerisinde karar verme zorunluluğu getirmiştir (Kafesoğlu, 1995, s. 233). Töre'nin bu şekildeki işlevi, Türklere tek kişiye ait mutlak bir iktidar oluşmasını engellediği gibi, kağanın keyfi hareket etmesinin de engellemesini sağlamıştır. Bu durum, Türklere, kutsallık ile sınırlılığın hatta sorumluluğun adeta iç içe geçtiği kendine özgün bir siyasal yapı ortaya çıkarmasını sağlamıştır. (Taşagıl, 1992, s. 104-105). Ancak kağanların, bu sınırlara uymama ihtimali düşüncesiyle, töre'de kağanın tahtını ve meşruiyetini kaybedeceği esası da benimsenmiştir. Böyle bir durumda, meşruiyetini kaybeden hanedan değil, birey olarak kağandır. Bu açıdan bakıldığında ise, aynı zamanda Türklere Weberyen anlamda, bireysel olmayan “aile karizması” anlayışının egemen olduğu görülmektedir. Türklere özgü başka bir özellik ise kağanın, töre'nin uygulanmasında etkili olan

“kurultay” tarafından da sınırlandırılmış olmasıdır. Kurultay, ilk olarak kağanın tahta çıkmasına onay vermek, daha sonra ise birçok konuda karar alınmasında etkili olmak gibi önemli bir işleve sahiptir. Gerektiği takdirde kağanın tahttan indirilmesinde de etkili olduklarını gösteren birçok örnek bulunmaktadır. (Rasonyi, 1996, s. 59-60; Tunaya 1970, s 16). Bu örneklerle çalışmanın daha sonraki kısımlarında yer vereceğiz. Arsal da, iktidarın sınırlanması konusunda töre’nin ve kurultay’ın önemine özellikle dikkat çekmektedir (Arsal, 1947, s. 266, 269). Hatta Barthold, kurultay’ın, tarihsel açıdan bakıldığında iktidarın sınırlandırılması ve katılımcılık sağlanması anlamında önemli bir değere sahip olduğunu belirterek, Türkleri “demokrat” olarak nitelendirmektedir (1975,s. 45). Kısaca; töre hukuku kapsamında kurallar bütünüünün oluşturduğu durumun, Weberyen anlamda “hukuksal/ussal otorite”nin ve meşruiyet ilişkisinin varlığına da işaret ettiği ifade edilebilir.

Özetle; Orta Asya yönetim geleneğini batıda süregelen ve Weberyen anlamdaki yönetim anlayışıyla birlikte irdedeğimizde; bir hanedanın halk tarafından kutsal kabul edilmesi, öncelikle geleneksel otoriteyi akla getirmektedir. Hanedanın kutsal olduğu düşüncesinden hareketle üstün niteliğe sahip olduğuna inanılması ise karizmatik (ailesel) otoriteyi çağrıştırmaktadır. Ayrıca yine kağanın töre hukuku ve kurultay gibi olgu ve oluşumlarla sınırlandırılmış olması Weberyen anlamda “hukuksal/ussal otorite”nin özelliklerine benzetilebilir.

Türklerde töre ve kut gibi kavramlara göre şekillenen iktidar, meşruiyet ve otorite kavramlarının niteliği, bazı değişikliklere uğramış olsa da, İslam öncesi ve sonrası dönemde özü açısından hemen hemen aynı kalmış ve özgünlüğünü korumuştur. Orta Asya Türk geleneği gereği egemen Gök Tanrı inancının yerini, Müslüman Türklerde bu defa tek Tanrı inancı almıştır. Kut ile ifade edilen egemenlik, Gök Tanrı tarafından kutsal hanedana verilmiştir şeklindeki inanç, İslam’a uymamasına rağmen, Müslüman Türklerde değişerek devam etmiş ve her iki dönemde hanedan karizmatik ve kutsal olarak kabul edilmiştir. Ancak bu karizma ve kutsallık her iki dönemde de, hanedanın buyurma gücünü elinde tutan hükümdarın kendi kişiliğine ait egemenlik olarak değişikliğe uğramamıştır. Ayrıca, İslam öncesinde kağanı sınırlayıp yönlendirme gücüne sahip töre hukukunun işlevini, sonrasındaki dönemde töre hukukunun yanı sıra İslam hukuku almıştır. Her iki dönemde hukuksal sınırlar içerisinde hareket eden iktidarlar, bu sınırlar içerisinde kaldıkları süre boyunca meşru kabul edilmiş ve bu

nedenle de kendilerine itaat edileceği esası benimsenmiştir. Kısacası, her iki dönemde de, sadece kendisi değil hanedanı kutsal sayılan, hukukla (töre ve İslam hukuku) yetkileri ve otoritesi sınırlandırılmış ve bunlara uyduğu sürece meşru olduğu kabul edilen özgün bir iktidar anlayışı hüküm sürmüştür (Berber, 2011, s.46).

Türklerin yönetim geleneği olarak oluşan bu kendine özgün otorite tipi ve meşruiyet ilişkisi, İ İslam sonrası dönemde İslam'ın ilkeleriyle büyük oranda bağdaştırılarak devam ettirilmiştir. Bu durum, Weber'in tipolojisinde yer alan karizmatik, geleneksel ve hukuksal/ussal otorite tiplerinin bir sentezi olabilecek bir yaklaşım ile açıklanabilir.

Bu çerçevede Türklerde, her iki dönemde de otorite; hanedanın kutsallığına dayandırıldığı ve bu anlayış eskiden gelen bir gelenek halinde sürdürüldüğü için “geleneksel”, kutsal olması nedeniyle ve hanedana üstün ve karizmatik özellikler yüklemesi nedeniyle “karizmatik (ailesel)” ve iktidarın hukukla (töre ve İslam hukuku) çerçevelendirilmiş olması, hükümdarların aldıkları kararlardan dolayı hesap vermeleri gerektiği anlayışının geçerli ve hatta meşruluğunu kaybeden iktidara karşı halkın hükümdara itaat etmeme hakkının öngörülmesinden dolayı da “hukuksal/ ussal” otoriteden oluşan karma bir özelliğe sahiptir (Erkoç, 2008, s. 77).

Bu nedenle Batıdan farklı olarak Türklerde egemenlik; sınırlılık ile kutsallığın iç içe geçerek iktidar-halk ilişkisini dengeleyen ve iktidarda olan hükümdara mutlak bir güç olma şansı vermeyen kendine özgün bir yapıya sahiptir. Kısacası; Weber'in ortaya koymuş olduğu her üç otorite tipi, Türklerin İslam öncesi ve İslam sonrası siyasal hayatında birlikte yer almış ve sonuç olarak Türklere özgü bir otorite ve meşruiyet ilişkisi ortaya çıkarmıştır (Tunçay, 1969, s. 47).

2.3 Göktürkler Özelinden Eski Türk Devlet Yönetim Geleneği Geneline Türk Devlet Yönetiminin Kendine Özgünlüğü:

İktidar ile egemenlik kavramları arasında tarihin farklı dönemlerinde ve farklı toplumlarda değişik şekillerde etkilenmiş olsa da, ayrılmaz bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, Batı'da farklı zamanlarda farklılık gösterdiği ve doğal olarak nitelendirilebilecek bir yön takip gittiği halde; Türkler'de bir takım değişiklikler göstermiş olsa da, bu kavramlar ve aralarında görülen ilişkiler özü itibarıyla benzer biçimde devam etmiştir. Eski Yunan ve Roma'da devletin ne olduğu, en iyi devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği ve egemenliğin kimin elinde olması gerektiği

tartışması yaşanıp farklı görüşler ortaya çıkmışken; Eski Türkler’de, genel olarak egemenliğin kaynağı olarak Gök Tanrı kabul edilmiş ve O’nun egemenliği belli bir soydan gelen hanedana verdiği görüşü benimsenmiştir. Devlet ise toplumdan ayrı düşünülmemiş, bunun yanında devletin buyurma gücü olan iktidar töreyle sınırlandırılmış ve iktidar töreye uyduğu sürece meşru görülmüştür (Ekrem, 2006, s. 21).

Türkler’de toplum yapısı şöyledir: Oguş-aile, urug-aileler birliği, boy-kabile, budun-boylar birliği, il-devlet (Kafesoğlu, 1995, s. 227). Eski yazıtlarda geçen il sözcüğü devlet anlamında kullanılmış olup devlet, hükümdarın sorumluluğundaki budunların ve boyların birliğinden oluşan ve ortak yönetsel ve hukuksal düzen ile (töre) birliği koruyan ve milleti ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bir düzen içerisinde yaşatan bir siyasal oluşumdur. (Kafesoğlu, 1995, s. 233). Orhun Yazıtları’nda, töre ve il kelimelerinin birlikte geçmesi, devletin temelini kişilere bağlı olmadığı, töre ile ortaya çıkan kurallar bütünü olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Türk devlet geleneğinde, sınırsız ve mutlak egemenliği olan hükümdarlar görülmemiştir. Devletin varlığı ve devamlılığı, töreye bağlı olup başta hükümdar olmak üzere herkes töreye uymak zorundadır (Kafesoğlu, 1995, s. 246).

Eski Türk tarihinde hakim egemenlik anlayışını ortaya koyması bakımından çok önemli bir yere sahip olan Orhun Yazıtlarında egemenliğin, kut sözcüğü ile ifade edildiği ve kutun, doğrudan Gök Tanrı tarafından verilmiş olduğuna dair inancın benimsendiği görülmektedir. Fakat verilmiş olan kut belirli bir kişi ya da kişilere değil kutsal kabul edilen hanedana verilmiştir (Arsal, 1947, s. 120-125; Kafesoğlu, 1987 s. 33). Hakim olan bu inanışa göre, kağana yönetme gücü ve hakkı Gök Tanrı tarafından bir lütuf şeklinde bahşedilmiştir.

Bu açıdan kağanın başarısızlığı veya başarısı, hatta iktidarı ile ilgili yaşamının her aşaması Gök Tanrı’nın takdir yetkisine bağlı olarak şekillenmektedir. Kağanların gücünü Gök Tanrı’dan almış olduğu inanışı, Orhun Yazıtları’nda şöyle ifade edilmektedir: “Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan”. Yani “Tanrı’ya benzer Gök’ten tayin edilmiş Türk Hakim (Bilge) Kağan” biçiminde bir anlam içermektedir. Egemenliğin kaynağını bu şekilde çok güçlü olarak gösteren kağan unvanı, kağanlık lütfunu tamamen Tanrı’nın takdirine bağlıyor ki çalışmanın özü bakımından bu önemlidir. Kağanlık olgusunun ve onun geldiği hanedanın egemenliğinin meşruluğu

kendine içkindir. Başka bir ifadeyle kutun bizzat Tanrı tarafından kutsal olduğu kabul edilen iktidardaki hanedana verilmiş olduğu inancı, o hanedanın meşruluğunu da doğrudan sağlamaktadır. Fakat bu durum, hanedanı meşru egemen bir şekilde ön plana çıkarmanın yanı sıra; kağanları bireysel olarak insan üstü bir varlık şekline büründürmemiş aksine davranışlarından dolayı kağanları sorumlu tutmuştur. Kağanlar, birer birey olarak toplumun gözünde töreleri uygulamak adına Gök Tanrı tarafından görevlendirilmiş birer yetkili olmaktan öteye geçememişlerdir. Başa geçen kağanların meşruluğu, töreye bağlı kaldıkları derecede olmuştur (İnalcık, 1959 s. 75; Ergin, 1970, s. 4, 17, 33). Kutsallık sadece kağana değil hanedana ait olduğundan, bir kağan kişisel olarak otoritesini yitirse bile bu durum hanedanın diğer üyelerini etkilemez ve iktidar hakkı hanedanın başka bir üyesine geçerdi (Güler, 1996 s. 105,106). Bireysel açıdan kağanlara hiçbir zaman insan üstü veya sorumsuzca hareket yetkisi veren bir nitelik atfedilmemiştir. İktidarın, kut sahibi olan hanedan üyesi olan kağanların şahsında toplanmasının yanı sıra; yönetim düzeni, daima törenin kontrolü altında olmuştur. Eski Türkler'deki egemenlik ve kut anlayışı, hiçbir zaman sorumsuz ve sınırsız bir iktidara olanak sağlamamıştır. Kağanın, keyfi bir yönetimi ve mutlak iktidarı söz konusu olmayıp iktidarı bazı şartlarla sınırlandırılmıştır. Kağanın, iktidar olduğunda töreyi uygulaması, tüm davranışlarına dikkat etmesi, halka karşı sorumluluk ve görevlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirmesi gerekmekteydi. Türk töresine gereği, kağanın ilk görevi devletin birlik ve beraberliğini korumak; daha sonra iktisadi refahın, adaletin ve güvenliğin sağlanmasıdır (Divitçioğlu, 2006, s. 183). Türk töresi, kağanın bu görevleri yerine getirmesi, adil töreler yaparak halkı idare etmesi koşuluyla halkın kendisine itaat edeceğini; uyulmadığında ise kutun Tanrı tarafından geri alınacağı inancıyla kağanın tahttan indirileceğini söylemektedir.

Bununla birlikte Orhun Yazıtları'nda, Bilge Kağan'ın yaptıklarıyla ilgili halkına hesap verdiği de görülmektedir. Özetle kağanlar, keyfi uygulamalarda bulunma lüksüne sahip olmadıklarından, eski Türklerde yönetim hiçbir zaman hükümdarın şahsi iradesine bağlı, sınırsız ve sorumsuz mutlak bir monarşi olmamış ve halk, törenin koruması altında yaşamıştır (Taşagıl, 1992 s. 104-105). Orta Asya Türk yönetim geleneğindeki iktidar, kut, töre gibi kavramlar, özü bakımından her dönemde değişmez olgular olarak yaşamıştır. Kut, Tanrı lütfu olarak kabul edilirken, kuta malik olan iktidar sahibi töre kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Töre sayesinde güçlü beyler, iktidarın sınırlandırılması konusunda önemli yetkilere sahip olmuşlar ve gerektiği

takdirde kağına karşı sert bir tavır alıp tahttan inmesine bile neden olmuşlardır (Kafesoğlu, 1987, s. 57).

2.4. Göktürk Devletlerinde Gücün Meşruluğu-Kullanım Biçimi ve İktidar İlişkileri

Çalışmanın özünü oluşturması sebebiyle; Orhun yazıtlarına ilişkin “olaysal tarih” ve “dilbilimsel yaklaşım” gibi yüzeysel değerlendirmelerde bulunmaktan uzak durmanın yanı sıra; yapacağımız çıkarımların ve kuracağımız ilişkilendirmelerin sağlam bir zemine oturması adına öncelikle Göktürk Devletlerinin tarihinden olaysal-olgusal tarih bağlamında özlü bir şekilde söz etmemiz gerekmektedir. Daha sonra Göktürk tarihinin Göktürklerin kendilerine özgün yapıları ile geçmişten gelen değerleri çerçevesinde; siyasi ekonomik ve tarihsel bağlamda ilişkilendirilmesi ve yapılan çıkarımların Orhun Yazıtlarında nasıl ifade bulunduğunun, “olan ve olması gereken” bağlamında neleri ifade ettiğinin üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Göktürklerin tarihi konusunda en eski kaynaklar olan Çin kaynaklarında iki çeşit “türeyiş efsanesi” bulunmaktadır. Bu efsaneleri şu şekilde özetleyebiliriz.

1. Çeşit Efsane:

Göktürkler Hunların bir boyu olup adına Aşine boyu diye anılırdı. Hsi-hai yani Hazar Denizi'nin kıyılarında konarlar göçerlerdi. Düşman komşu hükümdarlardan biri tarafından yenilince boy bütünüyle yok edildi. Geride sadece on yaşlarında bir erkek çocuğu kalmıştı. Düşman askerler onu da gördüler fakat bu küçük çocuğu öldürmeye kıyamadılar. Ayaklarını kesip otlarla kaplı bir bataklığa attılar. Sonra dişi bir kurt onu buldu emzirdi ve etle besledi. Erkek çocuk büyüyünce dişi kurt bu erkekten gebe kaldı. Düşman komşu hükümdar oğlanın hayatta olduğunu öğrendiğinde onu öldürmek için yola çıktı. Askerler dişi kurdu ve oğlanı öldürmek istediler. Fakat dişi kurt Ko-tsang (Turfan) beldesini kuzeyinde bulunan bir dağa kaçtı. Dağda uçsuz bucaksız bir mağara, mağara içinde etrafı dağlarla çevrili bir ova vardı. Ovanın dört bir yanı otlaklıktı. Dişi kurt burada erkekten on çocuk dünyaya getirdi. Aradan uzun yıllar geçti kuşaklar geçtikten sonra mağaradan çıktılar ve Avarlar'a tabi oldular. Altay dağlarının güneyine yerleştiler ve onlar için demirden aletler üretmeye başladılar. Altay dağlarının şekli tolğaya benzediği için ve onlar tolğaya Türk dediği için Türk adını da aldılar (Liu, 2011, s. 375).

2. Çeşit Efsane:

Türk ulusunun kurucusu So beldesinde olup Hun ülkesinin kuzeyinde yer alırdı. Bu konar geçerlerin başkanı A-pong-pu idi ve on yedi kardeşi vardı. Dişi kurttan doğma kardeş olan İ-tchi-ne-se-tu olağan üstü yeteneklere sahipti. Yağmurlar yağdırabilir, yeller estirebilirdi. Diğer kardeşler mankafa oldukları için illeri çarçabuk düşmanlar tarafından yok edildi. İ-tchi-ne-se-tu iki kadınla evlendi. Birine kış ruhunun birine yaz ruhunun kızı derlerdi. Bunlardan bir tanesi dört oğlan dünyaya getirdi. Bu dört kardeşten en büyüğü T'sien-se-tche-chi dağını seçti ve orda konup göçmeye başladı. Müthiş soğuklara göğüs gerdiler ve bu ağabeyleri onları ateş yakıp ısıttı karınlarını doyurdu. Onlarda ağabeylerine tabi oldular adlarını Türk koydular. Bu ağabeyin asıl adı No-tu-lu Sad'dır. Kendine on kadın almıştı ve oğullarından birinin adı Aşena idi. No-tu-lu Sad öldükten sonra oğulları kendi aralarında bir önder seçmek istediler ve ulu bir ağacın altına gidip şöyle bir karar aldılar. “Kim ağaca en fazla sıçrarsa başkanımız o olsun!” Aşena'nın oğlu en gençleriydi ve en yükseğe o sıçradı. Ona A-hien Şad lakabını taktılar (Liu, 2011, s. 389).

Çeşit 1 ve çeşit 2 deki efsanelere bakıldığında Çeşit 1 in (dişi kurt ile çiftleşme olayını saymazsak) daha akla uygun olduğu düşünülebilir. Efsaneler incelendiğinde en azından bir ögenin akla uyum ve tutarlı olması beklenmektedir. Bu itibarla efsaneleri sadece yazılı veya sözlü uydurma metinler olarak ele almak son derece yanlış olur. Göktürk tarihi ile bu iki çeşit efsaneyi araştırma sorunlarımız bağlamında bir düzeleme oturttuğumuzda; 1. Çeşit efsanede yer alan topal çocuk, yenilgiler sonrası çaresiz bir duruma düşen boyu, dişi kurt ise yeniden diriliş için gerekli olan savaşçı ruhu temsil etmektedir. Bu efsaneye göre Aşena'nın önderliğinde Türkler güçlenerek Avarlar içerisinde demirci-savaşçı özelliklerini ön plana çıkararak ve demirden tolga ünvanı ile tekrar Türk adını alıp tarih sahnesine çıkmışlardır. Burada Göktürklerin kendine özgünlükleriyle Kurt simgesine yükledikleri anlam ve gücün kutsallaştırılması adına kağanların iktidarını pekiştirmek için bir Kutsal olgusu yaratma isteğinin efsaneleşmiş formu görülmektedir diyebiliriz (Divitçioğlu, 1987, s. 73).

Birinci ve 2. Göktürklerde Kağan seçilmenin şartının “Aşena soyundan olmak” olduğu da göz önüne alındığında çeşit 1 efsanesinin akla uygunluğu kavranabilmektedir. Yine her yıl düzenlenmiş olan Atalar Mağarası'ndaki törenlerinde bu “Kutsal yaratma olgusuna” nasıl hizmet ettiği ilerleyen kısımlarda işlenmiştir.

Yine çeşit 2 efsanede yer alan mankafa kardeşler yüzünden boyun yok olması ve sonrasında ağaca en fazla sıçrayan kardeşin kağan olması; tarihsel kaynaklarda ve özellikle Orhun Yazıtlarında ifadesini bulduğu şekliyle basiretsiz kağanların halkı felakete sürüklediği gerçeğinin efsanede ifadesini bulmuş şeklidir. Yetenekli kardeşin ise yeller estirip yağmur yağdırması da gücün meşrulaştırılması ve halkın kağana olan sadakatinin sağlamlaştırılması konusunda işlenildiği çıkarımı yapılabilir. (Divitçioğlu, 1987, s. 73)

İkinci Göktürk kağanları Orhun yazıtlarında 1. Göktürk kağanlığının neden yıkıldığını anlatırken; hem kağanlara hem de halka, olan ve olması gereken bağlamında nasihatler vermektedir. İşte bu açıdan ele alındığında 2. Çeşit efsanenin, bu nasihatlerin efsanevi ağızla tasvirini içerdiği çıkarımını yapmak çokta yanlış olmayacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz üzere konumuzun ana probleminden ayrılmadan ve gerekli ilişkilendirme ve çıkarımları yaparak Göktürklerin tarih sahnesine çıkışlarından söz ettik. Bu noktada ise yine aynı mantık ve yöntem ile yapacağımız çıkarımlara esas teşkil etmesi açısından 1. ve 2. Göktürk Devletleri'nin kuruluşundan yıkılışına temel ve önemli bilgileri ifade etmemiz gerekir. Bu çalışmada Göktürk tarihi ışığında Orhun Yazıtlarının incelenmesi kronolojik-olaysal mantığa göre değil çalışmada kullanılan modelin mantığına göre düzenlenmiş olduğundan aşağıda yer alan tarihsel bilgiler oldukça özlü şekilde yer almıştır.

Yer verdiğimiz iki efsanenin ardından Göktürlere ait ilk yazılı kayıtlara yine Çin kaynaklarında rastlanılmaktadır. Göktürk adı ile tarihe düşülmüş ilk kayıtlarda, 542'de Kuzey Çin'e Göktürklerin yaptıkları bir akınla ilgilidir. O dönemde, Moğolistan'da egemen olan Jou-jan Kağanlığı'na bağlı olarak hareket etmekte olan Göktürkler Güney Altaylarda yaşamaktaydılar. Bazı Türk topluluklarının çıkardıkları ayaklanmaları bastırarak onlara hükmetmeyi başaran Aşena soyundan gelen Bumin Kağan; bu başarısından sonra Jou-jan Kağanlığı kağanının kızıyla evlenmek ister. Ancak kağan "Sizler ki bizim demirci kölelerimizsiniz hangi cesaretle bir kağan kızı istersiniz?" diyerek kızını vermez. Bunun üzerine Bumin Kağan Jou-jan'lara karşı saldırıya geçerek Göktürk Kağanlığı'nı kurar (Taşağıl, 1995, s. 14-18).

Göktürkler'in güçlenme ve bölge de egemenlik sağlama sürecinde Bumin Kağan Çin sınırları dışında ve temeli ipek alışverişine dayalı ticari ilişkiler geliştirmek

istemiş buna karşılık olarak Çin hükümdarı da Bumin Kağan'a bir elçi göndermiştir. Bu sayede başlayan ticari ilişkilerin asıl önemli boyutu ise Göktürkler'in gelen elçi ile siyasi varlıklarının ilk kez tanınmış olmasıdır (Taşağıl, 2015, s. 176). Bumin Kağan'ın bir diğer ünvanı ili derleyen kağan anlamına gelen "İlig Kağan" idi. Bumin Kağan'ın ölümünden sonra yerine oğlu İssik Kağan geçse de onun kağanlığı uzun sürmedi ve Mukan Kağan kağan oldu. Mukan Kağan zamanında Göktürkler geniş bir coğrafya da hüküm sürmüşlerdir. Mukan Kağan kızını Çin imparatoru ile evlendirerek Çin imparatoriçesi yapmıştır. Bu evliliği iyi kullanarak Çin'in tüm zenginliklerinin kendi ülkesine akmasını sağlamıştır (Kafesoğlu, 1987, s. 93).

Şipi Kağan ve İlig en zayıf olduğu dönemlerde Çin'e baskın düzenledi. 626 yılında İlig Kağan hızla Ch'ang-an'a ilerledi. T'ai-tsung ile İlig Kağan arasında bir anlaşma yapıldı. Tang tazminat ödemeyi ve hatta haraç vermeyi kabul etti. Ancak, 627 de Moğol ovasında yaşanan ağır kar yağışı ve tipi toprakları birkaç metre kar altında bıraktı. Göçebelerin hayvanlarını otlatmalarına mani oldu ve bu nedenle çok sayıda hayvan telef oldu. Bu nedenle Göktürkler ile T'ai-tsung arasında güç dengesi değişti (Graff, 2002, s. 186).

T'ai-tsung Yinshan Muharebesi'nde yani 630 yılında İlig Kağan komutasındaki Göktürkleri yendi. İşbara Şad'ın yanına çekilmek zorunda kalan İlig Kağan'ın peşinden T'ai-tsung'un ordusu İşbara Şad'ın çadırına ilerledi. İlig Kağan'ın esir alınıp Ch'ang-an'a gönderilmesiyle 1. Göktürk Kağanlığı çöktü ve Çin hakimiyetine girildi.

Bundan sonraki dönem olan 630-680 yılları arasında Çin hakimiyetinde bir süreç yaşandı. 681 yılında Aşena soyundan Kutluk Kağan, Çin'in kuzeyine yerleşmiş Türk boylarını yeniden bir araya getirmeyi başardı. Dokuz Oğuzlar, Kitan ve Çin ile yapılan savaşlar sonucunda Göktürk Kağanlığı Ötüken ormanında yeniden güçlendi. İli (devleti/ulusu) yeniden derlediği için Kutluğ, İlteriş adını aldı (Ögel, 1957, s. 227).

Kutluğ/İlteriş'in 692'de ölmesinden sonra yerine kardeşi Kapgan kağan oldu. Dokuz Oğuz'lara, Kırgızlara, devlet kurulduğundan beri kağanlık danışmanı olan Tonyukuk'un da bulunduğu Kitan'a Tatabilere, Çiklere, Azlara, Bayırkulara, Basmillara, Türgişlere/On Oklara (Kitabelerde Batı Göktürk budunu, Türgiş Kağanı Türküm, budunum idi ifadeleri ile anılmaktadır), yapılan seferler sonucunda II. Göktürk Kağanlığı'nın sınırları Mâveraünnehir'deki Temir Kapı (Demirkapı)'dan

Okyanus'a kadar ulaştı. Bunun yanında İpek Yolu'nun da büyük bir kısmı kontrol altına alınmış oldu (Ögel, 2016, s. 59).

Bayırkuların kurduğu bir pusuda Kapgan'ın öldürülmesi üzerine, oğlu İnel/Böğü ,Göktürk Kağanlığı'nın başına geçti. Ancak İnel'in kağanlığını Kutluk'un oğlu Bilge, kabul etmedi. Boy beyleri Bilge'nin kağan olması gerektiğini düşünüyordu. İnel kabul etmediği için öldürüldü. Bilge kağan başa geçince kardeşi Kül Tigin'e ordu komutanlığı, Tonyukuk'a vezirlik görevini verdi. Onun dönemi de devletin egemenliğindeki boyların amcası döneminde olduğu gibi başkaldırılarıyla geçti. Çin tarafından desteklenen Karluk-Uygur-Basmil yakınlaşmasının Ötüken'e yönelik sürekli artan saldırıları, İpek Yolu'nun kilit noktası durumunda olan Cungarya'nın Çin denetimine geçmesi ve batıda Türkişler'in On Ok budununu hakimiyet altına alarak gün geçtikçe güçlenmesi sonucunda 2. Göktürk Kağanlığı çöküşe sürüklendi. Bilge Kağan'ın, küçük kardeşi Kültigin'i ve danışmanı Tonyukuk'u kaybetmesinden sonra kendisinin de zehirlenerek öldürülmesi üzerine onun yerine geçen Tengri Kağan çok genç yaşıydı. Bu nedenle onun kağanlığına karşı gelerek yerine geçen Ozmış da ülkeyi toparlayacak güçte bir kağan değildi. Uygurlar Ötüken'e 745'te girerek Göktürk Kağanlığına son verdiler (Çandarlıoğlu, 2003, s. 59).

Yukarıda da bahsettiğimiz şekliyle Göktürk tarihinden kısa ve özlü şekilde olaysal-kronolojik olarak bahsettik. Bu noktadan sonra ve çalışmanın amacı itibarıyla ikinci Göktürk Kağanlığı döneminde dikilmiş, Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk Yazıtları'nda da ifadesini bulmuş olan; ekonomik, toplumsal ve yönetsel bağlamda Göktürklerin olaysal olmayan tarihini ve kendine özgün yapısını incelemeye geçeceğiz. Tезin ikinci kısmında ise bire bir yazıtlarda yer alan ifadeler üzerinden oluşturduğumuz araştırma sorunlarına yönelik tartışmalar yaparak, çıkarımlar da ve değerlendirmeler de bulunacağız.

2.4.1. Gücün Meşrulaştırma Simgesi Olarak Kutluk:

Göktürklerde kabul gören inanç yapısı gereği kağanlar kut ile Tanrı tarafından görevlendirilmiş kişilerdir. Bilge Kağan'ın da kendi ifadesi ile Türk Milleti'nin “adı sanı yok olmasın diye”, Tanrı lütfettiği için ve Türk Milleti başsız kalmasın diye kut kağanlara Tanrı tarafından verilmiş bir lütuftur (Gömeç, 2009, s. 182). Ancak Göktürklerde yer alan kut inancı; kağanların gücünü meşrulaştırması açısından en temel olgu olmakla birlikte, körü körüne bağlılığı sağlayacak bir yapıda da olmamıştır.

Bu durumun birçok nedeni olmakla birlikte en temel göstergesi; kut un Tanrı tarafından verilmiş olduğu gibi kağanların başarısız olması durumunda yine Tanrı tarafından geri alınabiliyor olmasıdır.

İşte bu noktada ve çalışmanın odağı kapsamında kut kavramını sadece siyasi boyut açısından bu şekilde ele almak tek yönlü düşünme biçiminin bir ürünü olabilir. Ancak konu yüzeysel olmayan bir düşünme biçimi ile değerlendirildiğinde “kut” kavramı ile konumuzun odağı arasında, toplumsal ve iktisadi boyutlar bağlamında bir değerlendirme yapmamız ve çıkarımlarda bulunmamız gerekmektedir ki bizim amacımızda budur.

Divitçioğlu’na göre (1987) Kut kökü hem karşıtını hem kendini içerir. Kutsal’ı betimlediği gibi ondan kurtulmayı, bir anlamda onun dışında kalabilmeyi anlatmak ister. Bu nedenle ilahi bağlamında kullanıldığında; varlık-yokluk, acunsal-bunsal, kağanlı-kağansız gibi dikotomiler kutsallık-kutsalsızlık alanlarında değer kazanır. Bu düşünce ile kutsal, acunsalı kurmak için yakalanmaya çalışılan bir “sabit nokta” olur ve bu noktanın dolaylı dinsel, ötesi dünyeviye simgeler (s. 61).

Bu açıdan ele alındığında kut kavramını sadece dinsel boyutta veya gücün kaynağı olması şeklinde bir değerlendirmede bulunmak yanlış olacaktır. Kaldı ki Göktürklerde; kut kavramı savaşçılık ve üretkenlik gibi yine Tanrı’nın başışı olan kavramlara da içkindir.

Bire bir örtüşmemekle birlikte; Dumézil’in Hint-Avrupa topluluklarında varlığından söz ettiği “üçlü işlevi” ile kut-savaşçılık-üretkenlik üçlüsü, Göktürklerde gücün meşrulaştırılması simgesi olarak kut kavramının yüklendiği anlamı tespit edebilmemiz açısından, ilişkilendirilebilir (Divitçioğlu, 2005, s. 187).

Üçlü işlevi oluşturan üç kavram kutsallık-savaşçılık-üretkenlik olarak Dumézil tarafından betimlenmiştir. Kutsallık; bir yandan ibadet ve büyü gibi kutsal ile insan arasındaki ilişkileri, diğer taraftan hukuk ve yönetim gibi Tanrı’nın lütfuna sığınan insan ile yine insan arasındaki ilişkileri, başka bir açıdan ise Tanrı’dan alınmış krallık gibi bir egemenlik hakkının kökenini ifade eder. Savaşçılık; fiziksel güç ile şiddet kullanılarak yapılan saldırı ve savunmadır. Üretkenlik ise doğurganlığın sürekliliği, neslin ve toplumun devamı ve bereketin sağlanması için sayı çokluğunun mal ve nüfus açısından önemsenmesidir (Dumézil, 1958, s. 149). Üçlü işlevin Göktürkler içinde geçerli bir tez olup olmadığını sorguladığımızda; yaşanan coğrafya, dini inanış,

iktisadi faaliyetler geçmişten gelen inanışlar ve töreler gibi farklılar göz önüne alındığında üçlü işlev birebir uyuşması doğal olarak beklenemez. Ancak bununla birlikte içerdiği benzerlikler ile Göktürkler'in kendine özgünlüğünü göz önüne alarak yapacağımız çıkarımlar, Göktürklerde gücün meşrulaşmasında kutun ne alam ifade ettiğini ve yüklendiği önemi ifade etmemize yardımcı olacaktır.

Kutsallık-savaşçılık-üretkenlik üçlüsünden kutsallığın Göktürkler'de anlam bulan ifadesi kuttur. Göktürkler'in inanışına göre siyasi güç ve halkı yönetme hakkı kağanlara Tanrı tarafından verilmiştir. Diğer toplumlarda da bu ve benzeri durumlara rastlanmakla birlikte (Kralların Tanrı tarafından görevlendirildikleri inancı gibi) Göktürkler'e özgü en önemli özelliklerin başında; kağanlığın babadan oğula geçmeyişi, kutu veren Tanrı'nın kutu tekrar geri alabildiği ve Tanrı tarafından verilmiş olan kutun kağan tarafından halkın iyiliği için kullanılması gerektiği yani kağanların kutun gücünü kullanarak keyfi hareket edemeyecekleri olguları yer alır. Bu noktada kağan kut ile aldığı gücü yine geçmişten gelen Göktürk kut inanışına göre iyi kullanmak zorundadır ki Tanrı tarafından verilmiş olan kut geri alınmasın (Gömeç, 2009, s. 99).

Bu çıkarımlar ışığında kutun, sadece körü körüne ve her ne şartta olursa olsun bağlılığı ve değişmezliği içermeyen yapısı; kutun savaşçılık ve üretkenlik ile olan iştiklîliğini ve olmazsa olmazlığını ortaya koymaktadır. Yaşam biçimi olarak göçebe-çoban yaşam biçimini benimsemiş, iktisadi faaliyetlerinin temelinde yağma ve hayvancılığın yer aldığı Göktürklerde savaşçılık, kağanlığın devamı ve üretkenlik için olmazsa olmaz durumdadır. Toplumun tükel yeniden üretimin sağlayan tözlerin hepsini (kut-savaşçılık-üretkenlik) hepsini kendinde barındıran ve insanlara bahşeden Tanrı, Göktürk inanışına göre egemen Tanrıdır ve Tanrı bu lütfunu kut ile ve kağan aracılığıyla sunmaktadır. Kağan ise Tanrı'nın lütfu olan kutu kaybetmemek, hakimiyetini yitirmemek için yağma ekonomisinin temeli olan savaşçılığı, soyun ve kağanlığın devamı için ise üretkenliği devamlı kılmalıdır (Divitçioğlu, 1987, s. 69).

Kut aldığına inanılmış olan kişi halkın sorunlarını başarıyla çözmek ve halkı memnun etmek zorundadır. Kut kazanmak gücün meşrulaşması anlamına geldiği gibi Göktürk yönetim felsefesi ve yönetim geleneğinin açık bir niteliği olarak öne çıkmaktadır. Göktürklerde gücün kaynağı ve simgesi olarak öne çıkan kut anlayışı körü körüne kağana bağlılığın ön plana çıktığı bir yapıda değildir. Kut aldığına inanılan

kişilerin kağan olduğu gibi, başarısız kağanlarında kutunu kaybettiğine inanılır, kağanlığı elinden alınarak yeni bir kağan belirlenirdi. Bu duruma en uygun örneklerden biri İrteriş Kağan'ın toyda kağanlıktan azledilerek yerine Özmiş Kağan'ın getirilmesidir. Genel olarak ise Göktürk tarihinde ölüm gibi doğal hallerin haricinde; kağan değişikliğine neden olan durumların başında “kağanın kutunu kaybetmesi” inancına bağlı olarak ortaya çıkan ve gerek halkın isyanları gerek boy beylerinin kararı ile meydana gelen olaylar gelmiştir. İnel/Bögü Kağan'ın babasının yerine geçtiğinde, “kut almadığına” inanılması nedeniyle bir süre sonra Kültigin tarafından öldürülmesi ve Kültigin'ın kardeşi Bilge'nin kağan ilan edilmesi de bu durumun en güzel örneklerindendir (Landsberger, 1937, s. 36).

Tarihsel ve toplumsal açıdan Göktürkler'in ve genel anlamda Eski Türklerin yönetim biçiminin dayanmış olduğu “kut anlayışı” aynı zamanda diğer topluluklarda görülen yönetim anlayışıyla Göktürklerin yönetim anlayışı arasındaki farklılıkların da temelini oluşturmaktadır. Göktürklerde görülen kut anlayışı; kağanın sahip olduğu gücün kaynağının ve simgesinin kut olmasının yanı sıra, halkın kağana bağlılığını ve tabiyetini meşrulaştıran bir konumdaydı. Ancak Tanrı tarafından verilen kut; kağana kendi çıkarı için verilmiş bir lütuf değil, sadece halkın memnuniyetini kazanmak ve halka hizmet etmek için verilmiş bir gücün işaretiydi (Ögel, 1991, s. 63). İşte Göktürklerde kutun Tanrı tarafından ve halkın memnuniyeti için kullanılması şartı, Türk yönetim biçimindeki kendine özgülüğün en belirgin özelliği konumundadır. Yani genel bir ifade ile; babadan oğula kan bağıyla veya dinsel simge olarak ruhani liderlik gibi bir anlamın kut inancına yüklenmemesi ve kutun Tanrı tarafından verildiği gibi Tanrı tarafından geri alınabileceği düşüncesi, Göktürklerde güç ve iktidar ilişkilerini toplumsal açıdan olduğu kadar dış ilişkilerde de farklı bir konuma oturtmuştur.

2.4.2 Gücün Kullanım Biçimi Olarak Kağanlık:

Göktürklerin sahneye çıkışlarına ilişkin yukarıda alıntıladığımız efsanelerin odağında dişi kurt bulunmaktadır. Bununla birlikte kurt simgesinin yaygın olarak kullanıldığı tarihi belge ve bulgularda tespit edilmiştir. Göktürklerde kurt simgesinin çokça kullanılıyor olması ve yapılan törenlerin bu efsaneyi destekler nitelikte ayinler içermesi bir güç simgesi olarak kurt sembolünün Göktürkler için önemini göstermektedir. Kağanın kut ile aldığı gücün yanı sıra “göksel kurttan türeyen kağan gökseldir” anlayışı da Göktürkler'de hakimdir (Avcıoğlu, 1978, c. 2, s. 593). Bu durum

tanrısal gücü kullanırken kağanların yalnız siyasi ve askeri bir güç olarak değil aynı zamanda dinsel bir lider olarak da halk tarafından kabul edilmesini sağlıyordu. Her yıl ecdat mağarasında sunulan kurbanın bir şaman tarafından değil kağanın bizzat kendisi tarafından sunuluyor olması kağanın dinsel konumunu da belirler niteliktedir. Bunun yanı sıra kağan böylesi tanrısal bir güce sahip olmasına rağmen törelere uymak, halka hizmet etmek ve bunu her fırsatta göstermek durumundadır. Kağan olarak seçilen bir kişinin toy sonrasında bir keçe halı üzerine oturtularak havaya kaldırılması ve güneşin hareket yönünde dokuz kez çevrilmesinin ardından bir ipek kumaşla halk önünde boğazının kendinden geçene kadar sıkılması ve ağzından çıkan ilk sözlerin hükümdarlık süresini belirlediği törenler kağanın dokunulmaz bir konumda olmadığına göstergesidir (Sinor, 2000, s. 103). Göktürklerde gücün tanrısal olduğuna inanılmasına rağmen gücün kullanım biçimindeki Göktürklerin kendine özgünlüğünü yansıtan bu gibi törenler; kağanı ve kağanlığı, dokunulmaz bir konuma oturtmanın aksine onu halka hizmet için kağanlığın ona verildiği ve kutun başarısız olduğunda kendinden alınabileceği mesajının kağana verildiği bir forma dönüştürmüştür (Tatar, 1997, s. 155).

Bununla birlikte başarılı bir kağana bağlılık ve itaat konusunda ise toplumsal bir mutabakat görülmektedir. Kağan çevresinde toplanılan bir liderdir. Tüm siyasi, sosyal ve dini güçlerin üzerinde bir konuma sahiptir. Gücün kullanımında ise sadece kut aldığı için bir kağanın başarılı olabilmesi mümkün değildir. Tarihsel, toplum ve ekonomik anlamda ve Göktürklerin kendine özgü yaşam tarzları bağlamında bakıldığında ayrıca Orhun Yazıtlarında da ifadesini bulduğu gibi bir kağanın başarılı olabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Gerek Göktürklerin türeyiş efsanelerinde gerekse bizzat Orhun Yazıtlarında kağanların kendi sözleriyle dile getirdikleri üzere özellikle 1. Göktürk kağanlığının yıkılmasından başarılı kağanlardan sonra gelen “başarısız kağanlar” sorumlu tutulmuştur. Daha sonra yine elli yıllık Çin esaretinin ardından Bilge Kağan’ın deyişiyle “Tanrı buyurduğu için” ve “kağan devletli olduğu için” Göktürkler kendi hükümdarlıklarını tekrar ilan etmişler, Çin esaretinden kurtulmuşlardır (Taşağıl, 2015, s. 152).

Bu bağlamda birinci bölümde tartıştığımız kut kavramının kağanlık için tek başına yeterli olmadığı öngörümüzü doğrular nitelikte kağanlık kavramı üzerinden bağlantılar kurarak bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Tarihsel belgelere bakıldığında

hem 1. Göktürk, hem 1. Göktürk kağanlık dönemlerindeki kağanların, halkı üretime katılımını sağlayan, ona yeniden üretim koşullarını sağlayan, “Tanrı'nın lütfuyla” kendilerine yüklenmiş olan işlevler yönünde birçok bilgileri içerir bulgular vardır. Bu bilgilerin sistemleştirilmiş söylemler halini almış şekilde ifade edildiği bile ileri sürülebilir. Soğutça yazılmış ve 580 yılında dikilmiş olan, Bugut yazıtında şöyle ifadeler yer almaktadır:

"...Bey Taspar (?) Kağan Tengrilere sordu"

"...ve süvari savaşçılar ulcayı böylece üleştiler"

"... o (kağan) parayı iyice dağıttı ve halkı iyice besledi" (Orkun, 2011, s. 111).

Bu söylemlerin benzerlerine 130 yıl sonra yazılmış olan Kültigin yazıtında da rastlanmaktadır. Kültigin yazıtında da (daha sonra detaylı örneklendireceğimiz için) özetle ve örnek olarak; “...Tanrı gibi Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan bu zamanda hüküm sürdüm..... Doğuda Şantung ovasına... güneyde Dokuz Ersin’e... batıda Yinçü ırmağını geçip Demir Kapı’ya, kuzeyde Yir Bayurku yerine dek ordu sürdüm Yoksul budunu zengin, az olan budunu çok yaptım....” ifadeleri yer alır (Divitçioğlu, 2005, s. 79).

Her iki alıntıda da sırasıyla dini temsil eden kut, askeri gücü simgeleyen savaşçılık ve bereket ve üretkenliği sağlayan üretkenlik kavramları yer almaktadır. Dumezil’in “üçlü işlevinde” bu üç kategoriye Hint-Avrupa toplumları için ya üç ilah, ya üç simgesel nesne ya da üç sosyal örgütlenme (rahipler, savaşçılar, üreticiler) yerine getirmektedir. (Divitçioğlu, 2005, s. 83)

İşte Göktürklerin kendine özgün durumları bu noktada belirginleşmektedir. Çünkü yapmış olduğumuz iki alıntı, tarihsel diğer belgeler ve bulgular incelendiğinde kut-savaşçılık ve üretkenliğin tek bir kaynağı olduğu inancı hakim olan Göktürklerde kağanın durumunu, sahip olduğu gücün kullanım şeklini de tayin etmiştir.

Göktürk inancında kutsalı, savaşı ve üretimi temsil eden bireysel Tanrılar olmadığı için bunların hepsinin kaynağı ve toplandığı yer tek bir Tanrıdır. Tanrı kağana kut vererek yeryüzünde kutsallık, savaşçılık ve üretkenlik işlevlerini Türk Kağanı’nın üstlenmesine karar kılmıştır. Bu nedenle kağan bu üç işlevi de kendisi üstlenerek Hint kültüründe oluşmuş olan kutsallığı temsilen brahman, savaşçılığı

temsilen katriye ve üretkenliği temsilen voışya gibi yapıların oluşmasını engellemiş böylece gücün kullanımını kendi himayesinde toplamıştır (Divitçioğlu, 2005, s.87).

Sonuç olarak; Türk kağanları Tanrı'nın bahşettiği kut ile yeryüzünde kutsallığı, Tanrıdan aldığı güçle il tutup ordu kurarak savaşçılığı ve bu sayede doğurganlığı, üretkenliği ve bereketi sağlamakla görevlidir. Bu itibarla bir diğer farklılık yaratan durum ise Tanrı'nın bahşettiği bu gücün kağana devredilmiş olması ve Tanrı'nın bu gücü istediği zaman geri alabilmesidir ki bu Göktürk tarihinde kağanın kutunu kaybetmesi olarak ifade edilmiştir. Kağanlarda hiçbir zaman Tanrılaşıma içeren söylemler veya Tanrılaşıma çabaları olmamıştır. Kağanda diğer insanlar gibi Tanrı'nın bir kuludur ve diğer insanlar hiçbir zaman Kağan'ın kulu olarak anılmamıştır. Kağan Tanrı tarafından halkın yüceltilmesi ve ferahı için seçilmiş bir ölümlüdür. Kağan bu görev için Tanrı tarafından yüceltilmiştir (Ögel, 1991, s. 110).

2.4.3. Gücün Kullanımından Etkilenenler Bağlamında İktidar İlişkisi:

Kut ve kağanlık Göktürkler'de gücün kaynağı ve kullanım biçimi olarak görülmekle birlikte bu iki kavramın başlı başına bir iktidar sağlayıcı olarak ele alınması çok dar bir bakış açısının eseri olacaktır ve konumuz açısından kapsayıcılıktan çok uzaktır. Göktürklerde iktidar olma ve iktidar kalma bakımından gücün kullanımından etkilenenler ve bu etkileri doğuran tarihsel toplumsal ve iktisadi etkenler bağlamında çıkarımlarda bulunmak gerekmektedir. Göktürk tarihine bakıldığında genel kabulleniş olarak hakim olan kut anlayışının başlı başına bir iktidar olma kaynağı olmayışının temelleri ve dayanakları kapsamında; toy, töre, geçmişten gelen gelenekler, göçebe yaşam tarzı, savaşçı millet kavramı ve ekonomik açıdan yağma ekonomisine dayalı bir yapının bulunması iktidar ilişkilerini şekillendiren olgular olarak değerlendirilebilir (Özdemir, 2014, s.77).

Öncelikle ve genel anlamda kutun kağana Tanrı tarafından sadece halka hizmet için verilmiş olduğu inancı; kağanın halk üzerinde doğrudan ve tek yönlü bir hakimiyet kurması şeklinde bir yönetim biçiminin önüne geçmiştir. Töre ve toy kavramları kağanın gücü kullanımından etkilenenlerin aynı zamanda bu gücün kullanımı ve hatta geri alınmasını etkileyenler şeklinde çift taraflı bir yapı ile Göktürkler'e özgü bir yapının oluşması sonucunu doğurmuştur.

Bu bağlamda iktidar ilişkileri ele alındığında; Göktürkler'in kağanlık sisteminde bir babadan oğula geçiş olmadığı, kağan seçiminde toyun, törenin ve kutun

önemli bir yer teşkil ettiği ortadadır. Özellikle Tonyukuk kağan olmamasına rağmen kağanlar tarafından sözü ve tavsiyeleri dinlenen bir yönetici olmuştur. Tonyukuk da Çin’de yetişmiş ve yönetici kadrolarında görev almış bir kişi olarak deneyimleri sayesinde; kağanlara yerinde ve zamanında fikir müdahaleleri sunarak kağanların aldıkları kararlarda etkili olmuştur (Türkdoğan, 2011, s. 88).

Bu duruma en güzel örnek; Bilge Kağan’ın budizmi benimsemek istemesine karşın Tonyukuk’un oldukça geçerli sebepler sunarak Bilge Kağan’ı bu fikrinden vazgeçirmiş olmasıdır. Bilge Kağan yerleşim yerlerinin etrafını duvarlarla ve kalın surlarla çevirtmek, Budizm’i yaymak hatta Budist tapınakları inşa etmek istiyordu. Ancak Tonyukuk’a göre Türkler’in hane ve insan sayısı çok azdı, hatta Çinlilerin yüzde biri kadar bile değildi. Buna rağmen savaş meydanlarında Çinlilerle çarpışılıyor, galip geliniyor, sular ve otlaklara göç ediliyor, aynı yer devamlı mesken tutulmuyordu. Avcılık da savaşçılık kadar önemli bir meslekti. Bu sayede savaş pratiği de yapılıyordu. Yapılan akınlarda eğer karşı tarafa göre kuvvetli iseler saldırıp yağmalıyor, zayıf oldukları zaman kaçıp, dağların arasına ormanların derinliklerine saklanıyorlardı. Her ne kadar Çinlilerin askerleri sayıca çok olsa da, arazi şartlarına hakim ve hızlı akınlar düzenleyen Türk savaşçıları karşısında aciz ve savunmasız kalıyorlardı. Ayrıca, arazi şartları ve Türkler’in savaş stratejilerine karşı eğitimsiz, pratiksiz oldukları için savaş alanlarında bir üstünlük gösteremiyorlardı. Göktürkler’in askeri gücü ise büyük ölçüde yaşam tarzlarına dayanmaktaydı. Bilge Kağan’ın istediği gibi kalın surla çevrili şehirler inşa edip yerleşik hayata geçerek göçebe-çoban yaşam tarzından vazgeçmiş olsalardı, eski gelenekleri de değiştirdi. Sonuç olarak azalan savaş pratikleri ve kaybedilmeye başlanılan savaşçılık yetenekleri sonucunda savaş meydanlarında mağlup olunurdu. Diğer taraftan, halk arasında Budizm’in yaygınlaşması için yapılacak faaliyetlere izin verilmesi ve bu dinin kurallarının benimsenmeye başlanması ve uygulanmasına gelince, bu dinin insanları zayıflatması, ağırlaştırması söz konusuydu. Çünkü, et yemenin yasak olduğu bu dinde Türklerin kuvvetlerini koruyacak şekilde yiyecek bulması mümkün değildi. Et yemeyen toplumun savaşta ve diğer faaliyetlerde kendinden beklenen gücü göstermesi beklenemezdi. Sonuçta savaş halinde oldukça dinamik ve kuvvetli olmak gerekirdi ancak Budizm Türklerin kuvvetli olmalarını yani savaşçı olmalarını önlerdi. Ayrıca Budistler az yer, az hareket ederler, inanç felsefesi gereği de barışçıl bir öğretiyi esas

alırlardı. İşte bu nedenlerle Budizm Türklere uygun değildi ve Göktürkler’de tatbik edilemezdi (Taşağıl, 2015, s. 168).

Tonyukuk’un ortaya koymuş olduğu bu gerekçeler Bilge Kağan tarafından da kabul görmüş ve budizmi benimseme düşüncesinden vazgeçmiştir. Bu örneği gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkisi başlığı altında şu şekilde değerlendirebiliriz. Göktürk yönetim anlayışında töre gereği “kağanın buyruğu emirdir, sorgulanmadan uygulanır” şeklinde bir kabulleniş olmadığı için Bilge Kağan’ın görüşüne Tonyukuk müdahale edebilme hakkını kendinde görmüştür. Bu açıdan bakıldığında kağan ile boy beyleri hatta halk arasında gücün kullanımından etkilenme açısından karşılıklı bir etki ve iletişimin olduğu sonucuna varılabilir. İktidar ilişkilerinde kağanın diğer boy beyleri ve halkı etkilemesi ve emri altında tutmasının yanında; halk ve boy beylerinin de yaptıkları ve söyledikleri kağanın kararlarını ve iktidarını etkilemiştir (Avcıoğlu, 1978, s. 207).

Bu durumdan hareketle ve bu başlığımız kapsamında ele alacağımız bir diğer tartışma konusu ise Göktürkler’de Ak budun-Kara budun kavramlarının konumu ve iktidar ilişkileri bağlamında bu iki oluşumun, gücün kullanımından nasıl etkilendikleri ve gücün kullanımına nasıl etki ettikleri ile birbirleri arasındaki ilişkinin kendine içkin ve özgün yapısına yönelik tespit ve çıkarımlar yapılması üzerine olacaktır. Bununla bağlantılı olarak da Ak budun-Kara budun-Kağan üçleminde iktidar ilişkisinin hangi düzleme oturtulması gerektiği üzerine tespitlerde bulunulacaktır.

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Orhun Yazıtları haricinde 1. ve 2. Göktürkler konusunda en fazla bilgiyi içeren kaynaklar "Çin Yıllıkları"dır (Tafi, 2004, s. 70). Çin hükümdarları Türkler ile olan zorunlu ve üst düzey, dostane veya düşmanca ilişkileri nedeniyle hükümdarlık bölgelerinde olan her şeyi çok detaylı şekilde yıllıklara kaydettikleri gibi Türkler hakkındaki tüm gelişmeleri ve bilgileri de tek tek ve en ince ayrıntısına kadar yine yıllıklara kayıt ettirmişlerdir. Tabi ki böyle bir durumun ortaya çıkmasında yazının Çin kültüründe çok eskiden beri kullanılıyor oluşunun da etkisi yadsınamaz. Çin yıllıklarında yer alan bilgilerin ve hatta sayısal verilerin Orhun Yazıtları ile uyuşmakta olduğu gerçeğinin yanı sıra; Orhun Yazıtları çok önemli ve kapsamlı bilgiler içermekle birlikte (yapılmış olan yağma akınları sayısından, kağanların ölüm ve yuğ töreni tarihlerine kadar) sonuç itibarıyla birer anıt oldukları için ve boyutlarının belli ölçülerde olması sonucu göz önüne alındığında,

bunun yanında Çin yıllıklarının yüzlerce cildi bulmasından dolayı doğal olarak Çin yıllıklarında Göktürkler'e yönelik daha ince detaylı, ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Taneri, 1981, s. 33).

Bu nedenle Çin yıllıklarından alınmış bazı bilgileri yapacağımız çıkarımlara temel teşkil etmesi açısından öncelikle burada özet olarak aktarmamız gerekmektedir. Örneğin Chou Shu yıllığı elli ciltten oluşur ve ellinci ciltte Göktürk bölümü yer alır. Sui Shu yıllığı seksen beş ciltten oluşur ve seksen dördüncü ciltte Göktürk ve Batı Göktürk bölümleri kayıtlıdır. En geniş bilgilerin ise Tung Tien adı verilen ansiklopedilerde yer aldığı bilinmekte olup yüz doksan yedi, yüz doksan sekiz ve yüz doksan dokuzuncu ciltlerde Göktürkler anlatılmaktadır. Bunlar ve benzeri daha birçok Çin yıllığında ve tarih kaynağında yer alan geniş bilgilerden burada yapacağımız çıkarım ve tartışmaya esas olması açısından; Çin yıllıklarında yer verilmiş olan Ak Budun ve Kara Budun ve Kağanlar hakkındaki bilgiler özelinde bir sınırlama yapmamız gerekmektedir. Şöyle ki; burada yapacağımız değerlendirme açısından Çin yıllıkları için ele alacağımız husus "rütbe ve ünvanlar"dır. Çin yıllıklarında geçen ve ak budun yapısını oluşturan Göktürk ünvanlarının sayısının yirmi sekiz olduğu tespit edilmiştir (Taşağıl, 1995, s. 2-5).

Göktürk kağanlarının tamamının Aşena soyundan gelmesinin yanında, kağanın annesinin de Aşena soyundan gelmesi yani akbudun olması gerektiği yönündeki töre kuralı, yeni başa geçecek kağan seçimlerinde en önemli gerekliliklerden sayılmıştır. Bunun yanı sıra Çin yıllıklarında sayısının yirmi sekiz olarak belirtildiğini ifade ettiğimiz ak budun ünvanlarıyla temsil edilen görevlere ise çok büyük bir çoğunlukla kağan tarafından aile içerisinde seçilmiş yani Aşena soyundan kişiler getirilmiştir. Bu durum o kadar olağan ve alışlagelmiş bir durumdur ki İlliğ Kağan'ın yönetim kadrolarında akrabaları yerine, Hu'lardan kişilere yer vermesi çok önemli ve sıra dışı bir haber olarak Çin yıllıklarına kaydedilmiştir (Liu, 2011, s. 403).

Ak budunun yapısı ve bu şekilde bir yönetime katılış şekline sahip oluşu göz önüne alınarak ak budun ile kağan arasında iktidar ilişkisi bağlamında bir değerlendirme yapıldığında ak budunun bu ilişki de; "doğrudan etkilenen ve dolaylı şekilde etkileyen" bir konuma sahip olduğu tespiti yapılabilir. Bu tespit üzerine analiz yapabilmek ve destekler nitelikteki düşüncelerimizi dile getirmek gerekirse; öncelikle önemli mevki ve görevlere gerekli atamaların kağan tarafından bizzat yapılıyor olması

"doğrudan etkilenen" kavramını içerir niteliktedir. Kağanların kendileri için sözlerinden çıkmayacak, kağanlık için kendileri ile iktidar mücadelesine girmeyecek kişileri önemli görevlere atamaları doğal olarak beklenen bir durumdur. Seçilecek kişilerin Aşena soyundan olması zorunluluğu ise aralarında kurulan iktidar ilişkisini "dolaylı şekilde etkileyen" kavramını tasvir eder niteliktedir. Aynı zamanda kağan seçiminde ak budunun konumu "doğrudan etkilenen-dolaylı şekilde etkileyen" ilişkisi çerçevesinde Göktürkler'de ve genel olarak İslam öncesi Türk toplumlarında kendine özgü bir kağanlık sisteminin doğmasını tetiklemiştir. Göktürkler'de babadan oğula geçen bir kağanlık veraset sistemi oluşmamıştır. Örneğin Muğan Kağan bizzat kendisi ölmeden önce kendi öz oğlu olan Tolopien'i varis göstermemiş onun yerine Taspar'ın oğlu Anlo'yu aday göstermiştir. Ancak Taspar'ın oğlu Anlo'da kağanlıktan feragat ederek amcası Kara'nın oğlu İşbara'yı teklif etmiştir. Bu şekilde Kağan olan İşbara ise Tolopien'in kara budundan olan anasını öldürerek kağanlığını pekiştirmiştir (Divitçioğlu, 1987, s. 1979).

Sadece bu örnek dahi bu konudaki savımızı destekler özelliktedir. Göktürklerde kağanlığın babadan oğula geçmeyişinin yanında kağan seçilen İşbara'nın kağanlık talebinde bulunabilecek olan Talopien'in kara budundan olan annesini öldürmesi, ak budun ve kağan arasındaki iktidar ilişkisinin özeti niteliğindedir. Talopien; annesi ak budundan olmadığı için babası tarafından bile kağan aday olarak gösterilmemiştir. Buna rağmen kağanlık talebinde daha sonra bulunabilir düşüncesiyle İşbara tarafından annesi öldürülerek Talopien'e adeta gözdağı verilmiştir. Bunun yanı sıra bir önceki kağan olan Muğan Kağan tarafından kağanlık için aday gösterilmiş olmasına rağmen Anlo'nun ise kendi isteği ile kağan olmak istemeyişi ise Göktürkler'in kağanlık geçiş sisteminin kendine özgünlüğü olarak ifade edilebilir (Ögel, 2001, s. 139).

Yukarıda belirtmiş olduğumuz tartışma sorunlarımız bağlamında ve ak budunun kağan seçimlerinde oynadığı rol çerçevesinde; "ak budun ve kağan" arasında kurduğumuz gücün kullanımından etkilenme kapsamında iktidar ilişkisi olgusunda ak budun, kağan seçimini dolaylı şekilde etkileyen konumundadır. Şöyle ki; kağanlık geçişinde belirli bir kural veya uygulanagelen bir veraset sistemi mevcut değildir. Belirli özelliklere sahip ve töre gereği olmazsa olmaz niteliklere sahip (Aşena soyundan gelme zorunluluğu gibi) kağan adaylarından kağanlığa uygun görülen kişiyi

belirleyen ve bu seçimi etkileyen ak budundur. Bu duruma en güzel örnek yukarıda belirttiğimiz üzere Muğan Kağan'ın varis gösterdiği kişinin değil de İşbara'nın Kağan seçilmesi olayıdır. Bununla birlikte toy veya kimi kaynaklarda kongeç olarak tabir edilmiş oluşumunda tamamı ak budun mensupları olması ak budunun "dolaylı etkileyen" konumunu belirginleştirmektedir (Kafesoğlu, 1987, s. 103). Ak budunun dolaylı şekilde etkileyen olma işlevi kağan seçiminden sonra yerini bu kez iktidar ilişkisi anlamında "sadakatle bağlılığa" bırakır. Çünkü her ne kadar Kağan seçiminde ak budun etkili olmuş olsa da yeni kağan; kağan olması sonucunda Kut ile kutlanmış, Tanrı tarafından "halkına hizmet için" Tanrı adına görev yapmak üzere kağan olmuştur. İşte bu nedenle artık "ak budun-kağan" arasındaki ilişki doğrudan etkilenen bir şekle dönüşmüştür. Töre gereği istisnasız olarak herkes Kağan'a bağlı kalmalıdır. Çünkü Kağan Tanrı adına görev yapmaktadır. Doğrudan etkilenme konusunda yine önemli görevlere kağan tarafından ak budundan kişilerin getirilmesi geleneği bu etkiyi güçlendirir durumdadır.

Ak budun-kağan arasında var olduğunu belirttiğimiz "doğrudan etkilenen-dolaylı şekilde etkileyen" şeklindeki yapıya ilişkin; iktidar dengesi incelemesine esas olabilecek bir diğer husus ise "Kağan'ın Kut'unu kaybetmesi" meselesidir. Gücün meşrulaştırma simgesi olarak Kut başlığı altında ayrıntılı tartıştığımız üzere başarısız, halkına iyi davranmayan kağanların Kut'unu kaybetmesi durumu ortaya çıkarsa; bu durum kağanlık için yeni çekişmelere zemin hazırlarken, kağanın azledilerek yerine başka birinin kağan olarak getirilmesi yine ak budun tarafından uygun görülür, desteklenir veya bizzat yapılırsa gerçekleşen bir olaydır. Göktürklerin kendine özgün yapısı açısından bakıldığında ise bu mesele kağan-ak budun iktidar ilişkisi yönüyle yukarıda tartıştığımız üzere yine çift yönlü bir etkiyi barındırır (Hunt, 1994, s.114). Çünkü kağan gücünü kullanırken bundan etkilenen ak budun; kağan tarafından kullanılan bu gücün halk ve doğal olarak ak budunun çıkarları çerçevesinde kullanılmaması durumunda bu kez kağanın meşruluğunu sorgulayıcı, hatta kağanın Kut'unu kaybetmiş olduğu kanısına varıldığında kağanın azledilmesini sağlayıcı bir yapıya dönüşür. Bu durumda kağan ile ak budun arasında var olan iktidar ilişkisi bu kez kağan değişikliğini sağlayacak bir güce kadar evrilen dolaylı şekilde etkileyici bir yapı halini alır. Doğrudan değil dolaylı şekilde etkileyicidir çünkü tek etken sadece ak budunun yapısı ve konumu değildir. Bu şekilde bu konuyu sadece töresel ve dini inanışlar boyutunda ele alarak sosyal ve ekonomik etkenleri göz önünde

bulundurmada ak budunun iktidar ilişkisinde hakim güç veya belirleyici güç olma çabası şeklinde düşünmek çok sık bir düşüncenin eseri olacaktır (Göze, 1993, s. 62).

Bu nedenle bu noktada ve en genel anlamı ile yapmaya çalıştığımız; tarihsel olayları sadece kronolojik ve kavramsal olarak değil siyasi, ekonomik ve toplumsal bağlamda bir zemine oturtarak sorgulamak, tartışmak ve çıkarımlarda bulunmak adına analizimizi ve yorumlamalarımızı biraz daha derin bir düşünme boyutuna taşımamız gerekmektedir. Bunu yapmak içinde yukarıda tartıştığımız ak budun-kağan iktidar ilişkisine bir üçüncü kavram olarak kara budunu eklememiz gerekmektedir. Daha sonra bu üç kavramı Göktürkler'in kendine has yapısını göz önünde mutlaka bulundurarak siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutlarda tartışmamızı yapacağız. Ardından bu bağlamda ve kurduğumuz ilişkilendirmeler ve yaptığımız derinlemesine analiz ışığında; tarihin somutluğundan yararlanarak ancak bu somutluğu bir araç olarak kullanacak şekilde ve körü körüne bağlı kalmadan soyut çıkarımlar ile savımızı destekleyici sonuçlara ve tespitlere ulaşmaya çalışılacaktır.

Yapacağımız tartışmada hedeflediğimiz çıkarım düzeyine ulaşabilmemiz ve soyut çıkarımlarda bulunabilmemiz için konumuzu sağlam bir zemine oturtabilmek adına öncelikle kara budunun yapısı ve konumu üzerine ak budun için yaptığımız gibi bazı tespitlerde bulunmamız gerekmektedir.

Hem 1. Göktürkler'de hem de 2. Göktürkler'de gerek töre, gerek kendine özgü inanç yapısı, gerekse Kut anlayışı gereği Kağan'ın Tanrı adına ve halkı için halkını refaha ulaştırmak adına görevlendirildiği inanışının hakim olduğu tespitini daha önce ifade etmiştik. Hakim ve etkin olan bu inanış çerçevesinden bakıldığında kağanların sahip oldukları gücün kullanımı açısından kara budun ile iktidar ilişkilerinin de tarihsel bağlamda aynı dönemde varlık göstermiş olan diğer devlet veya toplum/topluluklara göre oldukça farklı bir yapı da olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu farklı ve özgün yapının oluşmuş olmasında; Göktürkler'in göçebe yaşam tarzının sonucu olarak herhangi bir toprak-arazi mülkiyeti ve buna bağlı olarak toprak mülkiyetine dayalı doğrudan bir "topraktan üretim" kavramının oluşmamış olmasıdır (Karaca, 2013, s. 55). Ayrıca etkin bir ruhban sınıfının bulunmayışının etkisi de yadsınamaz. Bu konuya örnek vermek gerekirse Atalar Mağarası'na düzenlenen töreni dahi kağanların yönettiğini ifade etmiştik. Ekonomik açıdan bakıldığında ise yağma ekonomisi en büyük gelir ve geçim kaynağı olduğu için ve yağma ekonomisinin temel yapı taşı olan yağma kazanç

getirici faaliyetini yapacak savaşçıların büyük çoğunluğunun kara budundan oluşuyor olması; ganimet bölüşümünde kesin katı kuralların olmayışı gibi unsurlar Göktürkler'in kendine özgün yapısını yansıtmaktadır.

İşte kısa ifadeler ile belirttiğimiz bu ve benzeri tespitler aynı tarihsel dönemde başka devlet ve toplumlarda görülen ve kesin hatlarla ayrılmış olan; Ruhban sınıfı, yönetici sınıf, köylü ve çiftçi sınıfı gibi ayrımların aksine Göktürkler'de kara budun-kağan ve hatta ak budun-kara budun-kağan iktidar ilişkisini özel bir düzleme ve diğer topluluklara göre ayrı bir konuma taşımıştır. Bu çerçeveden bakıldığında bu farklılıklar ve özgünlük nedeniyle Göktürkler'de sınıfsallık kavramından söz edilmesi, kesin bir sınıf ayrımının olduğunun ifade edilmesi mümkün değildir (Kafesoğlu, 1987, s. 69).

Bu duruma yine en güzel örnek kağana Tanrı tarafından verilen Kut ile meşrulaştırılan kağanlıktır. Tanrı tarafından kut aldığına inanılmış olan kağan halkını en genel tabiri ile yüceltmek için kağan olmuştur. Halkına (özellikle kara buduna) zulüm eden onlara kötü davranan kağanın Kutunu kaybettiğine inanıldığında ise kağan kağanlığından olur. Kağan olmak, sınıfsallık kavramı olmadığı için üst düzey ve dokunulamaz bir ünvan kazandırmamaktadır. Sınıfsallığın olmayışını daha önce yine açıklamalarda bulunduğumuz "kağan boğma" olayına bakarak da örneklendirebiliriz. Yeni kağan olan kişiye kağan boğma töreni ile verilmek istenen mesaj aslında; kağanın dokunulmaz olmadığıdır. Kağan belirlenmesinden sonra yapılan bu törensel olay ak budun hatta kağan ile kara budun arasında kesin bir sınıf ayrımının olmadığını aksine birbirleri arasında çok yakın ve karşılıklı bir etkileşim olduğunu göstermektedir. Özetle kağan olan kişi babadan oğula bir veraset sistemi veya kan bağıyla geçen değişmez kurallara bağlı bir sistem gereği kağan olmamıştır. Kut ile kutlanmış olduğu için kağan olmuştur ancak baki olan kuttur ve kutu Tanrı dilediğine verir, dilediğinde ise geri alır. Töre gereği ise Aşena soyundan gelen "uygun" ve "kuta malik" olan kişi kağan olarak seçilir. Krallık sistemi veya kast/veraset sistemi gibi sabit ve katı kuralları olan bir kağanlık geçiş sistemi Göktürkler'de bulunmamaktadır (Yılmaz, 2014, s.323).

Peki ak budun-kara budun-kağan üçleminde iktidar ilişkisi olgusunu hangi düzlemde ele almak gerekir? Bu nokta da ak budunu illeyen, kara budunu illeten olarak ele alırsak; Göktürklerin iki kurdan (sınıf değil) oluştuğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. İlleyen kur ile illeten kur arasındaki ilişki; illeyen kurun hem kendisini,

hem de illenen kuru töreyle ve özgün yapısıyla bürüp iki kuru birbiriyle özdeşleştirmesi şeklinde oluşmuştur. Kağan ise gerek ak budun, gerek kara budun için zor ve baskı ile hakimiyet kurucu değil yine töre ve gelenek ile iki kuru birbiriyle özdeşleşip bütünleştirici görevindedir (Graff, 2002, s. 343).

Bu şekilde Göktürklerin kendine has yapısı iktidar ilişkileri açısından da önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. En genel ifade ile sadece askeri başarıların kağanın hakimiyetini ve iktidarını sağlamaya ve sürdürmeye yetmeyeceği düşüncesini destekler nitelikteki olaylar meydana gelmiştir. Örneğin; daha önce değindiğimiz üzere, askeri açıdan önemli zaferler elde etmiş olan Kapgan Kağan hakimiyeti altında olan Oğuz Boylarının ayaklanması sonrasında öldürülmüş olmasıdır. Çin kaynakları Kapgan Kağan'ın çok sert ve zalim olduğunu yazar. Bu sert ve zalim tutum boyların ayaklanmasına yol açar. Netice de ise Kapgan Kağan öldürülür. Bu olaydan sonra da Kapgan Kağan'ın yerine oğlu İnel/Böğü geçer. Ancak Kültigin ve Bilge deneyimsiz ve “basiretsiz” olduğu gerekçesiyle İnel/Böğü'nün kağanlığını kabul etmezler ve Kültigin, İnel/Böğü Kağanı ve ailesini öldürerek kağan olur (Gömeç, 2009, s.158).

Şimdi bu örnek üzerinden bazı çıkarımların yapılması yerinde olacaktır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki Göktürkler'de kara budunun kağanlara karşı sonsuz bir sadakat ve bağlılık içerisinde olması ilkesi benimsenmiştir. Bu durumun en temel tetikleyicisi ve var edicisi töre kavramıdır. Ancak yukarıda verdiğimiz olay göz önüne alındığında kara budunun ayaklanmış ve Kapgan Kağan'ın öldürülmüş olması bu duruma ters bir durum gibi görünmektedir. Yine 1. Göktürkler'in yıkılışının nedenleri arasında Orhun Yazıtları'nda da ifadesini bulduğu şekliyle halkın kağanına itaat etmemesi gelir. Bu nedenle kara budun kağana bağlılık içerisinde bulunmalıdır ki yok olup gitmesin. İşte bu nokta da bu bağlılığın yapısı; gücün kullanımından etkilen kara budun ile kağan arasındaki iktidar ilişkisinin şeklini de belirler. Şöyle ki; kara budunun bağlılığı körü körüne bir bağlılık değil, ödülleme- karşı ödülleme temeline dayalı ve sürekli sorgulayıcı bir bağlılıktır. Askeri başarılar yüksek olsa da kara budun Kapgan Kağan'ın kendilerine iyi davranmadığını düşünerek ayaklanmıştır (Taşağıl, 2015, s. 203). Töre ve gelenekler gereği ayaklanma hakkını kara budun kendinde görmüştür. Çünkü kağan asıl görevi olan halkın refahını sağlama görevini unutmuş, halkına zulmetmiştir. Töre gereği Kağana tam bağlılık ve itaat kavramı yine töre gereği kağan asıl görevini unuttuğu için, halkına zulmettiği için yerini sorgulayıcı ve müdahale edici

bir bağılılığa bırakmış, sonuç olarak da iktidar ilişkisi boyutunda müdahale edici ve kara budunun Kağanı katletmesi şeklinde bir durum ortaya çıkmıştır. Kara budunun bu müdahalesinin temelinde “Tanrı tarafından verilmiş Kut’un geri alınmış olduğu, kağanın kutunu kaybettiği” düşüncesi yer almaktadır. Göktürklerin kağanlık anlayışı sert ve mutlak hakimiyet üzerine kurulu bir anlayışa sahip olsaydı, kara budun kuşkusuz bu hakkı kendisinde göremezdi. Bunu bir hak olarak görmeyen toplumlarda da mutlaka halkın ayaklandığı, isyan ettiği, yöneticileri öldürdüğü örnekler bulunmaktadır. Fakat Göktürkler’in özgünlüğü, tarih sahnesinde var oldukları sürece bu tarz bir olayın birden çok kez gerçekleşmiş olmasıdır. Diğer toplumlarda böyle bir durum çok nadir görülen bir durumdur. İşte bu açıdan kağanlar sadece askeri zaferleri ile değil iktisadi ve sosyal olarak da kara budunu memnun etmelidir ki iktidarını koruyabilsinler.

Kapgan Kağandan sonra yerine geçen İnel/Böğü Kağan’ın basiretsiz ve yeteneksiz olduğu gerekçesiyle Kültigin tarafından öldürülmesi ise Ak budun-kağan arasında kurulan iktidar ilişkisini yansıtan bir örnektir. Eğer ak budunun varlığı kağan seçimini etkileyecek bir yapı da olmasaydı veya kağanlık için doğrudan babadan oğula geçişi öngören bir veraset sistemi geleneği Göktürkler’de hakim olsaydı Kültigin’in İnel/Börü Kağan’ı öldürerek kağan olması ak budun tarafından kabul edilebilir bir olay olmazdı (Tekinoğlu, 2015, s. 184).

Sonuç olarak ak-kara budun-kağan bağlamında iktidar ilişkisinin siyasi olarak ve geçmişten gelen gelenek ve törenin etkisiyle birbirini etkilediği ve birbirinden etkilendiği açıktır. Fakat bu inceleme düzeyi yeteri değildir. Bu nedenle yüzeysel olmayan düşünce boyutu ile tartışmamıza siyasi boyutun yanında sosyal ve iktisadi boyutları da eklememiz gerekir. Göktürkler açısından en önemli gelir ve geçim kaynağı olan savaşçılık ve yağmacılık olgularını bu çerçevede iktidar ilişkileri açısından ilişkilendirmemiz ve değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Göktürklerin kendine özgü savaşçı ve yağmacı kimlikleri incelendiğinde bu olgularda da herhangi bir sınıfsallaşmaya rastlanmadığına ilişkin önemli örnekler görülür. Bu duruma ilişkin en yerinde örnek; yapılan sefer bir yerleşim yerine yapılıyorsa ve bir savaşçı bir çadıra kendi işaretini bıraktıysa diğer savaşçıların o çadırdaki ganimeti yağmalamaması gösterilebilir. Konuyu daha açık ifade etmek gerekirse; sefer sırasında bir savaşçı bir çadır veya evdekileri etkisiz hale getirerek o çadıra kendi okunu veya işaretini takmış

ise savaş sona erdikten sonra o çadırın yağma hakkı ve ganimeti o savaşçıya aitti. Kağan ve ak budunlar için de aynı durum geçerli olduğu için onlarda yağma ve savaşlara katılarak geçimliklerini ve ganimetlerini kendileri elde ederlerdi. Diğer toplumlar görülen her savaştan belli bir payın krala, lidere veya yöneticilere ayrılması usulü de Göktürkler'de yoktu. Bu şekilde bir ganimet bölüşümü ve kağana sadece sahip olduğu kağanlık vasfı nedeniyle ekonomik bir ayrıcalık sağlanmayışı, sınıf kavramının oluşmayışında önemli etkenlerden biridir (Dumezil, 1958, s. 244).

Bunun yanı sıra kağanın kendi hazinesinin olmayışının yanında asıl dikkat çeken nokta, genel savaş ve yağma ganimet ve gelirlerinin ak ve kara buduna “savga” olarak dağıtılmasıdır. Burada savaş ganimetlerinin yanı sıra diğer gelirlerinde savga olarak dağıtılması konusunda Çin yıllıklarında şu ifadeler yer almaktadır.

“Ta-yeh dönemi içinde üçüncü yılda, yani 607'de, Kuzey Çin'e sığınma hakkı alan Doğu Türkleri Kağanı Ch'i-min sığınma hakkı aldıktan sonra, 3000 at armağanı ve Çinli bir prenses olan karısı ile saraya geldi. Korkulu bozkırların bir temsilcisi olarak İmparator Sui Yong-ti onu huzuruna öyle bir coşkuyla kabul etti ki -askeri yardımını da reddetmedi- Önce 13000 top ipek Kağan'a ve maiyetinde olan 3500 oğuş beyine, sonra da, , 1000 kişiyi barındıracak bir çadırda 2000 top ipek daha diplomatik konuşmalar ve bozkırda dolaşan savaş söylentileri üzerine armağan etti. Ch'i-min'in beyleri arasında herkes bu armağanlardan hissesine düşeni aldı" (Taşağıl, 1991, Cilt 1, s. 179)

Kaynaklarda yer alan bu bilgiler gerek savaş ganimetlerinin gerekse diğer gelirlerin rütbelere göre veya belirli bir sınıf ayırımına göre değil herkese savga olarak dağıtıldığını göstermektedir. Bu durum yine belirttiğimiz gibi bir kağan veya kağanlık hazinesi kavramının oluşmasını engellemiştir. Bu nokta da kağan tarafından savurganlık derecesinde bir tutumla savga dağıtılmasının bir gelenek veya töre olarak değerlendirilmesinin yanında bir zorunluluk olduğu da düşünülebilir. Yağma ekonomisi temelli ve göçebe-çoban yaşam tarzı bir toplulukta kağan, iktidarını sürdürebilmesi adına savga dağıtımını oldukça önemli ve gerekli bir durumdu (Sertkaya, 1995, s. 2).

Bu şekilde dağıtılan savgalar kara budunun reel varlıklarını artırarak kağana savaşçılık alanında hizmet olarak geri dönüyordu. Kağan bir yandan sahip olduğu kut ve güç ile kara buduna karşı söz sahibi oluyor ve etkin bir iktidar sağlıyor, öte yandan bu şekilde savga dağıtımını ile hem kara budunun kendine itaatini sağlıyor, hem de kutun gereği ve geçmişten gelen kendine özgü gelenekleri gereği halkına hizmet etmiş oluyordu (Erkuş, 2011, s. 107).

Yapmış olduğumuz tartışmadan hareketle ve yukarıda aktardıklarımız çerçevesinde; “İşte bu esaslar Göktürk kağanlık ideolojisinin temelini oluşturur.” çıkarımını yapmamız yerinde bir tespit olacaktır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi kağanın varlık sebebi ve varlığının garantisi, ödülleme ve karşı ödüllendirme ilkesi temeline dayanmaktadır. Kağan sahip olduğu gücü kullanırken kara budunun sadakati ve savaşçılığını olması gerektiği gibi ödüllendirdiği takdirde, karşı ödüllendirme olarak da kendi iktidarının devamını sağlama noktasında kendi çıkarını gözetmiş olmaktadır. Diğer toplumlarda görülen toprak mülkiyeti, sınıfsal ayırım veya statü kaynaklı elde edilmiş bir makam ve/veya kazanç, ruhban sınıf benzeri ayrıcalık ve avantaj sağlayacak bir oluşumun olmaması; toplumsal, siyasi ve iktisadi açıdan ak budun-kara budun-kağan ilişkilerini bu şekilde kendine özgü bir yapıya evriltilmiştir (Kaplan, 1985, s. 5).

Göktürklerin gerek kut inancı, gerek töreleri, gerek göçebe-çoban üretim tarzı yaşam biçimi, gerek yağma ekonomisi gerekse fertlerin asker-savaşçı karakteristiği; ak budun-kara budun-kağan üçleminde gücün kullanımı açısından iktidar ilişkisini çok yönlü olarak hem etkilemiş hem de bu unsurların birbiri ile olan bağlarından kaynaklı olarak iktidar ilişkisine yön verici etkileri olmuştur (Erdoğan, 20014, s. 40).

Konumuz gereği doğrudan Orhun Yazıtları’nda yer alan ifadelerin burada ele aldığımız öncüller ile ve yaptığımız çıkarımlar bağlamında ne şekilde yazıtlara yansıdığını ve nasıl yorumlanması gerektiğini tezin ikinci kısmında tartışacağız.

3. GÖKTÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ-İKTİDAR İLİŞKİSİNİN BİR SOMUTLUĞU YA DA YORUMU OLARAK ORHUN YAZITLARI

Orhun Yazıtlarının bilinen ilk yazılı Türkçe eser olması nedeniyle Türk tarihindeki öneminin büyük olduğu aşıkardır. Ancak yazıtları sadece Türk dilbilgisi, yazım özellikleri ve kelime yapıları açısından incelemek çok yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Yazıtlar Göktürk Devleti hakkında ve birçok konuda önemli tarihi bilgiler verdiği gibi; Göktürk Devlet yönetimi ve Türk Devlet Yönetim biçimi hakkında da kayda değer tespitler içerir. Bu açıdan Orhun Yazıtlarının Türk tarihindeki yeri üzerine çıkarımlarda bulunabilmek için dönemin tarihsel, ekonomik ve toplumsal özellikleri bağlamında yazıtların incelenmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması gerekmektedir.

Yazıtların tarihsel olarak dikiliş dönemi bile bizim bu konuya ilişkin çıkarımlar yapmamızı sağlar niteliktedir. Göktürklerin elli yıllık Çin esaretinden sonra yeniden yapılanarak bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından yazıtların dikilmiş olması; dikiliş amaçları kapsamında değerlendirildiğinde Göktürk devlet yönetiminin ve devlet geleneğinin geleceğe yansımalarının doğru analiz edilebilmesi adına önemli bir yere sahiptir (Ayyılmaz, 2004, s.191).

En genel ifade ile Yazıtlarda halka ve kendilerinden sonra gelecek kağanlara seslenen kağanlar kendi ifadeleri ile Göktürk ve Türk devlet yönetiminin temel özelliklerini dile getirerek tarihsel açıdan bir değerlendirme yapabilmemizi sağlamanın yanında, dönemin ekonomik sosyal ve siyasal özelliklerinin Türk devlet yönetim tarzını nasıl şekillendirdiği ve etkilediği konusunda çıkarımlar yapmamızı da sağlar (Tekin, 2010, s. 187).

Bu çalışmada; Orhun yazıtlarında ifadesini bulduğu şekli ile Göktürklerde güç ve iktidar ilişkisinin aynı zamanda devlet yönetimi geleneğinin kendine özgünlüğü bağlamında, Yazıtların Türk Tarihindeki yeri açısından çıkarımlarda bulunulması amaçlanmıştır.

Bu açıdan daha önce de ifade ettiğimiz gibi Orhun Yazıtları'nı sadece "İlk Yazılı Türkçe Eserler" olarak algılamak oldukça yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Orhun yazıtlarının tarihi birer kaynak olduğu gerçeğinin yanı sıra asıl önemli ve üzerine çalışılması gereken konu; çok daha derin ve çok boyutlu düşünme gerektirecek, derinlemesine yorumlanma, analiz ve çıkarım yapılması gereken bilgiler içermesidir. Öncelikle olaysal tarih açısından bakıldığında; yazıtlarda tarihsel

olayların anlatılışında göze çarpan, kronoloji ve aktarılan sayısal değerlerin ve bilgilerin birebir Çin yıllıklarında yer alan bilgiler ile örtüşüyor olması dikkat çekicidir. Kaldı ki Kültigin Abidesi'nde "Ben ebedi taş yontturdum.....Çin Kağanı'ndan resimci getirdim resimlettim. Benim sözümü kırmadı. Çin Kağanı mahiyetindeki resimciyi gönderdi" (Güney Cephesi, 12. Satır) (Ergin, 2003, s. 14). ifadesi yer almaktadır. Tezin ilk kısmında detaylı olarak aktardığımız şekliyle Çin yıllıklarında önemli ve geniş bir yer edinmiş olan Göktürkler'in tarihini Çin'li ustaların abidelere işlemiş olması olaysal tarih bakımından abidelerde anlatılan olayların doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

Tezin odağı açısından ise yazıtların Türk yönetim tarihindeki yerini ele almak gerekirse; yazıtlarda yer alan ifadelerin hiç birinin gelişi güzel veya bir anlam, bir mesaj içermeksizin dile getirilmediği çıkarımı yapılabilir. Yeri gelip bir babanın evlatlarına en içten nasihatleri ve/veya uyarıları şeklinde söylenmiş sözlerde bile Türk milletin ebediyen yaşaması için kağanın göstermiş olduğu yolun izleri görülmektedir. Türk inanç, hukuk ve töre prensipleri yazıtlarda kağanın ağzından aktarılmış, sosyal yaşamdan ekonomik faaliyetlerin önemine kadar pek çok konuda Göktürkler ve genel anlamda Türkler hakkında bilgi sahibi olmamızı Orhun yazıtları sağlamıştır (Tekin, 1994, s. 68).

Orhun Yazıtlarında yer almakta olan söylemlerin tamamına yakını Kağanlar tarafından (Tonyukuk Yazıtları'nda Tonyukuk'un kendi ifadeleri yer alır) bizzat söylenen sözlerin abidelere aktarılmış şeklidir.

Bu yazıtlarda Türk kağanlarının millete hesap vermesi, milletiyle hesaplaşması, milletin ve devletin karşılıklı vazifeleri, Türk dünya düzeninin, Türk töresinin, Türk medeniyetinin Türk askeri taktiklerinin Türk gururunun Tanrısal yüksekliği, Türk fedakarlık ve faziletinin büyük örneği, ihtişamlı hitabet tarzı ve Türk milliyetçiliğinin temelleri görülmektedir. Bunun yansısı Türkçe'nin tarihin eski devirlerinde dahi zengin ve işlek bir dil olduğu anlaşılmaktadır (Tekin, 1994, s. 79).

Orhun Yazıtları'nda yer alan satırların Çince'lerinin haricinde bir kaç tanesi Yollug Tegin ve Bilge'nin oğlu Tengri Kagan'a aittir. Tonyukuk Yazıtları hariç diğerleri ise tamamen Bilge'nin sözleridir. Millete hitaben kendisi söylemiştir. Onun sözlerinde sırasıyla dile getirdiği konular şöyle sıralanabilir:

Dünyanın yaratılışı ve tanımından bahsedilmiş, sonra Türk milletinin töresi ve yaratılışı anlatılmıştır. Türk devlet yönetim felsefesi açıklandığı gibi Türk hukuk ve inanç sistemlerine de yer verilmiştir. Dünyaya düzen vermek ve tüm insanları idare etmek, kağanlık gururu açıkça anlaşılmaktadır. Tarihi bilgiler taşa işlenmiş ve GökTürk devletinin kuruluşu ifade edilmiştir. Düşmanlara boyun eğdirilişi ve diğer Türk boylarının itaat altına alınışı açık açık vurgulanmıştır. Çin sınırları dışındaki bütün yerler, Türklerin ulaşabildikleri ufuklarındaki tüm yerler GökTürk kağanlığına bağlanmıştır. Bazı kağanların yetersiz oluşu, devleti ve milleti iyi idare edememelerinden bahsedildiği gibi milletin vefasız oluşu da acı söylemlerle dile getirilmiştir. Çinlilerin entrikalarının ve hilelerinin sürekli GökTürkler'e verdiği zararlar açıklanırken, sonuçta çıkan iç çatışmalar ve üzerlerine çöken Çin zulmü esareti dile getirilmiştir. Bağımsızlığın yeniden elde edilmesi anlatıldıktan sonra sık sık baş gösteren boy isyanları nedeniyle Bilge milletine sitem etmektedir. Kanının ırmaklar gibi akmasının, kemiklerinin dağlar gibi yığılmasının unutulmaması gerektiği söylenmiştir. Ardından Türk milletinin ve devletinin geleceğinin, dünyasının sınırları çizilmiştir (Öztürk, 1973, s.107). Eğer devletlerine, törelerine hayatları pahasına sahip çıkıp, birlik halinde hareket ederlerse Türk milletinin ebediyen hür, refah içinde huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşayacağı anlatılmıştır. Bilge'nin milletin ve kendinden sonra gelecek kağanların sonsuza kadar okuyarak ders alması için “ebedi taş” yontturduğunu ifade ettiği istediği sözleri şu konulara ayrılabilir:

- Bilge Kağan'ın kendisini tanıtmayı.
- Sözlerini işitmesi gerekenleri hiyerarşik sıraya göre ifade etmesi.
- GökTürk ülkesinin sınırları.
- Türk milletinin il tutması gereken yer.
- Çin ile kurulacak ilişkilerin mahiyeti.
- Devletin ihtiyaçlarının nasıl temin edilmesi gerektiği.
- Çinlilerin tuzakları ve hileleri.
- Çinlilere karşı izlenilmesi gereken siyasi yol.
- Kağanların sözünün millet tarafından dinlenmemesi.
- Bilge Kağan'ın milleti için yaptıkları.

- Yazıtların dikiliş amacı.
- Dünyanın yaratılışı.
- Göktürk hakimiyetinin yayıldığı alan.
- Göktürkler'in tarih sahnesine çıkışı ve 1. Göktürk devletinin kuruluşu.
- Mukan Kağan'ın ölümü.
- Sonraki kağanların yeteneksizliği ve yetersizliği.
- Boy beylerinin itaatsizliği.
- Milletin isyankarlığı.
- Doğu Göktürk devletinin yıkılması ve Çin hilekarlıkları.
- Milletin düştüğü perişanlık.
- Çin esareti ve bunun getirdiği acılar.
- Çin'e karşı başlatılan tedbirsizce isyan.
- İlbilge ve Kutlug'un yaratılışı ile 2. Göktürk devletinin kuruluşu ve teşkilatlanması.
- Kutlug Kağan'ın savaşları.
- Kapgan Kağan'ın tahta çıkışı.
- Kapgan Kağan zamanında Bilge ve diğerlerinin çalışmaları.
- Milletin elde edilen zenginliğe rağmen itaatsizliği.
- Kapgan Kağan'ın ölüm sebebi.
- Bilge'nin kağan oluşu sırasında halkın vaziyeti.
- Bilge Kağan'ın zaferleri ve faaliyetleri.
- Boyların itaat ettirilmesi.
- Aç kalan milletin doyurulması.
- Düşmanların ortadan kaldırılması.
- Kültigin başarıları.
- Kültigin'in ölümü ve yas törenleri.

-Kültin'in ölümünden dolayı duyulan üzüntü.

- Soğd ve bazı Moğol'ların isyanı, onların yola getirilmesi.

-Bilge Kağan'ın Kültigin için duyduğu minnet duyguları (Taşağıl, 1996, s.30-32)

Belirtmiş olduğumuz nedenler ile Orhun Yazıtlarının içermiş olduğu bilgiler çerçevesinde ve sadece bu kapsamda bir değerlendirme yapıldığında dahi; yazıtların Türk tarihi açısından ne denli önemli bir yere sahip olduğunun, ne denli derin anlamlar içerdiğinin çıkarımlarını yapabiliriz. Bu durumun en basit nedeni ve belki de en önemli göstergesi; yazıtlar dikilirken ve yazılırken yapılmış olan hiçbir işlem veya aktarılan hiçbir bilginin tesadüf eseri olmayışıdır. Bu durum için verilebilecek en göze çarpan ve yerinde örnek Orhun Yazıtları'nın birer kaplumbağa heykeli üzerine oturtulmuş olmasıdır. Kaplumbağa figürü en eski zamanlardan beri ve neredeyse tüm kültürlerde uzun yaşamı temsil eder niteliktedir. Orhun Yazıtları da dikilirken Türk hükümdarlığının varlığının; kağanın döneminde olduğu gibi kendisinden sonra gelecek kağanların sayesinde de baki kalacağı mesajı verilmek adına yazıtlar; resim 1. de görüldüğü gibi kaplumbağa heykelleri üzerine oturtulmuştur (Koca, 2002, s. 834).

Resim 3.1 Kaplumbağa heykelleri üzerine oturtulmuş Orhun Yazıtları
(<https://sanatkaravani.com/orhun-abideleri-kokturk-kitabeleri/>)

Bir diğer husus ise yazıtlarda anlatıma doğu cephesinden başlanılmış olmasıdır. Göktürkler ve genel anlamda Türkler için Doğu yönünün her zaman ayrı bir önemi olmuştur. Bu duruma en güzel örnek kağanların çadırlarının açılış yönünün

bile doğu yönüne doğru olmasıdır. Tekrar yazıtlara dönecek olursak; Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş....."(1. Satır) sözleri ile başlamaktadır. Bilge Kağan Anıtı Doğu cephesi ise "Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı ... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti ... Türk tanrısı üzerinde kağan oturdum....." (1. Satır) sözleri ile başlamaktadır. Yine Tonyukuk Anıtı Birinci Taş Doğu Cephesi "Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çine tâbi idi...." (1. Satır) sözleri ile başlamaktadır (Ergin, 2003, s.18-39).

Yazıtlarda anlatılacak olaylara, verilecek nasihatlere geçilmeden önce bu şekilde geçmişten bilgilerin, kendilerini tanıtıcı söylemlerin doğu cephesinde ve ilk satırlarda yer alması tesadüfi bir durum değildir. Bu durum Göktürkler'in törelerine ve inançlarına olan bağlılıklarının bir göstergesidir.

Yazıtlarda yer alan ifadelerin anlam içeriklerine girmeksizin, sadece dış görünüm ve yazılış usulü gibi dar bir pencereden bakıldığında dahi bu şekilde önemli iki çıkarım yapılabiliyor olması; aslında Orhun Yazıtlarının olaysal ve olaysal olmayan tarih açısından Türk tarihindeki konumunu belirginleştirir niteliktedir. Çok önemli çıkarımların odağı olarak tekrar tekrar üzerine tartışılması ve çalışılması gereken eserler olduğunun ispatıdır (Orkun, 2011, s.73).

Yukarıda belirttiğimiz üzere Orhun Yazıtları şekli ve fiziki özellikleri ile dahi kendine özgü ve Türk Tarihine, kültürüne ışık tutan izler taşımasının yanında; yazıtların içerdikleri bilgiler de doğal olarak çok büyük değer ve öneme sahiptir. Örneğin Kültigin Abidesi Güney Cephesi'nde;

"Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırtıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin.....Ötüken yerinde oturup kervan, kafiye gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın." (Güney Cephe-6/7/8. Satırlar) ifadeleri yer almaktadır (Ergin, 2003, s. 14).

Yazıtlarda yer alan söylemlere bakıldığında bu alıntıda olduğu gibi birçok derin anlam ve önemli mesajlar çıkarılabileceğimiz, üzerine uzun uzadıya tartışmalar yapılabilecek özetle "temel düşünce" diyebileceğimiz ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Şöyle ki sadece bu alıntıdan hareketle ve daha sonra yapacağımız; "öneriler bütünü olarak yazıtlarda yer alan ifadelerle yönelik çıkarımlar ve yönetim biçimine ilişkin tarihsel belge olarak yazıtların incelenmesi" tartışmalarını şimdilik bir kenara bırakarak, yukarıda alıntılanmış ifadelerden hareketle Orhun Yazıtları'nın Türk Tarihi'ndeki konumlandırılması üzerine çıkarımlar yapmamız yerinde ve gerekli olacaktır.

Bu söylemlerim sahibi olan Bilge Kağan burada halkına, kendinden sonra gelecek kağanlara ve sonraki çağlarda gelecek Türk halkına olaysal tarih açısından bilgiler verirken; olaysal olmayan tarih açısından ise üzerine fikir yürütülebilecek, dersler alınması gereken düşüncelerini aktarmıştır. Olaysal tarih olarak tezin ilk kısmında değindiğimiz üzere; Birinci Göktürk Devleti'nin yıkılışı en genel ifadelerle, halkın kağanın sözünden çıkması, yetenekli kağanların ardından gelen kağanların basiretsiz olması ve Çin oyunlarına kanması, törelerden uzaklaşılması gibi etkenlere dayandırılabilir. İşte Orhun Yazıtları'nda yer alan bu ifadeler söz ettiğimiz etkenlerin ne denli önemli olduğunu ispatlar nitelikte olmakla birlikte, Bilge Kağan'ın da geçmiş olaylara ve 1. Göktürkler'in dağılmasına neden olan olgu ve gelişmelerin tekrar yaşanmaması adına gelecek nesillere yaptığı birer uyarıdır adeta. "Türk Milleti öldün, öleceksin...." ifadesini barındıran bu söylemler hem geçmiş konusunda bilgi içerir hem de gelecek için uyarı içerir anlamdadır. Olaysal olmayan tarih açısından ise alıntılanmaya bakıldığında Bilge Kağan'ın Ötüken hakkındaki düşüncelerinin ve Ötüken'e verdiği önem üzerine tartışılması gerekmektedir. Yine tezin ilk kısmında Ötüken Bölgesi'nin Göktürkler için ekonomik ve siyasi açıdan neden önemli ve jeostratejik bir konumda olduğu konusuna değinmiştik. Bilge Kağan'da burada Ötüken'de il tutulmasını, kervan ve kabilelerin gönderilmesini, Ötüken'den çıkılmaz ise ebediyen il tutulacağını söylemektedir. Bilge Kağan'ın bu söyleminin ve tespitlerinin nedeninin Ötüken'in sadece coğrafi güzellikleri veya yaşanılabilir bir yerleşim yeri olabileceğini düşünmek çok basit bir düşünce olacaktır. Yine tezin birinci kısmında ele aldığımız üzere Göktürkler'in en önemli ekonomik faaliyetlerinden birisi "yağma ekonomisi"dir (Aydoğan, 2004, s. 44). Yağma ekonomisini canlı tutabilmek adına savaşçı toplum olan Türkler'in yağma akınlarını

yapabilecekleri en ideal bölge Ötüken bölgesidir. Hızlı ve etkili atlı akınları ile Göktürkler özellikle ipek yolu gibi çok önemli bir ticaret yolu üzerinde büyük ekonomik kazançlar elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra Çin hükümdarları bitmek bilmeyen Türk akınları karşısında siyasi imtiyazlar, kız verme gibi ayrıcalıklar tanıyarak Göktürkler ile olan siyasi ilişkilerini güçlendirmek zorunda kalmışlardır. İşte bu ve benzeri yağmaya uygun yapı ve konumu ile jeopolitik özellikleri Ötüken bölgesini önemli kılar. Bilge Kağan'ın Ötüken'i "il tutulacak en ideal yer" olarak benimsemesi bu yüzdendir (İlgen, 2009, s. 817-840).

Bilge Kağan bu sözlerinde aslında sözlerine uyulmazsa daha önce 1. Göktürkler'de olduğu gibi Türkler için en büyük ceza olan ilsizlik ve özgürlükten mahrumiyet sonuçlarını doğuracağını anlatmaktadır. Bu kısa alıntı üzerine yaptığımız değerlendirmeden hareketle ve Orhun Yazıtlarının bütününe kapsar bir bakış açısı ile yukarıdaki alıntılarda geçen söylemleri incelediğimizde Bilge Kağan'ın asıl söylemek istediğinin; Türk varlığının ebedi olmasının en büyük ideal olduğu ve cihan hakimiyeti anlayışının Türkler'in ana gayesi olması gerektiği konusudur.

Bunun için Bilge Kağan bu söyleminde ve Orhun Yazıtları'nın birçok yerinde Kültigin ve Tonyukuk ile birlikte sürekli 1. Göktürkler'in son dönemlerinde yapılan hataları, hatalar sonucunda düşülen durumları, esaretin Türk Milleti için ölümden farksız olduğunu, yeniden esarete düşülmemesi için töreye bağlılık, kağana itaat, Kağan'ın da Tanrı'dan aldığı güç ile ve Tanrı adına halkın refahı için çalışması gerektiğini örnekler ile ifade etmişlerdir. Bu anlatılanlardan ders alınmazsa ve eski hatalara düşülürse esaretin kaçınılmaz olacağını tekrar tekrar anlatmışlardır (Didar, 2016, s. 9).

İşte bütün bunları göz önüne aldığımızda asıl ve en kutlu amaç Türk Milleti'nin ebediyen il tutmasıdır. Bunun için de töreye bağlılığın, ekonomik, siyasi ve toplumsal olay ve olgular konusunda yapılması gerekenlerin, izlenmesi gereken yolların, atılması gereken adımların, kut ile gelen kutsallığın, halkın kağana olan sadakatinin, ne denli önemli olduğu yazıtlarda ifadesini bulmuştur. Bu ifadeler sadece birer sıradan olaysal tarih anlatımı değil aksine en eski dönemlerden bu yana Türk yönetim geleneğinin temellerinin nelere dayandığını anlamamızı sağlayan çok önemli tarihsel kanıtlardır. Sırasıyla kağanlığın, hakanlığın, padişahlığın Tanrı tarafından halk için verilmiş olduğu inancından, özgür Türk milleti, cihan hakimi Türk Milleti, savaşçı toplum ve

ebedi Türk varlığı düşüncelerinin zamanla farklılıklara uğramış olsa da özünde ve temelinde nereye dayandığının ilk yazılı örneğidir Orhun Yazıtları.

Tezin ilk kısmında ele aldığımız olaysal olmayan tarihin ekonomik, siyasal ve toplumsal bağlamda tarihsel çerçevede çıkarımlarının yapılması neticesinde; Orhun Yazıtları'nın Türk tarihindeki yerini ve önemini anlayabilmemiz adına yazıtlara böyle bir bakış açısı ile bakmamız çok daha yerinde bir yaklaşım olacaktır.

3.1. Olan ve Olması Gereken Düzleminde Orhun Yazıtları:

Çalışmanın odağı kapsamında yapacağımız incelemelere; öncelikle Orhun Yazıtları'ndaki ifadelerin “olan” düzleminde nereleri ifade ettiği, ardından ise “olması gereken” düzleminde, gelecek nesillere ne tür öneriler sunduğunun tespitini yaparak devam edeceğiz. “Olan” düzleminde Orhun Yazıtları'ndaki ifadeleri ele alırken devlet yönetimine ilişkin siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan çıkarımlar yapacağız. Sonrasında öneriler bütünü olarak değerlendireceğimiz söylemler üzerinden Göktürkler'in kendine özgün yönetsel yapılarına ilişkin yorumlarda bulunacağız.

3.1.1. Göktürk Devlet Yönetimine İlişkin Tarihsel Belge Olarak Orhun Yazıtlarının Konumu

Hiç şüphesiz Orhun Yazıtları içerdiği net bilgilerin ve diğer tarihsel kaynaklarla örtüşen (örneğin Çin yıllıkları) olaysal tarih anlatımının doğruluğu göz önüne alındığında; Göktürk yönetim yapısına ilişkin en güvenilir tarihsel belge olma özelliğine sahiptir.

Bu durumu bir örnek ile açıklayacak olursak; Kültigin Anıtı Kuzey Doğu cephesinde “Kültigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resmini, kitabe taşıyı maymun yılında yedinci ay yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kültigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü.” ifadeleri yer almaktadır (Ergin, 2003, s. 18). Orhun Yazıtları'nın dikilişinden günümüze yaklaşık 1290 sene geçmesine rağmen böylesine net bir bilgiyi doğrudan yazıtlardan okuyabiliyor olmamız Orhun Yazıtlarının ne derece önemli bir tarihsel belge olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durumdan hareketle yazıtlarda yer alan Göktürk Devlet Yönetimine ilişkin bilgiler ve bu bilgilerde elde edilecek çıkarımlar; yazıtların esas değerini ortaya çıkarır niteliktedir. Çünkü yazıtlara sadece olaysal, kronolojik tarihsel belgelermiş gibi

yaklaşmak son derece yüzeysel bir inceleme olacaktır. Bununla birlikte diğer tarihsel kaynaklar ile yazıtlarda yer alan anlatımların tutarlı oluşu; bizim konumuzun odağı kapsamında yapacağımız çıkarımları temellendirerek; ekonomik, siyasi ve toplumsal olay/olgular ile bu olaysal tarihsel temellendirme ile kuracağımız ilişkilendirmeleri destekler ve doğrular bir çerçevede Göktürk Devlet Yönetimine ilişkin tarihsel belge olarak Orhun Yazıtlarını tartışmamızı sağlayacaktır (Öztürk, 1973, s. 73).

Asıl hedefimiz olan yüzeysel olmayan düşünme ve ilişkilendirme, bağlantı kurma, çıkarımlarda bulunma özelliği taşıyan bir tartışma yapabilmemiz adına sadece olaysal tarih çerçevesinden Orhun Yazıtları'nda Göktürk Devlet Yönetimi'ni ele almak yetersiz olacaktır.

Şöyle ki; kağanlar Orhun Yazıtları'nda geçmişten örnekler vermişlerdir. Geleceğe yönelik önerilerde de bulunmuşlardır. Kağanların özelliklerinin nasıl olması gerektiğini, 1. Göktürk Kağanlığı'nın neden yıkıldığını hatta hangi kağanın hangi bölgeye kaç sefer düzenlediğini dahi ayrıntılı şekilde anlatmışlardır. Ancak bunların sadece birer kronolojik tarih bilgisi olarak okunması ve algılanması, bu tarihsel belgelerin önemini gölgelemekten öteye geçemeyecektir. Elbette sadece barındırdığı tarihi bilgilerin ele alınması açısından bile yazıtların önemi oldukça büyüktür.

Bununla birlikte tezin bu kısmında asıl amaçlanan; Göktürk Devlet Yönetimi ve genel anlamda Eski Türklerde yönetim anlayışı ile Türklerde eskiden gelen ve yazıtların yazıldığı dönemde Göktürkler'in kendine özgü kültürel, dini, ekonomik, siyasal ve hatta hukuki yapıları bağlamında nasıl bir ilişki olduğu çıkarımını yapmak, öne sürdüğümüz öncüllerin yazıtlarda nasıl ifade bulduğunu irdelemektir. Bunun için tezin ilk bölümünde yapmış olduğumuz tespitler çerçevesinde ve yukarıda belirttiğimiz şekilde bir tartışma modelini izleyerek Orhun Yazıtları'ndaki ifadesi üzerinden; Göktürklerde Devlet Yönetimi'nin temel unsurlarını, özelliklerini tartışarak Orhun Yazıtları'nın tarihsel bir belge olarak nasıl konumlandırılması ve değerlendirilmesi gerektiği üzerine çıkarımlarda bulunacağız (Zelyut, 2008, s.145).

Öncelikle çalışmanın ilk bölümünde ele aldığımız başlıklar açısından ve bir bütünlük oluşturması için ortaya koyduğumuz savların Orhun Yazıtları'nda nasıl ifadesini bulduğu hususunu bu kısımda tartışmamızın odağına almamız önem arz etmektedir. Çünkü ilk bölümde doğrulamaya çalıştığımız öncüllerimize bu bölümde Orhun Yazıtları'dan örnekleme yapmamız ortaya koyduğumuz düşüncelerin

kendiliğinden bir mantığa oturmasını ve doğrulanmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda tarihsel bir belge olarak yazıtların; Göktürklerde ki yönetim anlayışına ilişkin konumunu ve önemini netleştirerek kavramamıza katkıda bulunacaktır.

İlk olarak tezin ilk bölümünde “Gücün Meşrulaştırma Simgesi olarak Kutluk” başlığı altında 1. Göktürk ve 2. Göktürk devleti açısından kutluk kavramını eke almıştık. Bu kısımda ise kut kavramının yazıtlarda nasıl ifade edildiğini, kağanların kendi ifadeleri ile gücün meşrulaştırılması adına kutun öneminin nasıl algılandığını ve konumlandırıldığını, aynı zamanda Göktürklerin kendilerine özgün ekonomik, toplumsal ve siyasi yapıları bağlamında kut kavramına ilişkin yazıtlardan ne tür çıkarımlar yapılabileceği konusunu tartışacağız (Mandoğlu, 2012, s. 91).

“Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum.... “ (Kül Tigin Abidesi-Güney Cephe 1. Satır)

“Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı ... “ (Bilge Kağan Abidesi-Doğu Cephe 1. Satır)

“.....Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum.....” (Bilge Kağan Abidesi-Kuzey Cephe 6. Satır)

“Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak.....” (Kül Tigin Abidesi-Doğu Cephe 11. Satır)

“.....Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece.” (Kül Tigin Abidesi-Doğu Cephe 15. Satır) (Ergin, 2003, s. 12-28).

Tezin ilk bölümünde aktardığımız Çeşit Bir ve Çeşit İki efsanelerde öne çıkan “dişi kurt” söylemi zamanla yerini “Göksel Kurttan türeyen Kağan gökseldir.” savına bırakmıştır. Hem diğer tarihsel kaynaklar da hem de yukarıdaki alıntılarda ifadesini bulduğu şekliyle Kut Tanrı tarafından Kağan’a bahsedilmiş bir güçtür. Kağanın gücünü meşrulaştırması açısından kutun önemini yukarıda yer alan ifadeler açıkça belirtmektedir. Bununla birlikte Kağanların kut almış olduğuna inanılan Aşena soyundan gelme zorunluluğunun töresel bağlamda ön koşul olmasının yanında bu zorunluluk bir yeter koşul değildir. Yani Göktürk töre ve siyasi iktidar algısında başlı

başına ve sadece kut ile sağlanan bir hakimiyetten söz edilmesi mümkün değildir. Yine hem Orhun Yazıtları hem de diğer tarihi kaynaklara bakıldığında bu durumu ispatlar nitelikteki en güzel örnek Kapgan Kağan döneminde yaşanmış olan olaylardır (Atalay, 2002, s.869).

Orhun Yazıtlarında “..... Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında idi. Gece uyumadı, Gündüz oturmadı.....” (Tonyukuk Abidesi-Doğu Cephe 1. Satır) ifadeleri yer almaktadır (Ergin, 2003, s. 36). Çin yıllıklarından Tsu-Chih-Ting-Chien yıllığında ise Kapgan Kağan’ın yirmi dört yıl kağanlık yaptığı bilgisi yer almaktadır. Çin yıllıklarında Kapgan Kağan hakkında çok detaylı bilgiler yer almaktadır. Yaklaşık iki yüz yıllık bir Göktürk tarihi olduğunu ele aldığımızda yirmi dört yıl kağanlık yapmış Kapgan Kağan’ın kağanlık dönemi önemli bir inceleme alanıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi Kapgan Kağan’ın ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra dikilmesine rağmen Kapgan Kağan’dan Orhun Yazıtlarında söz edilmiş olması da bu durumu doğrular niteliktedir.

Konumuz açısından ve yapacağımız değerlendirmeler çerçevesinde ise ilk olarak Kapgan Kağan’ın kağan oluşu hadisesini ele almamız gerekir. Çin kaynağı olan Tsu-Chih-Ting-Chien yıllığında Kapgan Kağan’ın abisi Kutluğ Kağan’ın ölümünden sonra kendisini kağan ilan ettiği bilgisi yer almaktadır (Taşağıl, 1991, s. 51).

Bilge Kağan Abidesi’nde ise “..... Babam kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı” (Doğu Cephesi 14. Satır) ifadeleri yer almaktadır (Ergin, 2003, s. 25). Burada yer verdiğimiz kısa alıntıdan bile pek çok açıdan çıkarımlar yapmamız mümkündür. Zaten Orhun Yazıtları’nın kendine özgün yapısını oluşturan da; birden çok konuda çıkarımı ve araştırmayı yapılabilir kılan bu kısa, net ve yerinde tespitleri barındırıyor oluşudur. Çin yıllıkları ve diğer tarihsel kaynak ve buluntular ile örtüşür nitelikte bilgilere sahip olması; yazıtların ne denli doğru birer kaynak olduğunun net bir ispatıdır. Diğer taraftan kuracağımız ilişkilendirmeler açısından ise hem bir ispat, hem de bir çıkış noktasıdır.

Yukarıda yaptığımız alıntılı ile ilgili olarak Göktürk tarihine baktığımızda şöyle bir soru ile tartışma konumuza girmemiz yerinde olacaktır. İkinci Göktürk Devleti’nin kurucusu sayılan Kutluğ Kağan’ın ölümünün ardından yerine neden oğulları Bilge ve Kültigin değil Kutluğ Kağan’ın kardeşi Kapgan Kağan geçmiştir?

Bilge Kağan'ın kendi ağzından çıkmış Orhun Yazıtları'ndaki ifade de yer aldığı üzere babaları Kutluğ Kağan öldüğünde Bilge Kağan 8 yaşındadır. Kardeşi Kültigin ise kaynaklara göre 7 yaşındadır (Eberhard, 1940, s.150).

Bu durumda yaşları oldukça küçük olan Bilge ve Kültigin yerine amcaları Kapgan Kağan'ın kağan olması Göktürkler de hüküm sürmüş olan hakimiyet anlayışını ve bu anlayışın kendine özgün yapısını ortaya koyar. Eğer bazı toplumlarda görülen “hükümdarlık-kağanlık babadan oğula geçer” kuralı Göktürklerde de geçerli olsaydı; yaşları küçük de olsa kağanlığın Bilge veya Kültigin'e geçmesi gerekirdi. Yine bazı toplumlarda görülen hükümdar-kağan küçük yaşta ise idarenin belli bir dönem anne tarafından sağlanması uygulaması da Göktürkler de görülmemiştir. Kaldı ki kağanlık için temel töresel şartlardan biri olan “kağan olacak kişinin annesinin de aşena soyundan gelmesi” koşulu; annelere “umay” denilen bir kutsallık yüklemiştir. Ancak bu statü dahi böyle durumlarda yani küçük yaşta kağan olması halinde belli bir olgunluğa erişinceye kadar kağan yerine karar vermek için annelere yeterli gücü sağlamamıştır (Ögel, 2002, s. 302).

Yine Kutluğ'un, Kapgan'ın, Bilge ve Kültigin'in en önemli yardımcıları olan Tonyukuk da ne bu durumda ne de başka bir dönemde vekaleten kağanlık görevi yapmamıştır. Üstelik Kutluğ Kağan'ın akrabası olmasına rağmen Kutluğ Kağan öldüğünde Bilge ve Kültigin belirli bir yaşa gelinceye kadar vekaleten kağan tayin edilmemiş, kendisinin de böyle bir talebi olmamıştır.

Bunun en önemli nedeni Tonyukuk'un Aşena soyundan gelmeyişiştir ancak yine belirttiğimiz gibi Tonyukuk'un bir talebi veya girişimi olmadığı gibi diğer ak budun üyelerinin tecrübesi nedeniyle vekaleten de olsa Tonyukuk'a bu şekilde bir vekalet görevi verilmesini teklif etmemiş olmaları Göktürkler'e özgü yönetim anlayışı ve Göktürk töresel inanışlarının sonucudur. İşte bu nedenlerle Kutluğ'un ölümünden sonra Kapgan'ın kağan oluşu kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü töre gereği Göktürkler de kağanlık kut sahibine yaraşır bir makamdır. Bilge ve Kültigin'in yaşlarının çok küçük olması nedeniyle, “kut'a malik” olma şartını da sağlayan kişi amca Kapgan Kağan'dır. Kağanın Aşena soyundan gelmesi gerektiği gibi kağan kut'a malik özellikte de olmalıdır ki gücün meşruiyetini sağlamlaştırabilsin, kağanlık iktidarını pekiştirebilsin. İşte bu nedenle ve daha önce belirttiğimiz üzere Orhun Yazıtları'nda yer aldığı ifadesi ile “..... Tanrı lütfettiği için ve kendim devletli olduğum için.....”

ilkesi gereği Kapgan Kağan abisinin ölümünden sonra kağan olmuştur (Kafesoğlu, 1976, s.723).

Yapmış olduğumuz bu çıkarım “Göktürklerde kağan ölünce yerine mutlaka oğlu değil, siyasi iktidar gücüne sahip olan; başka bir ifade ile kut’a malik olan kişi kağan olur.” Önermesini kurmamıza imkan sağlar. Yukarıda belirtmiş olduğumuz tespitler ise bu önermemizin doğruluğunu destekler niteliktedir. Kaldı ki olaysal tarih perspektifinden baktığımızda da yirmi dört yıl kağanlık yapmış Kapgan Kağan 2. Göktürk Devleti’ni gerek siyasi, gerek iktisadi gerek bölgesel hakimiyet açısından önemli bir yere taşımıştır.

Bilge Kağan’ın kendi ağzından üzerine tartıştığımız alıntımızda yer aldığı şekliyle “....töre üzerine amcam kağan oturdu.....” demesi de yine özgün Göktürk töresinin kağanlık anlayışını betimler niteliktedir. Töre gereği kağanlık için gerek ve yeter koşulları sağlayan Kapgan Kağan’ın kağan olduktan sonra; kağanlık döneminde yapılmış olan akınlar ve icraatlardan yazıtlarda övgüyle söz edilmesi, ayrıca hem “devletli” hem de kut almış (Tanrı lütfettiği için) Kapgan Kağan’a karşı kağanlığı boyunca Bilge ve Kültigin’in herhangi bir ayaklanma girişiminde bulunmamış olması, Kağan’ın elinde ki gücü meşrulaştırma aracı olarak Kut’u ne denli doğru kullandığının da bir nevi ispatıdır (Türkdoğan, 2011, s. 107).

“Gücün meşrulaştırılma simgesi olarak kutluk” başlığı ile Orhun Yazıtları’nda bu kapsamdaki çıkarımlarımızın ardından; tezin birinci bölümünde “gücün kullanım biçimi olarak kağanlık” başlığı altında ortaya koyduğumuz düşüncelerin Orhun Yazıtları’nda yer alan ifadeler ile ilişkilendirmesine geçmemiz yerinde olacaktır. Kültigin Abidesi’nde;

“.....Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üste gök basmasa, alta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle saktun.....”

“.....Kutsal Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariyeye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.....” (Doğu Cephesi 23. ve 24. satırlar) sözleri yer alır (Ergin, 2003, s. 17).

Bu alıntılmalarda Kapgan Kağan’ın ölümünden bahsedilmektedir. Ancak görüldüğü gibi gerek olaysal gerek olaysal olmayan tarih bağlamında detaylı bilgi yer

almamaktadır. Bu nedenle yeniden Çin yıllıkları ve diğer yazılı kaynaklara bu nokta da değinmekte fayda vardır. Çin kaynakları Kapgan Kağan'ın çok sert ve zalim olduğunu yazar. Bu sertlik Çin üzerinde Göktürkler açısından önemli başarılar kazanılmasını sağlamışsa da Türk boylarının ayaklanmasına da neden olmuştur. Kapgan Kağan döneminde Çin'e düzenlenen çok sayıda sefer savaş ganimetleri açısından olsun, siyasi çıkar saylayıcı evliliklerin yapılması açısından olsun olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanında Oğuzlara, Karluklara ve diğer Türk boylarına karşı yapılan seferlerinde sayısı bir hayli fazladır. Kapgan Kağan'ın bu tutumunun nedeni Türk siyasi birliğini korumak ve Çin'e karşı üstünlüğü devamlı hale getirmektir. Ancak sert ve zalimce tavrın Türk boylarına karşı sürekli baskı halinde devam etmesi beraberinde ayaklanmaları getirmiştir. Bu durumun da etkisiyle Kapgan'ın damadı da dahil pek çok üst düzey görevlerde yer alan kişiler Çin'e yaklaşmış hatta Çin'e yerleşerek çeşitli görevlere getirilmişlerdir. Karluklar gibi bazı Türk boyları da Çin'e vassal olmak için başvurmuş, Çin hükümdarı da kabul ederek Kapgan Kağan'a karşı bu durumu kullanmıştır. Böyle bir ortamda devam eden isyanlarda Siyasi birliğin temel direği sayılabilecek Oğuzlar'da sonunda başkaldırmışlar, Kapgan Kağan üzerlerine yürüyerek isyanı bastırmıştır. Daha sonra bu kez yine Oğuzlar'dan Bayırku'lar ayaklanmış, Kapgan Kağan yine bu ayaklanmayı sert biçimde cezalandırmış ancak sefer dönüşünde Bayırku'lar tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür (Avcıoğlu, 1978, c. 2 s. 670-671).

Kapgan kağan dönemi incelendiğinde hem yazıtlara göre hem de diğer yazılı kaynaklara göre bu dönemde önemli başarıların elde edildiği; gerek ekonomik gerek siyasi gücün artırılması konusunda büyük ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Bu başarı sağlanırken özellikle kağanlığının ilk dönemlerinde Türk Boyları ile sağlanan siyasi birlik etkili olmuştur. Sağlanan bu siyasi birliğin boylara geri dönüşümü ise “iş güç sahibi olma” şeklinde olmuştur. Bu sayede kağan siyasi iktidarını sağlamlaştırırken halkına karşı da “iş verme” yükümlüğünü yerine getirmiştir. Yine yukarıdaki alıntıda yer aldığı gibi Bilge kağan bu konuda amcası Kapgan'ı tanımlarken “...Oğuzları ve tüm milleti beslemiş, bilgili kağan.....” ifadelerini kullanmıştır. Kapgan, kağan olduktan sonra sahip olduğu kut ve kağanlık vasıflarıyla ilk olarak Türk boylarının kendine bağlılığını sağlamıştır. Tekrar tezin ilk bölümüne dönecek olursak kutsallık-savaşçılık-üretkenlik üçlemesi bağlamında “gücün kullanım biçimi olarak kağanlık” olgusunun kutsallık işlevi Kapgan Kağan tarafından sağlanmıştır. Yağma

ekonomisine bağılı üretkenliğin esas kaynağı olan akıncılık ve savaşçılık ise bu alıntıda “*beslemiş olan bilgili kağanınla....*” tarifi ile ifadesini bulmaktadır. Kapgan Kağan kağanlığın sağladığı gücü kullanırken Çin üzerine düzenlenen seferlerde Türk boylarına elde edilen ganimeti bölüştürmek suretiyle onları hem üretime dahil etmiş, hem de onları “beslemek” tabiri ile kağanlığının gücüne “iş verme” tabiri ile meşruiyet kazandırmıştır (Saray, 1999, s.90).

Bunun yanında sonraki dönemlerde Türk boylarına karşı sert tavrı, Çinli casusların çalışmaları ve genel anlamda Çin politikaları sonucu isyanlar ve kaçışlar baş göstermiştir. Bu nokta da Çin’in Göktürkler üzerindeki politikaları tabi ki yadsınamaz. Çünkü giderek kuvvetlenen Göktürkler’e karşı yağmaların önüne geçebilmek adına sürekli artan maddi ve manevi ödünler vermek zorunda kalan Çin; bu durumdan kurtulabilmek için açık ve kapalı birçok siyasi hamle yapmıştır. Ancak boyların ayaklanması veya Çin’e yaklaşmasına yazıtlarda “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış.” (Bilge Kağan Abidesi- Güney Yüzü 5. Satır) ifadeleri ile dikkat çekilmesine rağmen Bilge kağan bu durumu doğrudan Çin oyunlarına ve politikalarına bağlamamıştır. Yukarıdaki alıntılarda belirttiğimiz üzere Bilge Kağan “....Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti? Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun..... Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariyeye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.....” şeklindeki söylemler ile amca Kapgan Kağan’ın öldürülmesini Çin oyunlarına değil halkın ve boyların “disiplinsizliğine”, “cahilliğine” ve “kötülüğüne” bağlamış; “bilgili” kağana karşı yanlış yaptıklarını ifade etmiştir (Ergin, 2003, s. 24).

Peki Kapgan Kağan’ın kut’u kabul görmüşken, ekonomik açıdan gelir getiren yağma akınları sonucu yağmacı-savaşçılara gereken “iş verme-besleme” şartını yerine getiriyorken ve baskı ile de olsa Çin üzerinde hakimiyet sağlayıcı ve tavizler doğurmasını sağlayıcı siyasi birlik sağlanmışken bu şekilde çıkan isyanların asıl sebebi ne olabilir?

Bu soruya tezin odağı bağlamında cevap verebilmek için olayların tarihselliğini kapsar şekilde ve Göktürkler’in kendine özgü siyasi, dini, ekonomik ve sosyal yapısı çerçevesinde bir tartışma yapmamız gerekmektedir.

Göktürklerde ki kut algısının Kağan'ın gücünü ve gücün kullanımını siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan nasıl şekillendirdiğini ve ne ölçüde etkilediğini daha önce tartışmıştık. Şimdi ise yukarıda belirtmiş olduğumuz sorunun cevabını verebilmek ve genel olarak Göktürk tarihi açısından bir çıkarım yapmak adına öncelik bazı tespitler yapmamız yerinde olacaktır.

Kültigin Abidesi Doğu Cephesi'nde Bilge Kağan “.....Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.....” (26. Satır) şeklinde seslenmektedir (Ergin, 2003, s. 17).

Bu alıntıda Göktürklerde hakim olan iki anlayışın dile getirilmiş olduğunu belirtebiliriz. Birincisi; kutun kaynağı olduğuna inanılan Tanrı'ya yüklenilmiş kutsal anlam. İkincisi; Tanrı tarafından kağanlara bahşedilmiş kut'un neden verilmiş olduğu meselesi.

İlk olarak halkın kağana itaatle tabi olmasının temelindeki inanç öğretisinden kaynağını alan kut kavramının esası; Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisinin kağan olduğu şeklinde kabul görmüş olan töresel inançtır. Çünkü Tanrı il veren Tanrı'dır. Bilge Kağan'ın annesini ve babasını ve onların atalarını da yükseltmiştir. Burada il kavramı yurt tutup konaklanan, akın yapıp savaşılan ve üretim yapılan yer anlamında kullanıldığından bunları bahşeden Tanrı'dır. “.....*Tanrı buyurduğu için.....*” diye hitap ederek kağan zaten hakimiyetin asıl kaynağının Tanrı olduğu vurgusunu yazıtlarda sıkça dile getirmiştir. İl veren Tanrı buyruğu ile kağanlara kut vermiş, kut alan kağan ise Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak “.... *Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye*” yani millet için bu gücü kullanmıştır. Bu açıdan baktığımızda yukarıda ele aldığımız iki kavramın birbirine içkin olduğu ortaya çıkar. Şöyle ki; Göktürklerde; Göktürkler'in öncesinde ve sonrasında, yani genel anlamda Türk Devlet ve kağanlıklarında hakim olan Tanrı inancı ve töre gereği; Tanrı tarafından bahşedilmiş kut ve/veya adı farklı dönem ve devletlerde değişik şekillerde anılmış hakimiyet kaynağı olarak kutsallaştırılan anlayış; kağan/hükümdarlarda Tanrılaşma çabasının önüne geçtiği gibi diğer bazı toplumlarda görülen çok keskin sınıf ayrımlarının oluşmasını da engellemiştir. (Göktürklerde kara budun ak budun şeklinde yapılaşma görülse de bu kesin ve keskin bir sınıf ayrımı kapsamında değerlendirilemez.) Tanrı tarafından bahşedildiğine inanılan gücün verilme nedeni;

milletin refahını ve bekasını sağlamaktır. Tanrı tarafından kut ile kağana bahşedilmiş olan bu hakimiyet gücü millet için kullanılmadığı zaman Tanrı tarafından geri alınabilir niteliktedir. Yani burada esas olan töre gereği kağanın milleti için hizmette bulunmasıdır. Ama yine aynı inanç yapısı gereği halk da kağana itaatle bağlı kalmak zorundadır. Çünkü kağan “Tanrı gibi gökte olmuş” kağandır. Kağan Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. İşte bu şekilde birbirine içkin iki olgunun varlığı Göktürkler de hakimiyet anlayışını farklı ve özgün bir yapıya büründürmüştür. Töre kağana itaatle bağlılığı emretmesine karşın bu bağlılık koşulsuz şartsız körü körüne bir bağlılık değildir. Kağanın yerine getirmesi gereken halkına karşı önemli görevleri vardır. Bu görevleri yerine getiremeyen kağanlar “basiretsiz” kağanlar olarak tasvir edilmiştir. Zaten Tanrı’nın da böyle kağanlardan kut’unu geri aldığı inancı da hakimdir (Ağaoğulları, 1991, s. 77).

Her ne kadar Kapgan Kağan “basiretsiz” olarak nitelendirilmese de inanç yapısı gereği asıl görevi olan “milletine hizmet” görevini “sert ve zalim” davranışları nedeniyle yerine getiremediği ve kut’unu kaybettiği inancı Kapgan Kağan’ın öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. Kapgan Kağan’ın Türk boylarının isyanı sonucunda öldürülmesinin temel nedenlerinden birisi bu inanış yapısıdır. Yaptığımız bu çıkarım yukarıda değinmiş olduğumuz Kapgan Kağan’ın ölümü ile ilgili sorunun cevabına ilişkin olaysal olmayan tarih boyutunda sadece bir yaklaşımdır.

Olaysal tarih açısından ele aldığımızda ise doğal olarak Kapgan Kağan’ın öldürülmesi olayında farklı boyut ve nedenlerin olduğu aşıkardır. Örneğin Bilge Kağan “....üstte gök batmasa, altta ter delinmese, Türk milleri ilini töreni kim bozabilecekti...” şeklindeki söylemi le Türk töresine bağlı kalınsa Türk Devleti’nin varlığının baki olacağına değinmesine rağmen dönem itibariyle yaşanmış olaylarda Çin politikalarının etkisi yadsınamayacak düzeydedir. Çünkü devamlı artan Türk akınları karşısında Çin hükümdarı açık ve örtülü siyasi ve askeri tüm yol ve yöntemleri denemiştir. Türk boyları liderlerinin Çin’de önemli görevlere getirilmesi, yine Türk boyu ileri gelenlerine hediyeler sunulması yoluyla isyana teşvik edilmesi olayları, Çin politikalarının dönemin gelişmelerine etkisi olduğunu belgelendirir niteliktedir (Taşağıl, 1991, s. 51).

Bununla birlikte Bilge Kağan’ın yukarıdaki alıntıda asıl demek istediği; Türk milletin herşeye rağmen töresine ve kağanına bağlı kalması gerekirken bu tür

girişimler karşısında “disiplinsizce davranması, hataya düşmesi” sonucunda ise Kapgan Kağan’ın öldürüldüğü, bu tür hatalara düşme dünya üzerinde Türk milletini yok edecek herhangi bir gücün bulunmadığı görüşünün ifadesini bulmuş şeklidir. Çünkü Bilge Kağan’a göre Kapgan Kağan azledilmiş başka kağanlar gibi “basiretsiz” bir kağan değil aksine “ beslemiş olan bilgili” bir kağandır. Bilge Kağan’ın bu düşüncesinde mutlak suretle doğruluk payı olduğu düşünülebilir. Ancak sadece bu nedene bağlayarak Kapgan Kağan’ın öldürülmesi olayını “disiplinsizce davranılması, hataya düşülmesi” şeklinde açıklamak pek olanaklı değildir. Daha önce de değindiğimiz üzere ekonomi, siyasi, sosyal ve hatta dini inanış boyutları kapsamında Göktürler de belirli dönemlerde iniş çıkışların yaşandığı, kağanların öldürüldüğü, kut’u Tanrı tarafından geri alındığı için kağanlıklarının azledildiği hadiseler yaşanmıştır. Bizim konumuzun ana araştırma problemi çerçevesinde ise “Gücün kullanımı açısından kağanlık” olgusunu daha iyi anlamamıza katkı sağlayacak bu örnekler Kağan’ın gücünün kullanımında kutun etkisinin gösterdiği gibi kut’un kağanın hakimiyeti açısından da tek etken ve yeter koşul olmadığının da ispatıdır (Gömeç, 2009, s. 302).

Bu kapsamda tezin ilk bölümünde Divitçioğlu’ndan alıntıladığımız kut-savaşçılık-üretkenlik üçlemesi çerçevesinde baktığımızda; kağan tarafından yerine getirilmesi gereken görevler ve sağlanması gereken koşullar vardır. İşte bu görevler ayrıca kağanda olması gerektiği düşünülen özellikler; kutla kazanılmış kağanlık vasfının sağladığı gücün kullanımın biçimini belirler. Kağan asıl amaç olarak görmesi gereken “milletin refahı” düsturundan sapmadan kağanlığın gereklerini yerine getirmelidir ki kendi kağanlığının meşruluğu halk tarafından kabul edilsin ve halk da “...Tanrı gibi gökte olmuş...” kağana bağlılığını devam ettirsin. Bu şekilde kut ile örülü ve dinsel inanç boyutu sağlama alınmış kağanlık gücü etkin biçimde kağan tarafından kullanılabilir. Bir diğer bağlam olan ekonomik boyut ise savaşçılık ve üretkenlik açısından ele alınabilir kavramlardır (Divitçioğlu, 1987, s. 107).

Kut-savaşçılık-üretkenlik üçleminde savaşçılık olgusuna bakıldığında; kut ile savaşçılık arasında “savaşın kutsallık işlevi görmesi” şeklinde bir karşılıklı ilişkinin varlığından söz edilebilir. Daha önce yine Orhun yazıtlarından yapmış olduğumuz alıntılar ışında Ötüken Bölgesi’nin neden kutsal sayıldığına değinmiştik. Bilge kağan Ötüken’i “il tutulacak yer” olarak tanımlarken “...Ötüken yerinde oturup kervan,

kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın....” (Kültigin Yazıtı-Güney yüzü 8. Satır) şeklindeki ifadeler ile de Ötüken’in ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu dile getirmektedir. Önce ki tartışmamızda özetle Ötüken bölgesinin sadece töresel anlamda değil “yağma ekonomisi” açısından da önemli olduğu için bu bölgeye hakimiyetin önemine değinildiğini belirtmiştik. Bu nokta da ise “savaşın kutsallık işlevi görmesi” yorumu; Ötüken bölgesindeki hakimiyetin kağanın gücünü kullanımına yapacağı katkı şeklindedir. Ötüken kutsal bölgesinin korunması ve elde tutulması için yapılacak akınlar ve savaşlar da kutsal olacağı için; kağanlar halkı savaşmaları konusunda kutsallık ile isteklendirmektedirler. Ancak tabi ki sadece bu ikileme dayandırmak; savaşçılığı sadece kutsallık ile ilişkilendirmek son derece eksik bir yorum olacaktır. Burada yapmamız gereken savaş-kutsallık ilişkisini iktisat yani üretkenlik işlevi ile tamamlamaktır. Ötüken bölgesi için yapılan savaşlar ve akınlar kutsallığı barındırır ancak asıl önemli olan ilişki “yağma ekonomisi” temelli iktisadi kazançların devamı için bu bölge hayati önem taşımaktadır. Başka bir deyişle savaş, kutsal amaçları yerine getirdiği gibi, iktisadi yeniden üretim sürecinin devamını da sağlar. Göktürklerde ki Ötüken merkezli iktisadi tükel yeniden üretim arttığı sürece askeri güç artacak bu da iktisadi üretkenliğin devamını ve Ötüken Bölgesi’nin elde tutulmasını sağlayarak orada il tutulmasını ve devletin “ebedi” olmasına imkan verecektir. Bilge Kağan’ın iktisadi üretkenlik olmadan askeri güçle Kutsal Ötüken’e sahip olunamayacağına yönelik sözleri dikkat çekicidir. “... Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.....” (Bilge Kağan Yazıtı-Güney Cephe 5. Satır.) “.....Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur.....” (Bilge Kağan Yazıtı-Güney Cephe 8. Satır) (Ergin, 2003, s. 24).

Kağanlar sahip oldukları güç ile kutsal Ötüken’e sahip olmalarının yanında iktisadi açıdan tükel üretimin devamını sağlamak içinde üst düzey kağanlık vasıflarına sahip olmalıdırlar. Göçebe-çobanlık için gerekenlerin yapılması, yağma akınları, Çin ve diğer devletlerden haraç gaspı gibi konularda gücün kullanımı açısından kağanlara önemli görevler düşmektedir.

Töre gereği kutsal sayılan Ötüken’in Kağanlar tarafından bu denli önemsenmesinin temelinde iki neden yattığı çıkarımı yapılabilir. Şöyle ki; bu nedenlerden ilki, coğrafi konumu itibariyle çöl bozkırlarının ardında dağ yamaçlarında

(Ötüken de) il tutarak yaşayan göçebe asker boduna (Göktürkler'e) yerleşik hayat yaşayanların (diğer kentler ve Çin) erişmesinin ve savaşmasının zor oluşudur. Buna karşılık göçebe-çoban-asker bodunlar buraları rahatlıkla aşacak atlı birliklerle donatılmış bir orduya sahiptir. İkinci neden ise; aralarında birlik sağlayamamış olan diğer yerleşik kentlerin İpek Yolunu başka yağmalayıcılardan korumak için Göktürkler'e ödünler vermesi ve yine Çin'in Göktürkler'e karşı mücadele verecek büyüklükte bir ordu kurarak bu ordunun bakım ihtiyaçlarını karşılama maliyetine katlanmaktansa Göktürkler'e hediyeler, vergi ve haraç vermeyi tercih etmesidir (Divitçioğlu, 1987, s. 214-217).

Bu nedenlerin sonucu olarak ise askeri güç olarak silahlanmış göçebe-çobanlar, yerleşik tarımsal toplumların yaratmış olduğu artık ürünü gasp ederler. Burada dikkati çeken nokta Çin'e karşı olmasının yanında budundan buduna da bu sömürünün gerçekleşiyor olmasıdır.

Yapılan seferler ile elde edilen haraç, vergi, ulca gibi savaş ganimetleri ak budun ve kara buduna dağıtılır; bu şekilde kağanın savaşçılık olarak göçebe-çobanlara sağlamış olduğu “iş verme” faaliyeti onların iktisadi ihtiyaçlarının mutlak reel olarak karşılanması şeklinde sonuçlanırdı. Bu sayede kut temelli kağanın gücü; savaşçılık ve üretkenliğin devamı sayesinde meşruiyetini koruyordu. Tekrar bu durum için Orhun Yazıtları'ndan örneklendirme yapacak olursak;

“.....Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu,..... mavi sincabını Türküme, milletime kazanı verdim, tanzim ediverdim” ve “.....Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım.....” (Bilge Kağan Yazıtı-Kuzey Cephe 10. Satır / Bilge Kağan Yazıtı-Doğu Cephe 24. Satır) gibi ifadeler yazıtlarda sıkça yer verilmiştir (Ergin, 2003, s. 24-34).

Bunlar ve bunların benzeri ifadeler gerek diğer bodunlardan gerekse Çin'den elde edilen savaş ganimetlerinin gasp yoluyla elde edilmiş olduğunun ve gelirlerin “üleştirilmek” suretiyle dağıtıldığının birer kanıtıdır.

Buraya kadar değindiğimiz noktalardan hareketle kut-savaşçılık-üretkenlik üçlemesi ve “Gücün kağanlık biçimi olarak kağanlık” olgusu arasındaki ilişki üzerine şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür. Töre gereği kutsal sayılan hedefi gerçekleştirmek için (Ötüken'i il tutmak) girişilen savaş yukarıda belirttiğimiz ön koşulların sağlandığı dönemler de üretkenliği gerçekleştirmek için yapılan savaşa

dönüşmüştür. Örneğin Bilge Kağan döneminde ve genel anlamda ise Göktürklerin parlak dönemlerinde Göktürkler Ötüken’i zaptettikten sonra siyasi ve askeri birliği sağlamayı başarmış, özellikle de askeri gücü sayesinde bir yandan diğer budunlardan haraç alarak; diğer yandan yerleşik yaşamda olan şehirleri ve Çin’i vergi/haraç ve ulcaya bağlayarak, kervan yollarını talan ederek, salt gasp olgusuna dayalı bir budunlar arası sömürme sistemi kurmayı başarmıştır (Enigün, 2010, s. 404).

Sonuç olarak kağan kutunun kullanarak bir yandan halkını doyurmuş, giydirmiş, zenginleştirmiştir. Diğer yandan savaşçı toplum için en temel ihtiyaç olan askeri özelliklere sahip göçebe-çoban sayısı bu refah düzeyinin artışı sayesinde artmıştır. Kağan sağladığı “iş verme” ortamı sayesinde kağan kendi gücünü ve hakimiyetini korumuş ve meşruluğunun devamını sağlamıştır.

“Gücün kullanım biçimi olarak kağanlık” olgusunun Orhun yazıtlarındaki ifadeler üzerinden değerlendirilmesine devam etmek ve yeni bir tartışma konusu ele almak için tekrar yazıtlardan bir alıntıyı incelememiz yerinde olacaktır. Bilge Kağan Yazıtı’nda Bilge Kağan şu şekilde seslenir: “....Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum....” (Kuzey Cephe 6. Satır) Burada “Tanrı buyurduğu için” şeklindeki söylemin en genel ifade ile kut anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine yönelik çıkarımda bulunmuştuk. Peki “kendim devletli olduğum için” şeklindeki söylem ile vurgu yapılmak istenen ne olabilir? Bunu tartışabilmemiz adına söylemin devamındaki ifadelere öncelikle bakmamız gerekir:

“.....Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı?” (Kuzey Cephe 6. Satır) (Ergin, 2003, s.33).

Bilge Kağan’ın Kapgan Kağan’dan sonra kağan olduğu göz önüne alındığında ve Kapgan Kağan’ın da isyan eden Türk Boylarının bir isyanı sonrasındaki saldırı da öldürüldüğü bilgisi ışığında bu söylem değerlendirildiği takdirde; Bilge Kağan’ın neden millete “sözümde yalan var mı?” diyerek seslendiği ve milletini şahit tuttuğu bir anlam kazanabilir. Çünkü 1. Göktürkler’in Çin hakimiyetine girişiyle geçen yaklaşık 50 yıllık esaret dönemine benzer bir durum Kapgan Kağan’ın öldürülmesiyle 2. Göktürkler’de de yaşanmıştır. Ancak Bilge Kağan’a göre bu kez içine düşülen durumun sebebi “Bilgisiz, kötü kağanlar” değil “Töresine, kağanına karşı gelen” ve “disiplinsiz, hataya düşmüş, aldanmış” halktır. “.....Türk milleti, tokluğun kıymetini

bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölecek yürüyordun.” (Kuzey Cephe 7. Satır) şeklindeki söylem Bilge Kağan’ın bu konudaki düşüncesini yansıtmaktadır (Ergin, 2003, s.33).

Daha önce tartıştığımız Kapgan Kağan’ın Türk boylarına karşı “sert ve acımasız” tavrı konusunda Bilge kağan herhangi bir söylemde bulunmamıştır. Göktürk tarihine bakıldığında “kut’unu kaybetmiş kağanların azledilmesi” hadiselerinin yaşanmış olduğunu düşünürsek ve töre gereği de bu durumun olabirliği varken Türk boylarının Ak budun ile bu konuyu çözmek yerine; isyan ve Çinlileşme, Çin ile iş birliği yapma şeklinde bir yol tercih etmesinin üzerine Bilge Kağan’ın içine düşülen bu kötü durumun nedeninin halkın bizzat kendisi olduğu şeklinde bir çıkarım yapması olağan karşılanmalıdır. Çünkü Bilge Kağan’ın söylemleri ve tarihsel diğer belgeler gösteriyor ki Kapgan Kağan; “sert ve acımasız” tavrı dışında bir kağanda olması istenen ve beklenen vasıflara sahiptir. Yine Bilge Kağan Yazıtı’ndan bir örnek söylem ile bunu örneklendirebiliriz (Erdoğan, 2014, s. 57).

“.....Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık, illiyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahihsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip.....” (Doğu Cephe 16. Satır) (Ergin, 2003, s.25).

Bu söylemde görüldüğü gibi Kapgan Kağan çok geniş bir alanda ve çok sayıda sefer düzenleyerek, Çin’e yağma akınları düzenleyerek, ekonomik açıdan halkın durumunun iyileşmesini sağlamıştır. Göktürkler için en önemli iktisadi faaliyet olarak değerlendirebileceğimiz yağmacılık ve buna bağlı olarak savaşçılık mesleğine katkı sağlamıştır. Sadece Orhun Yazıtları’nda değil diğer tarih kaynaklarında ve Çin yıllıklarında da Kapgan Kağan’ın askeri, siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir lider olduğu gerçeği sıkça ifade edilmiştir. Bu konuda Kapgan Kağan ile ilgili kaynaklarda Kapgan Kağan genel olarak; Çin’i en fazla korkutan, Türk topluluklarının hemen hemen hepsini idaresi altına alan, en fazla zafer kazanan, o devirde devletini çağının en kuvvetlisi yapan kağan olarak tanınmıştır (Taşağıl, 2015, s. 161).

Tekrar yazıtlardan bir alıntı yapacak olursak; “....Amcam, kağan oturarak Türk milletini tanzim eti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı...” (Kültigin Yazıtı-Doğu Cephe 17. Satır) şeklindeki söylem bunun ispatı niteliğindedir. (Ergin, 2003, s.16).

Bu bilgiler göz önüne alındığında; Kapgan Kağan’ın yukarıda belirttiğimiz gibi başarılı bir kağan olarak tanımlanmış olsa bile ve Bilge kağan tarafından; Kapgan Kağan’ın öldürülmesiyle sonuçlanan isyanlar sonucu içine düşülen durumun nedeninin Trük Boyları olduğu söylenmiş olsa da yazıtlardaki bazı ifadeler bizim savımız destekler niteliktedir. Yani “genel” anlamda bir sorun (ekonomik-siyasi) yok iken boylar neden isyan etti? Sorusuna verilecek cevaplardan bir tanesi olan Kapgan Kağan’ın “sert ve zalimce” tavrı önermesine aşağıdaki alıntılardan sonra tekrar dönmemiz gerekir.

“...Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buy rüku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü.”

“.....Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik.....” (Kül Tigin Yazıtı-Doğu Cephe 19. Satır ve Bilge Kağan Yazıtı-Doğu Cephe 17. Satır) (Ergin, 2003, s.16-s.26).

Yazıtlarda bunlara benzer birçok ifade yer almaktadır. Bu örnek söylemlerde görüldüğü üzere Kapgan Kağan “Türk birliğini” sağlamak adına Türk Boyları üzerine de akınlar düzenlemiştir. “Dizliye diz çöktürdük, kağanlıyı kağansızlaştırdık.” şeklinde bir askeri, siyasi yöntem izleyerek asıl düşman olarak tabir edilebilecek Çin’e karşı geniş kapsamlı ve katılımlı askeri kuvvet teşkil etmek istemiştir. Bunu başarmıştır ancak bu birliği sağlarken ve sağladıktan sonra da devamı için uyguladığı yöntemler sonucunda Türk Boyları’nda isyan ve Türk Boyları’nca Çin ile işbirliği yapılması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yapılan bu isyan ve işbirlikleri de “yanlış hareket, yanılma” olarak tanımlanmış ve yine boylar üzerine sefer düzenlenerek bu isyanlar bastırılma yorulan gidilmiştir. Ancak bir noktadan sonra “sert ve zalimce” olarak adlandırılan bu yöntem Kapgan Kağan’ın öldürülmesine kadar giden bir hal almıştır (Arslan, 2014, s. 17).

Sonuç olarak bizim buraya kadar yaptığımız tartışmadan şu çıkarımı yapmamız yanlış olmayacaktır. Gücünü kut’tan alan ve halkın refahı için bu gücü kullanması

gereken kağan; halkına iktisadi ve siyasi imkanlar sunduğu gibi gerek kendi kağanlığını daim etmek, gerekse töre gereği ve asıl Tanrısal amacı olan “halkına hizmet etmek” düsturunu gerçekleştirmek adına sosyolojik açıdan da kağanlık gücünü “doğru” kullanmalıdır. Aksi takdirde Göktürk tarihinde örnekleri görüldüğü gibi isyanlar ile olsun, azledilmek suretiyle olsun, töre gereği ve kut inancı temelinde yer alan “kut’unu kaybetmiş kağana tabi olmak zorunluluğu ortadan kalkar” anlayışı sonucu kağanlık gücünü ve kağanlığını hatta hayatını kaybeder.

Bu noktadan sonra; Kapgan Kağan’ın ardından kağan olan Bilge Kağan’ın Orhun Yazıtları’ndaki kendi söylemleri üzerinden “Göktürk Devlet yönetimine İlişkin tarihsel bir belge olarak Orhun Yazıtlarının Konumu” incelememize devam etmemiz yerinde olacaktır. Bilge Kağan yazıtlarda kendi kağanlığı döneminde siyasi ve askeri olarak yaptıklarını anlatmanın yanı sıra kağanlık vasfı gereği sosyal ve ekonomik açıdan yaptıklarını da dile getirerek olan ve olması gereken düzleminde bir takım çıkarımlar yapmamıza da imkan sağlamaktadır. Bu açıdan Bilge Kağan’ın söylemlerini iki kısımda ele almamız mümkündür. Bunlardan ilki Bilge Kağan’ın ve genel anlamda 2. Göktürkler’in yönetim biçimi ve kağanlığı ile ilgili söylemler. İkincisi ise 1. Göktürkler’de hakim olan yönetim anlayışı; 50 yıllık esaret dönemine Göktürkler’i sürükleyen etkenlerin Bilge Kağan’ın gözünden değerlendirilmesine ilişkin söylemler (Taşağıl, 1996, s. 274).

Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki gerek 1. Göktürkler gerekse 2. Göktürkler’de kut inancının konumu açısından; kut’un algılanması, iktidar aracı olma, gücü yönetme de sembol olma ve kağanlık için gerek şart olması konularında bir farklılık görülmemektedir. Yani “...*Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge kağanı....*” şeklinde ifade edilmiş olan 2. Göktürk kağanlarından Bilge Kağan da; “Göksel kurttan türeyen Göksel Kağan” tabiri ile anılan 1. Göktürk Kağanı Bumin Kağan’da kut almış, Aşena soyundan gelen, anneleri de aynı soya dayanan, halk tarafından ve kut inancı gereği kağanlıkları kabul gören ve halkın itaatle bağlı olduğu kağanlardır. Bu açıdan burada ele alarak tartışacağımız Bilge Kağan söylemlerinin sınırı yine “kağanlık ve gücün kullanım biçimi olarak kağanlık” çerçevesinde ele alınacaktır. İktidar ilişkilerinin etkileri ve öneriler bütünü olarak söylemlerin değerlendirilmesi hususu daha sonraki kısımlarda tartışılacaktır.

Olaysal tarih açısından kısa bir değerlendirme ile başlayacak olursak; “....Amcam kağanın ili sarsıldığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında, İzgil milleti ile savaştık....” (Kültigin Yazıtı-Kuzey Cephe 4. Satır) söylemine bakıldığında ve yine “...Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi....” (Kültigin Yazıtı-Doğu Cephe 28. Satır) alıntılarına bakıldığında Kapgan Kağan’dan sonra bir bozulma sürecine giren Göktürkler’in Bilge Kağan ile yeninden toparlanma sürecine girdiği anlaşılmaktadır. “Millet, hükümdar ikiye ayrıldığında” söyleminin Kapgan Kağan’ın öldürülmesiyle sonuçlanan isyanları tasvir etmek için kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

“....Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariyeye oldu. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti. ...” (Kültigin Yazıtı- Doğu Cephe 24,25. Satırlar) diyerek de Bilge Kağan Kapgan Kağan’ın ölümünü anlatmıştır (Ergin, 2003, s. 17).

Daha önce ifade ettiğimiz gibi 1. Göktürk Kağanlığı’nın Çin esaretine girmesinin nedeni, yazıtlarda “basiretsiz kağanlar” ve “kıymet bilmez halk” olarak belirtilmesine rağmen bu söylemlerden anlaşılabileceği üzere Bilge Kağan’a göre 2. Göktürk Kağanlığı’nda halkın “aç ve çıplak” kalmasının nedeni bu kez sadece “halkın kıymet bilmezliği ve kötülüğü”dür. Ancak yine daha önce tartıştığımız çerçevede Kapgan Kağan’ın “sert ve acımasız tavrı”nın boyların ayaklanması üzerindeki etkisi yadsınamaz. Zaten Bilge Kağan’ın kağanlık dönemine bakıldığında ve Orhun Yazıtları’ndaki bu konuda geçen söylemler ve diğer tarihi kaynaklar incelendiğinde; Türk Birliği’ni yeniden sağlamak adına kendisinin de amcası gibi kardeşi Kültigin ile Türk Boylarına karşı mücadele verdiği ancak amcasının tasvir edildiği şekilde yani “sert ve acımasız” olarak tasvir edilmediği görülmektedir.

Siyasi iktidar sağlayıcı olarak kağanlık gücünün bu bağlamda Bilge Kağan tarafından daha dengeli ve kut inancı gereği “halkının refahı için kağanlık” düsturu kapsamında daha istenilen ve beklenen şekilde kullanıldığı; bu açıdan amcasının düştüğü hatalara düşmek istemediği ve hem kendi iktidarı hem de devletin devamlılığı için daha ılımlı denilebilecek bir yönetim tavrı sergilediği açıktır (Taneri, 1981, s. 100).

Bilge Kağan’ın kağanlık algısı ve gücü kullanım biçimi açısından yönetim tarzı ve bundan hareketle genel anlamda “Göktürk yönetim biçimi içerisinde kağanlığın

konumu” üzerine çıkarımlar yapmaya devam etmek için aşağıdaki alıntılar üzerinden tartışmamıza devam etmemiz yerinde olacaktır.

Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi’nde Bilge Kağan; “...Milleti besleyeyim diye, Kuzey’de Oğuz kavmine doğru, Doğu’da Kıtay Tatabi kavmine doğru, Güney’de Çin’e doğru on iki defa ordu sevkettim...” (27,28. Satırlar) diyerek seslenmektedir. Kapgan Kağan’ın ölümünden sonra “kötülüğünden, bilgisizliğinden” zor duruma düşen halk, Kutsal Ötüken’den giden halk “yaya olarak”, “çıplak olarak” geri gelmiş, Bilge Kağan’ın kağanlığı ile yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Bu alıntıda ise bizim konumuzun odağı açısından can alıcı olan nokta; “milleti besleyeyim diye” şeklinde başlayan söylemdir. Bilge’nin kağan olduktan sonra ilk yaptığı işin bu olması ekonomik açıdan üretim döngüsünün yeniden işler hale gelmesine verdiği önemi göstermektedir. Kağan’a körü körüne bağlılığa dayanmayan Göktürk aidiyet olgusu kapsamında değerlendirildiğinde, kağanlığını pekiştirmek ve halkın kendisine itaatini sağlamak adına öncelikle gelir getirici ve halkın hayatını idame ettirici ekonomik faaliyetlere ilk sırada yönelmesi oldukça mantıklı görünmektedir. Bunun içinde doğal olarak; göçebe çoban toplum ve bozkır yaşam biçimine, dönemin ve Türkler’in geçmişten gelen savaşçı, akıncı yapılarına en uygun iktisadi faaliyet olan “yağma ve akın” faaliyetleri kullanılmıştır. Toplam on iki defa olduğunu dile getirdiği bu akınları Çin’e Oğuz Kavmine. Kıtay ve Tabatı kavmine doğru düzenlemiştir. (Ögel, 1991, s. 107). Bu şekilde kağanlığın en önemli geçim kaynağı ve en iyi yaptığı iktisadi faaliyet olan yağma ekonomisi sayesinde; Türk boylarını birlik içine alma, isyanları bastırma, Çin’e karşı askeri zaferler elde ederek siyasi ve askeri açıdan da güçlü bir durumda olduğunu gösterme, Çin’i haraca bağlama ve halkın ekonomik ihtiyaçlarını karşılama gibi birden fazla amaca ulaşmıştır. Siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan kağanlığın sağladığı gücü savaşçı halk ile ve halk için kullanarak kendi kağanlığını pekiştirmenin yanı sıra kutsal amaç olan “Türk milleti yok olmasın diye” düsturu gereği yeniden Göktürkler’in toparlanmasını sağlamıştır.

Aslında burada Göktürkler’in kendine özgün yapısı bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Başa geçen kağan yaptığı işleri ve izlediği yöntemleri sadece kağan olduğu için değil veya tüm güç kendisinde olduğu için değil, hatta kendisi böyle istediği için değil; halk için, halkın refahı için böyle olması gerektiğinden dolayı bu şekilde kararlar almaktadır. Bunun en önemli denemelerinden biri kut anlayışı bir diğeri

ise halkın kağanlık algısıdır. Kutsal sayılan inanç yapısı nedeniyle kağan tarafından tercih edilen böyle bir yönetim tarzı, kağanın iktidarını sürdürebilmesi adına hem ekonomik, hem askeri, hem de siyasi gücü ve etkisi olan halkın desteğini alabilmesi için de tercihin ötesinde bir zorunluluktur. Çünkü diğer toplumlar gibi ne bir kast sistemi, ne de toprak veya dini değerlere bağlı bir sınıf sistemi Göktürkler’de söz konusu değildir. Yerleşik hayat veya toprağa dayalı iktisadi faaliyetler ise yok denecek kadar az olduğundan ve göçebe-çoban yaşam tarzı gereği köleliğe uygun bir yaşam biçimine sahip olmadıklarından savaşçı halk, çoban-savaşçı halk olarak tanımlandıkları için halk her daim (kara budunda olsa ak budunda olsa) kağanın gücünü kullanım biçimini doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemiş, şekillendirmiş ve hatta değiştirmiştir (Kafesoğlu, 1987, s. 277).

Bu nedenle ekonomik açıdan kağan tarafından gerekli üretim döngüsünün sağlanması çok önemli bir yer teşkil etse de Göktürkler’de sadece böyle bir durumun olması yeterli olmamıştır. Siyasi ve toplumsal olarak da yönetsel açıdan kapsayıcı ve bütünleştirici bir yönetim izlenmediğinde isyanlar baş göstermiştir. Tabi ki daha önce ifade ettiğimiz gibi Çin’in izlediği casusluk ve iki başlılık yaratma siyaseti de bu isyanlarda etkili olmuştur ancak Bilge Kağan bu tuzaklara düştüğü için de halkın suçlu olduğunu söyleyerek, kendi kağanlığı döneminde halkın yeniden “aldanmaması” için çok çalıştığını dile getirmiştir. Bu nokta da kendi kağanlığı döneminde ve Göktürkler’in güçlü olduğu dönemlerde ki kağanlarda “olan” bir özelliği ifade etmiştir. Bu özellik “Halkı için çalışan kağan”dır. “Halkı için çalışmak” ifadesinin tanımı da yine Orhun Yazıtları’nda şöyle ifade edilmiştir:

“...Varlıklı, zengin millet üzerine oturmam. İçte aşız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum.....milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmam.....” (Bilge Kağan Abidesi-Doğu Cephesi 22. Satır) (Ergin, 2003, s. 27).

“.....ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağandan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep bir kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti.....” (Bilge Kağan Abidesi-Doğu Cephesi 24. Satır) (Ergin, 2003, s. 27).

Bu alıntılarda Bilge Kağan bir anlamda kağanlığı döneminde yaptıklarını anlatırken bir anlamda da Göktürk yönetim biçiminde kağanların konumunu ve

kağanlığın gereklerini ifade etmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi “halk için çalışmak” tabirini tanımlarken öncelikle; “aç milleti doyurmak” , “az milleti çok kılmak” , “fakir milleti zengin kılmak” gibi ekonomik temele dayanan olgularını sıralamıştır. Bunları sağlamak için Bilge Kağan gibi “basiretli” kağanlar “gece uyumamış, gündüz oturmamış” , “öle, yite” mücadele etmiştir. Sonuç olarak ise “dört taraftaki milleti tabi kılmış” halkın kağanına “itaat” etmelerini sağlamıştır (Tekin, 2010, s. 107).

Geldiğimiz bu noktada “itaat” kavramı üzerine bir tartışma konusu ortaya koymamız yerinde olacaktır. Çünkü kağanın “halk için çalışması” ile “halkın kağana itaati” birbirine içkin kavramlardır. Gerek siyasi, gerek ekonomik, gerek toplumsal ve hatta dini açıdan başat aktör olan kağan; kuttan aldığı gücünü “halk için” kullanırken, aslında kendi siyasi iktidarını da sağlamlaştırmaktadır. Halk ise kağanın bu toplayıcı, bir araya getirici gücü sayesinde ekonomik açıdan geçimini sağlarken bir diğer taraftan kağana sağladığı iş gücü ve asker gücü bakımından kağanın iktidarını sağlamlaştırmak için kağana “itaat” etmektedir. Çünkü ekonomik faaliyetlerin temeli olan yağma ekonomisi güçlü bir siyasi ve askeri yönetim ve oluşum ile mümkündür (Lukes, 2006, s. 255).

Yine Orhun Yazıtları’nda 1. Göktürkler’in yıkılışıyla elli yıllık Çin esareti döneminde kağansız kalan Türkler’in durumu şu şekilde anlatılmaktadır. “.... Türk halk kitlesi öyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş....” (Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi 9. Satır) Halkın kağana itaati ile kağanın halkı için çalışması olgusunun birbirine içkin kavramlar olduğunun en iyi göstergesi belki de bu alıntıdır. Çünkü ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan olduğu gibi dinsel-töresel açıdan da “itaat” kavramı Göktürkler’de kendine özgün bir yapıya sahiptir. Töre gereği kağana itaat Tanrı’ya itaat anlamına gelir. Kağan Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. Ancak esas olan “halkın refahı” olduğundan dolayı yine töre gereği halkın “itaat”i; kulluğu veya köleliği içermez, körü körüne bir bağlılık veya koşulsuz şartsız bir teslimiyet anlamına da gelmez (Çetin, 2009, s. 11).

Halk iş gücü vermek için kağana tabi olurken, kağanda iktidarının devamı için halkına ekonomik kazanç sağlayacak bir yönetim sergilemek zorundadır. Kağan kendi menfaatini ve ekonomik anlamda kendi çıkarını ön planda tutacak olursa kut inancı gereği bahsedilmiş olan kağanlık; yine kut inancı gereği Tanrı tarafından kut’u geri

alındığı gerekçesiyle o kişiden alınır. İşte birbirine içkin bu iki kavram Göktürk yönetim anlayışında “itaat”ın konumunu belirlemiştir. Gerek ruhban sınıfı gibi dini bir sınıf ayrımının olmayışı, gerek konar-göçer, göçebe-çoban yaşam tarzı ile yağma ekonomisi temelli iktisadi faaliyetlerin ana geçim kaynağı olmasına bağlı olarak toprak mülkiyeti kavramının oluşmamış olması, bununla bağlantılı olarak da efendi-köle, toprak sahibi-çalışan gibi sınıf ayrımlarının olmayışı Göktürkler’de kendine özgün bir “itaat” anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış sonucunda ise daha öce değindiğimiz kut-savaşçılık-üretkenlik üçlemi kapsamında üretim tarzı ve artık emeğe el koyma şeklinde gelişen bir iktisadi sistem ortaya çıkmıştır. Diğer toplumlarda görülen krala kayıtsız şartsız itaat ve “halk kralın kulu ve işçisidir” şeklindeki bir sistem veya toprak sahibinin çiftçilerin ürettikleri ürünler üzerinden artık emeğe el koymasına dayalı bir sistem gelişmeyişinin temel nedeni işte bu kendine içkin ve özgün “itaat” anlayışıdır (Mert ve Bozkırlı, 2015, s. 77).

Buraya kadar tezin ilk bölümünde ele aldığımız iki başlık çerçevesinde Orhun Yazıtlar’ından alıntılar yaparak savlarımızı destekleyerek ve örnekleyerek çıkarımlarda bulunduk. Şimdi ise bu çalışmada kurduğumuz anlam bütünlüğü kapsamında üçüncü başlık olan “Gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkisi” tartışmasının; Orhun Yazıtları’ndaki ifadelerle örneklendirilmesini yaparak, Göktürk devlet yönetimine ilişkin Orhun Yazıtları’nın bu bağlamda nasıl konumlandırılması gerektiği konusunda çıkarımlarda bulunacağız.

Daha önce detaylı olarak ele aldığımız ak budun-kara budun-kağan üçlemi konusunu bu bölümde Orhun Yazıtları’ndan yapacağımız alıntılar ile destekleyerek Göktürk devlet yönetimine ilişkin “olan” düzleminde yazıtların nasıl değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin bir takım incelemeler yaparak tartışmamıza başlamamız yerinde olacaktır.

Orhun yazıtları dikildikleri tarihler itibariyle ve içerdikleri bilgiler açısından daha çok 2. Göktürkler dönemine ilişkin olayları yansıtan ifadeleri içermektedir. Ancak yazıtlarda kağan halka seslenirken 1. Göktürkler’ e ilişkin bilgilere de yer vermiştir. Aşağıda alıntıladığımız bu bilgilerden yola çıkarak öncelikle 1. Göktürkler dönemine ilişkin bir değerlendirmede bulunacağız.

“.....insan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş,

düzenleyivermiş..... Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bögili imiş tabîi, cesur imiş tabîi. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîi. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş..... Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii oğulları kağan olmuş tabîi. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur.....” (Kültigin Abidesi Doğu Cephe-1/5. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 14).

Yazıtlarda yer alan bu kısa bilgilerde Bumin Kağan ile ilgili “bilgili, cesur, il tutan, töreyi düzenleyen” tasvirleri yapılmıştır. Ancak bizim konumuzun odağı kapsamında dikkat çeken ifade “ondan sonra kardeşi kağan olmuş” şeklindeki alıntıdır. Bu ifade bize 1. Göktürkler’de veraset benzeri bir sistemin olmadığını, kağanlığın babadan oğula geçmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Şimdi ise 2. Göktürkler üzerine bir değerlendirmede bulunalım. Yukarıda olaya benzer bir durum 2. Göktürkler’de daha önce aktardığımız gibi Kutluğ/İlteriş Kağan’ın ölümünün ardından yerine oğulları Bilge veya Kültigin’in değil Kutluğ/İlteriş’in kardeşi olan Kapgan’ın kağan olması hadisesinde de görülür. Bu durum Orhun Yazıtları’nda “...Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi.” (Kültigin Abidesi-Doğu Cephe 17. Satır) şeklinde ifade edilmektedir.

Bu alıntıda da “O töre üzerine amcam kağan oturdu.” söylemi dikkat çekicidir. Söylemin sahibi olan Bilge Kağan kendisinin değil amcasının kağan oluşunun “töreye uygun ve hatta töre gereği” olduğunu dile getirmiştir. Hem birinci Göktürkler’de hem ikinci Göktürkler’de ortak olan; babadan oğula doğrudan kağanlık geçişini ve bir veraset sistemini öngörmeyen bu anlayış ile ilgili yukarıdaki alıntılardan yola çıkılarak şöyle bir çıkarım yapılabilir.

Önceden belirlenmiş bir kural gereği kağanın ölümünün ardından doğrudan oğula geçen bir kağanlık anlayışı yerine; “Kut’a malik” kişinin kağan olması anlayışı ve geleneğinin Orhun Yazıtları’ndaki ifadesi ak-budun, kara-budun, kağan üçleminde ve gücün kullanımından etkilenenler bağlamında ak budunun konumunu netleştirir söylemler olarak yukarıdaki alıntılar da dile getirilmiştir. Göktürk tarihine bakıldığında; kağan öldükten sonra yerine geçecek kağanın belirlenmesi için ak budunun etkisi ve gerektiğinde müdahaleleri kağan seçimini doğrudan etkilemiştir.

Kağanlığı ilan edilen kişinin; ak budundan kendisini destekleyenlere karşı kağan seçildikten sonra koruyup kollayıcı; desteklemeyenlere karşı ise ortadan kaldırmaya kadar varan eylemleri ise ak budun ve kağan arasındaki iktidar ilişkisinin birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen bir yapıda olduğunun göstergesidir (Divitçioğlu, 2005, s. 89).

Ak budunun kağan seçimi ve Göktürk devlet yönetiminde etkisinin en net göstergesi olarak hakkında ayrı bir inceleme alanına yer verilmesi gereken kişi hiç şüphesiz Tonyukuk'tur. Tonyukuk'un etkisinden ve yaptıklarından tezin ilk bölümünde söz etmiştik. Burada ise yine Orhun Yazıtları'ndan yapacağımız alıntılar ile destekleyerek ak budun-kağan iktidar ilişkisi üzerine tartışacağız.

Tonyukuk 'un kendi ağzından söylemiş olduğu sözleri içeren Tonyukuk abidesindeki söylemler ak budun-kağan arasındaki iktidar ilişkisi bağlamında konumuza en somut örnek teşkil edebilecek ifadeleri içerir. Bunun nedeni Kültigin ve Bilge Kağan Abideleri'nde yer alan aynı tarihsel olaylara ilişkin söylemlerin Tonyukuk abidesinde farklılık göstermesidir. Tek başına bu durum dahi ak budun-kağan arasında sürekli bir iktidar ve güç etkileşimi olduğunu ortaya koymaktadır. Farklılık gösterdiğini ifade ettiğimiz söylemlere ilişkin aşağıdaki gibi bir tespit ve değerlendirme yapılabilir:

Birinci Göktürkler'in dağılmasının ardından gelen elli yıllık Çin esaretinden sonra; Aşena soyundan Kutluğ/İlteriş Kuzey Çin'deki dağınık boylardan kalanları çevresinde toplayarak Ötüken'de Doğu Türk siyasi birliğini yeniden kurmayı başarır. Orhun Yazıtları sayesinde bu sürece ilişkin bilgiler ilk kez Türk kaynaklarında yer almış olur (Didar, 2016, s. 13).

Yazıtlarda Kutluğ/İlteriş on yedi erle Çin'e karşı isyan bayrağını açan ufak bir şef olarak gösterilir. (Kültigin Abidesi-Doğu Cephe 12. Satır) Daha sonra Kutluğ/İlteriş Kuzey Çin'de bulunun dağınık boyları yeniden kendi etrafında bir araya getirerek “şad” ünvanını alır. Belirli bir askeri güce ulaştığında ise yine Kuzey Çin'deki bir eyaleti yağmalayarak 30 bin kadar at, koyun ve deve ele geçirir. Bu başarılı akının ardından Orhun Irmağı kenarına çekilerek Karakum'u kışlak yapar. Tonyukuk orada rahat ve tok yaşadıklarını yazıtlarda şöyle ifade eder. “.....Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak

gibi idi, biz ateş idik.” (Tonyukuk Yazıtı-Birinci Taş-Güney Yüzü 1. Satır) (Ergin, 2003, s. 37).

Karakum’a gelişin öyküsünü yazıtlarda Bilge Kağan ve Tonyukuk biraz farklı biçimlerde anlatır. Bilge Kağan Çin’in yok etmek üzere olduğu Türk budununu, Türk Tanrısı’nın babasını kağan yaparak nasıl kurtardığını şöyle anlatır:

“.....(Çin hükümdarı) Bunca işi, gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. (Türk Milleti) Yok olmaya gidiyormuş. Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltişiş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ılsızlaşmış, kağansızlaşmış milleti, carıye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince örgütlemiş, düzenlemiş.....” (Bilge Kağan Yazıtı Doğu Cephe-10,11,12,13,14. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 24-25).

Tonyukuk ise Çin’e teslim olan Türk budunu Tanrı’nın öldürdüğünü. “Türk budunun yerinde boy kalmadığını” söyler ve çevresinde yedi yüz er toplayan ”şad” ünvanlı Kutluğ/İltişiş’i kendisinin kağan yaptığını ileri sürer.

“.....Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin yerinde oy kalmadı.Ormanda taşa kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiyi sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim. Bilge Tonyukuk. Kağan mı alayım, dedim. Düşündüm. Zayıf boğa ve semiz boğa arkada ekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşündüm. Ondan sonra Tanrı bilgi vermediği için kendim bizzat kağan kıldım.....” (Tonyukuk Yazıtı-Birinci Taş-Doğu Cephesi 4,5,6. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 36).

İkinci Göktürkler için söylenmiş olan Bilge Kağan’ın ve Tonyukuk’un kuruluş öyküleri farklılık gösterse de kağanlığın yeniden meydana getirilmesi işine pek az kişiyle başladığı ortadır. Sağa sola dağılmış boy kalıntıları, durumlarından hoşnutsuz oldukları için başarılı yağma akınları düzenleyen eski kağan soyundan gelen Kutluğ/İltişiş Şad’ın etrafında toplanırlar. Çin kaynaklarında “ihtiyar kurt” olarak anılan Tonyukuk da bu katılanlardan biridir. Çin’de doğan Tonyukuk babadan oğula geçen memuriyete sahip bir aileden gelir. Yani Çin kültürü ile yetişmiş bir Çin memurudur. Ancak yakından tanıdığı Çin yönetimine, tam bir düşmanlık duyar ve Kutluğ/İltişiş’in bilgili bir yardımcısı ve komutanı olur.

Tonyukuk kendi söyleminde “onu ben kağan yaptım” demekteyse de Kutluğ/İlteriş’in seçimle kağan yapıldığı ancak bu seçimde Tonyukuk’un ağırlık taşıdığı düşünülebilir. Aslında Aşena soyundan gelmesi ve Şad ünvanını taşıyarak yedi yüz kişilik bir kuvvetle bağımsızlık hareketini başlatması, Kutluğ/İlteriş’i belki de kağanlığın tek adayı yapar.

Tonyukuk İlteriş’i Karakum’da hemen “kağan kıldığını” söyler. Ancak kağanlık iddiasına kalkışabilmek için kuvvetleri henüz yetersiz gözükmektedir. Oğuzlar’ı yenip kendilerine bağladıktan sonra ve kutsal Ötüken’e yerleştikten sonra, Kutluğ/İlteriş’in kağan olarak kabul edildiğini düşünmek gerçeğe daha yakındır olacaktır (Avcıoğlu, 1987, s. 653/655).

Üzerinde durmuş olduğumuz Bilge Kağan ve Tonyukuk’un söylemleri arasındaki temel fark; Bilge Kağan’ın en genel ifadesi ile yazıtlarda Tanrı buyurduğu için ve Türk halkı yok olmasın diye babasının kağan olduğunu söylemesi, Tonyukuk’un ise “kendim bizzat kağan kıldım.” diyerek Bilge Kağan’ın babası Kutluğ/İlteriş’in kağan oluşunun kendisi sayesinde olduğunu ifade etmesidir. Konumuz açısından olaysal tarih akışının dışına çıktığımızda siyasi, kültürel ve ekonomik açılardan derinlemesine bir inceleme yapmamız gerekmektedir. Tonyukuk’un kağanlık talebinde bulunmayışının en temel ve belki de tek nedeni Aşena soyundan gelmeyiştir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Aşena soyundan gelme şartı kültürel olarak Türk töresi gereği kağanlık için değişmez bir ön koşuldur. Ancak aynı Türk töresi kağan seçiminde ve kağanın devlet yönetimini yerine getirirken ak budunu çok önemli bir yerde konumlandırmıştır. İkinci Göktürkler’in kuruluşunda Tonyukuk’un Çin’de büyümüş olması ve memur olarak görev yapmış olması nedeniyle Çin ile ilgili önemli bilgilere sahip olması ve genel olarak yönetsel anlamda tecrübe sahibi oluşu, Kutluğ/İlteriş’in kağan oluşunda Tonyukuk’un etkisinin büyük olduğu görüşünü doğrular niteliktedir. Ancak doğrudan Kutluğ/İlteriş’i kağan yaptığı şeklindeki düşünce ispatlanabilirlik açısından zayıf kalır. Çünkü İlteriş yukarıda ifade edildiği şekilde elli yıllık esaretten sonra Türk Birliği’ni oluşturma açısından en önemli işleri yapan kişi olduğu için en önemli kağan adaydır ve Aşena soyundandır. Bununla birlikte Tonyukuk’un bu şekildeki ifadelerini Orhun Yazıtları’na yazdırmasına rağmen Bilge Kağan’ın bu duruma karşı çıkmayışı ise Tonyukuk’un yönetimdeki yeri ve Bilge Kağan gözündeki değerinin kanıtıdır. Kaldı

ki Tonyukuk Abideleri 720-725 yılları arasında yani Bilge kağan hayatta iken dikilmiş, Tonyukuk'un "kendim bizzat kağan kıldım" ifadelerine bir müdahale Bilge Kağan tarafından yapılmamıştır. Zaten İltiş Kağan'ın ölümünden sonra, kağan olan Kapgan Kağan ve onun ardından kağan olan Bilge Kağan dönemlerinde Tonyukuk'un yönetim üzerindeki etkisini sürdürmüş olması, Tonyukuk'un 2. Göktürkler'de yönetim açısından ne kadar etkin rol aldığını yansıtır. Yine buna en bariz örnek daha önce ifade ettiğimiz gibi Bilge Kağan'ın Budist tapınaklar inşa etme isteğine Tonyukuk'un karşı çıkarak bunun önüne geçmesi hadisesidir (Taşağıl, 2015, s. 89-90).

Bu çıkarımlar ışığında ve Tonyukuk'un durumunu özelinden hareketle yola çıkarsak; siyasi ve kültürel açıdan ak budun/kağan arasında gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkisi olarak kuvvetli bir etkileşim bulunduğu çıkarımı yapılabilir. Kağanlar hiçbir zaman "kut" benim şahsıma Tanrı tarafından verilmiştir ve tüm kararları kendim alırım şeklinde bir düşünceye sahip olmamışlardır. Bu durum Göktürkler'in kendine özgün yapıları itibariyle töresel inançlar gereği olduğu kadar iktidarı koruma isteği sonucunda da oluşmuş bir yapıdır. Çünkü ak budun tarafından kabul görmeyen kişiler kağan olamadığı veya olsa bile kısa sürede "kut'unu kaybettiği için" azledildikleri gibi durumlar ak budunun yönetsel anlamda ne denli etkili bir siyasi güç olduğunu göstermektedir. Yine yukarıda belirtmiş olduğumuz "budizmi benimse" kararından Bilge Kağan'ı Tonyukuk'un vazgeçirebilmiş olması da Tonyukuk özelinden ak budun geneline bu etkiyi yansıtır. Bu etkinin yine Orhun Yazıtları'nda ifadesini bulduğu şekli ise şöyledir: ".....Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun, bu Türk milleti arasında silahlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İltiş Kağan kazanmasa, ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu....." (Tonyukuk Yazıtı-İkinci Taş Doğu Cephe 2-6. Satırlar) Tonyukuk bu söylemlerinde de kağanın başarısını kendi başarısı olarak ifade etmiş, aslında ak budunun etkisine vurgu yapmak istemiştir (Ergin, 2003, s. 42).

Bu noktadan sonra Göktürk yönetim anlayışın kendine özgünlüğünü oluşturan bir diğer etkene geçebiliriz. Kutluğ/İltiş Kağan öldüğünde oğulları Bilge sekiz, Kültigin yedi yaşındadır. Bu durumda amca Kapgan; kağan olur. Göktürkler'de babadan oğula geçen bir kağanlık sistemi olsaydı yaşları küçük olsa dahi Bilge veya Kültigin'in kağan olması gerekirdi. Tonyukuk belki de bu durumu sağlayabilecek ve

hatta ak budunu ikna edebilecek güce sahipti ancak yapmadı. Üstelik en bilge kişi kabul edildiği için göstermelik olarak kağan olacak “çocuk kağanın” arkasında asıl kağanlığı kendisi yapabiliirdi. Aşena soyundan gelmediği için kağanlık talep edemese de bu şekilde bir iktidarda olma çabasına girişebilirdi. Bir başka yol olarak Aşena soyundan gelen ve töre gereği söz söyleme hakkı olan Kutluğ/İlteriş’in karısı yönetimi oğulları yetişene kadar elinde bulundurabilirdi. Ancak töre gereği ve ak budunun etkisi sonucunda kağanlık babadan oğula değil, Kutluğ/İlteriş’ten kardeşi Kapgan’a geçmiştir. Buna benzer bir durum yukarıda belirttiğimiz üzere 1. Göktürkler’de Bumin Kağan’ın ölümünden sonra yerine kardeşinin kağan yapılması olayı ile benzeşmektedir. İkinci Göktürkler’de gelişen bu olay yazıtlarda Bilge Kağan’ın ağzından şöyle dile getirilmiştir. “.....Babam kağan uçuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu.....” (Bilge Kağan Yazıtı Doğu Cephe-14. Satır) (Ergin, 2003, s. 25).

Daha önceki tartışmamızda bu durumun töresel boyutunu ele almıştık. Şimdi ise farklı bir boyuttan tartışmak üzere tekrar değinmemiz yerinde olacaktır. Şöyle ki; Bilge Kağan’ın dediği üzere amca Kapgan “töre” gereği kağan olmuştur. Bu açıdan 1. Göktürkler’de de aynı durumun yaşanması nedeniyle olayın “töresel” boyutunun doğruluğu aşıkardır. Öte yandan birbiri ile bağlantılı olarak; ak budunun kağan seçimindeki etkisi ve bu seçimi yaparken yine “töresel nedenler” bağlamında “kut’a mailik” kişiyi kağan olarak seçmesi bizim bu noktada tartışma konumuzun odağını oluşturacaktır. Ak budun yukarıda belirttiğimiz gibi “çocuk kağan”ın ardından yönetimde söz sahibi olmak yolu yerine; “kut’a malik” ve diğer kağanlık şartlarını sağlayan kişinin kağan ilan edilmesi yöntemini seçmiştir. Bu durum töresel boyutunun yanında iktidar ilişkileri bakımından; kağan seçilmesine olanak sağlayan ak budunlar ile kağan arasında kurulan karşılıklı birbirini etkiler, bazen destekler şekilde etkileşimi beraberinde getirir. Seçiminde etkili olan ak budunlara karşı kağan; “azledilmesi” için bir faaliyete girişmemeleri adına ak budunlar ile ilişkilerini dengeli tutmak zorundadır. Ak budunun etkisi yeri gelip öylesine bir hal alır ki; kendisi kağanlık istemese dahi “kut’a malik” kişi olduğu gerekçesiyle kağan ilan edilir. Nitekim Bilge’nin kağan olması olayında İnel/Böğü kağanı ve ailesini Kültigin yok eder. Bilge’de Kültigin’in Kağan olmasını ister. Ancak gerek Kültigin’in kendisi gerekse ak budun Bilge’nin kağan olması görüşünde hem fikirdir ve Bilge kağan olur (Gömeç, 2009, s. 225).

“Gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkisi”nin Orhun Yazıtları’nda nasıl ifade edildiği üzerine yaptığımız çıkarımlara ak budun-kara budun-kağan düzleminde bu noktadan sonra kara budun-kağan arasındaki ilişki üzerinden devam edeceğiz. Bunun için yine öncelikle olaysal daha sonra olaysal olmayan tarih açısından incelemelerde bulunmamız yerinde olacaktır. Daha önce kağanlık ve kutluk açısından ele aldığımız Kapgan Kağan’ın öldürülmesi ve sonrasındaki olay ve gelişmelerin temelinde yatan nedenleri bu kez “iktidar ilişkileri” düzleminde tartışacağız.

Kapgan Kağan’ın Türk boylarına “sert ve zalimce” tavrı sonucunda öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanmaların ardın Orhun Yazıtlar’ında yerine Bilge Kağan’ın geçtiği yazar. Ancak diğer tarihsel kaynaklara bakıldığında Kapgan Kağan’ın öldürülmesinin ardından yerine oğlu İnel/Bögü Kağan’ın geçtiğini ifade etmektedir. Kapgan Kağan’ın ölümünün ardından kısa sürecek olan İnel/Bögü Kağan döneminde de Türk boylarındaki isyanlar giderek artmış, Bilge ve Kültigin bu isyanlara ve özellikle Oğuzlar’a karşı sürekli sefer düzenlemişlerdir. Bu arada halk olup bitenleri İnel/Bögü Kağan’ın beceriksizliğine bağlarken Tanrı tarafından kut’un ona verilmediğine veya ondan geri alındığına inanıyordu. Kötü gidişatın düzelmesi için kağanın değişmesi lazımdı. İnel/Bögü Kağan bu duruma ilişkin herhangi bir müdahale veya durumu düzeltici bir yönetim sergileyemeyince Kültigin ve Bilge bir plan hazırladı. Kültigin, İnel/Bögü Kağan’ı, bütün ailesini, yakın çevresini ve danışmanlarını ortadan kaldırdı. Sadece yaşlı ve bilge Tonyukuk bu kıyımından kurtuldu. Hatta Tonyukuk daha üst bir planlama ve danışmanlık görevine getirildi. Kıyımı Kültigin yapmasına rağmen kardeşi Bilge’nin kağan olmasını istedi ve Bilge Kağan oldu (Çandarlıoğlu, 2003, s. 56/57).

İnel/Bögü Kağan’ın öldürülmesine ilişkin Orhun Yazıtları’nda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Buna rağmen Avcıoğlu Bazin’in yaptığı bir çeviriye atıfta bulunarak “.... Amcam Kağan uçtuğunda, cesur ve bilge bir kağan yoktu. Yerine geçen küçük kağan ödle ve korkaktı, yanlışlar yaptı. Üstte Gök Tanrı ve Kutsal yer, su bu kağana kut toplamadılar....” şeklinde yorumlanacak bir ifadeden söz etmektedir. Buna göre de kut almadığına inanılan kağan veya kut’unu kaybettiğine kanaat getirilen kağan görevinde uzaklaştırılır, öldürülür (Avcıoğlu, 1978, c. 2, s. 672).

Bilge Kağan'ın kendi ifadeleri ile Kapgan Kağan'ın ardından gerçekleşenler ise şu şekilde yazıtlarda ifade edilmiştir.

“.....Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım....” (Bilge Kağan Yazıtı-Doğu Cephe 21-22-23. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 27).

Aktarmış olduğumuz bu olaysal tarih bilgileri ve yazıtlardan alıntılar ışında konumuzun odağı çerçevesinde gerek kara budun/ak budun gerek ak budun/kağan gerekse kara budun/kağan arasındaki iktidar ilişkileri bağlamında birçok çıkarım yapmamız mümkündür. Konu bütünlüğümüz açısından ak budun/kağan ilişkisine ilişkin bir takım değerlendirmelerde bulunduğumuz için şimdi kara budun/kağan arasındaki iktidar ilişkisi üzerine tartışma yapmamız yerinde olacaktır. Daha sonra bu üç kavramın üçünün birbiri ile olan ilişkisi üzerinde genel bir değerlendirme de bulunacağız.

Kara budun/kağan iktidar ilişkilerinde kara budunu doğru konumlandırmak adına yukarıda verdiğimiz bilgiler ve alıntılarda iki noktaya özellikle dikkat etmemiz gerekir. Bunlardan birincisi; Kapgan Kağan'ın “sert ve zalimce” tavrı karşısında kara budunun verdiği tepki, ikincisi ise Kapgan'ın ölümünün ardından dağılan Türk Birliği'ni yeniden sağlamaya başlayan Bilge Kağan etrafında kara budunun tekrar toplanmaya başlamasıdır (Sinor, 2000, s. 101).

Belirttiğimiz birinci nokta olan “sert ve zalimce” tavır konusunda daha önceki tartışmamızda kara budunun “itaat” kavramını algılamasını kağanlık ve kut inancı çerçevesinde tartışmıştık. Burada ise iktidar ilişkisi çerçevesinde; Göktürkler'in kendine özgün yapısı olan “körü körüne” bir itaati içermeyen bağlılıklarının Göktürk Yönetim sisteminde nasıl etkileri olduğunu tartışacağız. Eski kağan öldüğünde başa geçen kağan tıpkı eski kağanlar gibi; kut aldığına inanılan, halkı için çalışmak üzere Tanrı tarafından görevlendirildiği düşünülen kişidir. Göktürk inanç yapısı gereği böyle

bir kağana da “itaatle bağlılık” gerekir. Durumun iktisadi boyutunda ise kağana bağlılık; yağma ve göçebe-çoban tarzı üretim ekonomisinde, güçlü ordu oluşturulması, bol ganimet sağlayıcı yağmalar yapılabilmesi için olmazsa olmaz koşuldur. Yani kara budun kağanın iktidarını kabul ederken, kendi refahı için kağandan da bir takım beklentiler içerisindedir. Bu noktada aradaki dengenin sağlandığı dönemlerde hem kağanın iktidarı hem de halkın geçimi ve refahı karşılıklı biçimde devamlılık ve gelişme arz etmiştir. Fakat Kapgan Kağan döneminde olduğu gibi her ne kadar askeri ve ekonomik açıdan önemli başarılar sağlanmış olsa da; Türk Birliği’ni devam ettirmek adına takındığı düşünülen Kapgan Kağan’ın “sert ve zalimce” tutumu toplumsal açıdan huzursuzlukları ve en sonunda isyanları beraberinde getirmiştir. Türk boylarına düzenlenen akınlar kara budun tarafından bir süre sonra Kağan’ın asıl amacı olan “Tanrı adına halkın refahı için hizmet” düsturundan saptığı şeklinde algılanmaya başlamıştır. Çin hükümdarı da bu durumu fırsat bilerek gerek kışkırtma, gerek muhalefetlik konusunda destek olma, gerekse Türk boyu ileri gelenlerini Çin’de makamlar vaad ederek Çin’a çekme şeklinde politikalar izlemişlerdir. Ak budun açısından ele alındığında yönetici vasfındaki kişilerin kağana karşı gelemeyişlerinin veya karşı gelmekten korkmalarının bir yansıması olarak Çin’e gitmeleri, beraberinde kara budunun ayaklanmalarını tetiklemiştir (Avcıoğlu, 1978, s. 123).

Bu olaylar bir süre sonra iktidar ilişkileri açısından öyle bir hal almıştır ki; Kapgan Kağan’ın iktidarını koruması için en önemli gücü oluşturan savaşçı-çoban kara budunlar, Kapgan Kağan’ın kağanlığını tehdit edici ve en nihayetinde bitirici bir konuma gelmiştir. Kapgan Kağan’ın ölümünden sonra ise başa İnel/Bögü Kağan’ın gelmesi de kara budunu memnun etmemiştir. Çünkü İnel/Bögü babası gibi “basiretli” bir kağan değildir. İsyenlar artmış savaş ganimetleri ve ekonomik gelirler düşmeye başladığı için Göktürkler bu dönemde bir dağılma ve duraklama dönemine girmiştir. Bu kez sahneye kara budun tarafından bir müdahale değil ak budun eliyle yapılan bir kağan değişikliği çıkmış, kara budun tarafından kut’u olmadığına inanılan İnel/Bögü Kültigin tarafından öldürülerek abisi Bilge Kağan ilan edilmiştir. Gerek kara budun gerekse ak budun tarafından hem kut’a malik hem de “basiretli ve yetenekli” olduğu bilinen ve kabul edilen Bilge’nin kağanlığına bu nedenle herhangi bir başkaldırı veya tepki olmamıştır. Birinci olay da kara budunun doğrudan ikinci olay da ise dolaylı olarak kağan değişikliğine müdahil olduğu düşünüldüğünde; kara budunun töresel

inancılarında sağladığı “hak” ile kağanın iktidarını ne derece etkilediği ortadadır (Ekrem, 2006, s. 109).

Yukarıda ele aldığımız ikinci nokta olan Kapgan’ın ölümünün ardından dağılan Türk Birliği’ni yeniden sağlamaya çalışan Bilge Kağan etrafında kara budunun tekrar toplanmaya başlaması durumu da kağan/kara budun ilişkisinin karşılıklı ve birbirine içkin oluşunun ispatı niteliğindedir. Aktardığımız alıntı da Bilge Kağan “yaya, çıplak” kalan halkın “öle, yite” geri geldiğini ifade ediyor. Çin’e Oğuzlar’a ve diğer boylara karşı on iki sefer düzenlediğini söyleyerek “ölecek milleti dirilttiğini” anlatıyor. Burada kara budunun dikkat çeken durumu; ilk olayda kağanlığın sona ermesine neden olacak bir güç haline dönüşmesine rağmen, kağansız kalındığında kendisinin de yok olma durumuna gelmesi hadisesidir. Kağansız kalındığında, toplayıcı, düzenleyici ve yönetici bir irade olmadığı takdirde kara budunda gerek yağma ekonomisi bakımından gerekse göçebe-çoban yaşam tarzının gereklerini sağlayamadığı için üretim döngüsünü devam ettirememiştir. Çünkü hem coğrafi konumu, hem geçmişten gelen töre ve inanç değerleri gereği yaşam tarzları, hem de geçim yöntemleri gereği, güçlü ve nerde nasıl akın edilmesi gerektiğini bilen, iyi yönetilen bir siyasi irade ve askeri idare olmadığı takdirde kara budunun tek başına bir anlam ifade etmemektedir (Güler, 1996, s. 63).

Savaşçı-çoban özelliğine sahip olduklarından dolayı da daha çok akın edebilmek adına sayıları ne kadar çok olursa kağanın gücünü artıracak olan ise yine kara budundur. Yani kara budunsuz kağan, kağansız kara budun tek başına bir anlam ifade etmemektedir. İşte kara budun/kağan ikilisi arasında ki birbirine içkin, birbirini hem etkileyen hem de birbirinden etkilenen iktidar ilişkisinin temelinde bu vardır. Kültürel değerler, kut inancı, dinsel öğretiler, kendine özgün yaşayış tarzları, iktisadi faaliyetler ve siyasi çıkarların hepsi bu ilişkinin şekillenmesinde etkili olsa da bariz bir şekilde bu ilişkinin temelinde ekonomik faaliyetler ve beklentiler olduğu açıktır. Kağan halka “iş vermek” ile mükelleftir ki karşılığında iktidarını sürdürebilsin. Elde edilen ganimetlerin taksim edilmesi, kağanlık hazinesi ve ganimetten kağan payı ayrılması gibi uygulamaların olmayışı bunun en önemli göstergesidir. Bunun yanında kağan güçlü askeri birlikler için “başlıya baş eğdirmeli” “dizliye diz çöktürmelidir” ki hem isyanların önüne geçebilsin hem de gerekli yağma akınlarını düzenleyebilmek adına siyasi bir birlik kurabilsin. Bu sayede hem kara budun hem kağan için üretim

döngüsü devam etmektedir. Bilge Kağan'ın alıntı da bahsettiği durum bundan ibarettir. Çevresin de topladığı kara budun ile güçlenerek üretim döngüsünü yeniden işler hale getirmiştir (Divitçioğlu, 1987, s. 242).

Özetle yerleşik hayatta üretim ile elde edilen ürünleri yağmalayarak, artık değere el koyma şeklinde ifade ettiğimiz üretim döngüsünden kastımızın ne olduğunu daha önceki bölümler de detaylı şekilde ifade etmiştik. Buraya kadar yaptığımız çıkarım düz mantık kapsamında gayet yerinde bir yaklaşımdır. Şöyle ki; kağan “iş” verdiği için kağanlığı devam eder, kara budun da ekonomik olarak kazanç elde ettiği için kağana “iş gücü” olmaya (savaşçılık, çobanlık) devam eder. Ancak Göktürkler’de görülen ve özgün yapıdaki “itaat” kavramının körü körüne bağlılığı içermeyişi veya dini, aristokratik veya toprak mülkiyetine dayalı olmayışı iktidar ilişkini farklı kılan etkenlerdir. Çünkü kağanın asıl ve gerçek hedefi “Tanrı tarafından halkın refahı için kullanılması gereken kut’u” doğru kullanmalıdır. Halka “sert ve zalimce” davrandığı takdirde kağanın kut’unu kaybettiği gerekçesiyle kara budunun isyanları haklı duruma geçer. Kağana “iş gücü” sağlayan kara budun bu kez kağanın iktidarını elinden alacak faaliyetlerde bulunmaya başlar.

Öncelikle yaptığımız ak budun/kağan arasındaki iktidar ilişkisinin ardından kara budun/kağan arasındaki iktidar ilişkisi üzerine de değerlendirmelerde bulunduk. Şimdi de konu bütünlüğü açısından ak budun/kara budun iktidar ilişkisi konusunu ele aldıktan sonra ak budun/kara budun/kağan üçleminde iktidar ilişkileri üzerine çıkarımlar yapacağız.

Yine yukarıda Bilge Kağan'ın sözlerine baktığımızda “küçük kardeşim Kültigin ile iki şad ile öle yite kazandım” şeklinde söylem yer alır. Bu ifadeden anlaşılması gereken Bilge Kağan'ın kağan olmadan önce ve kağan olduktan sonra diğer ak budun sayılan “şad” ünvanlı kişiler ile iş birliği yaptığıdır. Zaten Kültigin İnel/Böğü kağanı ve ailesini ortadan kaldırdıktan sonra kendisi kağanlık talebinde bulunmamış ak budun ve kara budunca kut’a malik olduğu düşünülen kardeşi Bilge Kağan'ın kağan olmasını önermiştir. Yine kara budun ve ak budun tarafından sevilen ve saygı duyulan Tonyukuk’un bu kıyımda öldürülmeyişi, aksine en üst düzey görevlerden birine getirilmesi de bu duruma örnek teşkil eder. Bu noktada ak budun/kara budun iktidar ilişkisi için şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Bilge ve Kültigin, İnel/Böğü kağan'ın kut’a malik olmadığına tek başlarına karar vermemişlerdir. Gerek

Kapgan'dan sonra dağılmaya başlayan Türk birliğini oluşturan boylardaki mensubu kara budun gerekse İnel/Böğü kağana tabi kara budun içine düşülen durumdan memnun olmadıklarını tabi oldukları “şad” ünvanlı ak budunlara da sürekli bildirmektedirler. Artan bu şikayetler ak budunu ve Bilge Kültigin ikilisini harekete geçirmek için isteklendirmiş ellerini kuvvetlendirmiştir. İnel/Böğü'nün “basiretsiz” olduğu ve kut'a malik olmadığı görüşü kara budunda hakim olduğu için iktidar ilişkisi anlamında; kağan üzerinde önemli etkiye sahip ak buduna kağana karşı gelmek için önemli bir neden ve büyük bir güç sağlamıştır. Bu etki sayesinde kağan değişikliği ak budun eliyle kara budunun desteğiyle gerçekleşmiştir. Kapgan Kağan'ın öldürülmesi olayında ise “sert ve acımasız” diye tabir edilmesinin hakkını verir şekilde Kapgan Kağan'ın isyancı boyların kağanların ve ak budunlarını çok ağır şekilde cezalandırdığı için; kağan değişikliği ak budunlar eliyle değil, bizzat kara budunun kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir (Güngör, 1996, s. 352.) Bilge Kağan Yazıtı Doğu yüzünde “..... Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü....” (19. Satır) ifadeleri yer almaktadır. Kara budun açısından düşünüldüğünde “kağanı, buyruku, beyi” öldürülen “eziyet gören” kara budunların Kapgan Kağan'a ekonomik ve askeri açıdan başarılar elde etmiş olsa da sevgi ve saygı beslemeyeceği açıktır. Bilge Kağan'ın kağan oluşunda olduğu gibi Kapgan Kağan'ın “sert ve zalimce” tavrı karşısında da kara budun durumu elbette kendi beylerine ve ak budunlarına iletmişlerdir ancak Kapgan'ın ağır cezalandırmaları, şüphesiz ak budunun harekete geçmesini önlemiştir. “Basiretsiz” olarak tabir edilen İnel/Böğü'nün böyle uygulamaları olmadığı için kağan değişikliği kara budunun gücünü arkasına alan ak budun tarafından yapılmıştır. Bu durum ak budun/kara budun arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymaktadır (Taşağıl, 1996, s. 88).

İktidar ilişkileri çerçevesinde ve Orhun Yazıtları'nda ifadesini bulduğu şekliyle yaptığımız bu tespit ve çıkarımların ardından; bu kez kara budun/ak budun/kağan üçleminde gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkileri açısından genel bir değerlendirme yapmamız yerinde olacaktır.

Kaynağı kut inancına dayanan ve Tanrı tarafından Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi olarak görevlendirilmiş kağana bahsedilen liderlik vasfının, kağan tarafından kullanılırken yine kut inancı gereği tabiri yerindeyse “bencilce” ve “keyfe keder”

kullanılması Göktürkler’de hiçbir zaman görülmemiştir. Kut inancının yanında gerek yaşayış gerekse ekonomik kazanç elde etme biçimleri itibariyle bu üç kavram sürekli birbirini etkiler ve birbirinden etkilenir şekilde konumlanmıştır. Kağan’ın kut inancı gereği asıl görevinin “halkın refahını ve milletin yok olmamasını sağlaması” olduğu kabullenişinden hareketle; kararlarını alırken, kağan seçilirken veya kağanlıktan azledilirken hem ak budunun hem de kara budunun etkili olması olağan bir çıkarımdır. Ancak tezin odağı kapsamında; yüzeysel olmayan düşünme biçimi yönteminde, sadece tek bir etkene bağlamak son derece yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle yukarıda yaptığımız çıkarımlar da göz önünde bulundurduğunda; kut inancının yanında kut/savaşçılık/üretkenlik bağlamında iktidar ilişkileri çok daha spesifik bağlantıları içerir (Divitçioğlu, 2005, s. 79).

Kağanlar kağan olarak başa gelebilmek için gerek şart olan “kut alma” ve “Aşena soyundan gelme” şartlarını sağlamalarına rağmen; “basiretli” olma özelliğini hem kara buduna hem ak buduna kanıtlamalıdır ki kağanlıkları için ak budunun desteğini alabilsinler. Çünkü “şad” ünvanlı kişiler ile olsun diğer boyların liderleri konumundaki kişiler olsun mutlaka kendilerine bağlı kara budunlarının istek ve beklentileri çerçevesinde hareket etmektedirler. Kut inancı boyutuna ek olarak savaşçılık; iktisadi faaliyetlerin başında gelen yağma faaliyeti anlamına da geldiği için bu kez kağan; kara budunun savaşçı gücünü bir araya getirerek ve bu gücü doğru kullanarak kara budunun ekonomik gelir elde etmesinin devamlılığını sağlamak zorundadır. Bu sayede gerek ak budunun gerekse kadar budunun kendi iktidarını destekler şekilde davranmasını sağlayabilecektir. Ancak kağanın iktidarının devamını sağlayacak kağana “itaat” daha önce değindiğimiz gibi bir kölelik veya sınıfsal üstünlük temeline dayanmadığı için kağanın iktidarını koruyabilmesi; ekonomik kazanç sağlamanın yanında halkını memnun etmesine da bağlıdır. Askeri ve ekonomik başarılarına rağmen “sert ve zalimce “ davrandığı için öldürülen Kapgan Kağan buna en iyi örnektir. Üretkenlik boyutunda savaşçılık olarak görevini yapan kara budun bu kez kağana karşı isyan ederek kağanın iktidarını sona erdirecek bir yapıya bürünür. Buna rağmen yeni gelecek kağanın “basiretsiz” olması ve ekonomik faaliyetleri devam ettirecek birliği sağlayamaması durumunda bu kez kara budun ve ak budun ekonomik açıdan zarar görmeye başlayacaktır. Son olarak kara budun/ak budun/kağan üçlemi arasında iktidar ilişkileri açısından sürekli “hassas” olarak tabir edilebilecek bir denge

durumunda söz edilebilir. Bu dengenin iyi sağlandığı zamanlarda Göktürkler'in en parlak dönemleridir (Ögel, 1991, s. 179).

3.1.2. Göktürk Devlet Yönetimine Yönelik Öneriler Bütünü Olarak Orhun Yazıtları:

Orhun Abidelerinden Bilge Kağan'ın kendi düşüncelerini kendi ifadeleri ile yazdırdığı yazıt olan Kültigin Yazıtı'nın güney cephesi “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki Şadpıt beyleri, kuzeydeki Tarkat, Buyruk beyleri, Otuz Tatar Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.....” ifadeleri ile başlamaktadır. Bilge Kağan'ın daha bu ilk sözleri ile yazıtların dikiliş amacını da dile getirdiği ifade edilebilir. Geçmişte Türk milletinin yaşadığı olaylar aktararak gelecekte aynı olayların yaşanmaması için Bilge Kağan halkına ve gelecek kağanlara seslenmekte, önerilerde bulunmaktadır. Yine kendi ifadesiyle Bilge Kağan; elli yıllık Çin esaretinden sonra milletinin bir daha böyle bir duruma düşmemesi için önerilerini sıralamaktadır. Kağanlara, soyuna ve milletine önerilerde bulunurken aynı zamanda devlet yönetimi konusunda da uyarılarda bulunmakta, bize ise yönetim geleneği ve yönetim biçimi hakkında bilgi vermekte ve Türklerin yönetim biçimlerinin temellerini oluşturan tarihsel etkenler üzerinde fikir edinmemizi sağlamaktadır (Ergin, 2003, s. 11).

Orhun Yazıtlarına en genel anlamıyla ve bir öneriler bütünü olarak baktığımızda; yazıtlarda yönetim biçiminden, yaşam tarzına, töreden ekonomik hayata, göçebelikten kağanlarda olması gereken özelliklere kadar pek çok konuda öneriler bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı itibari ile amacımız bu önerileri sadece basit düzeyde bir tespit ve ifade değil; bu önerilerin yazıtlarda dile getirilmesinde etken olan tarihsel, toplumsal ve ekonomik nedenlerin devlet yönetimi bağlamında ilişkisini incelemek ve çıkarımlar yapmaktır. Örneğin;

“Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yır Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş “ (Kültigin Yazıtı Güney Cephe 4. Satır) (Ergin, 2003, s. 12).

şeklindeki söylem ile Bilge Kağan yazıtlarda ulu ülkü olarak gördüğü ebediyen il tutma ve hüküm sürme konusunda merkez olarak Ötüken bölgesini işaret etmektedir.

Bilge Kağan'ın bu bölgeyi sadece iklim ve tabiat gibi nedenlerle konaklama yeri olarak seçmesi ve kendinden sonra gelen kağan ve millete “il tutma” yeri olarak vasiyet etmiş olması beklenemez. Bu bölge tarihsel anlamda bakıldığında Göktürkler için olduğu kadar diğer milletler içinde önemli bir yer olma özelliğine sahiptir. Askeri, ekonomik ve jeopolitik konumu açısından stratejik bir bölge olma özelliği vardır. Ekonomik açıdan halkın geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık için elverişli bir yer olmasının yanında, Göktürkler'in en önemli geçim kaynağı olan yağmacılık içinde stratejik bir bölgedir. Çin'e düzenlenen yağma akınları için adeta bir sıçrama noktası niteliğinde olmasına ek olarak gelebilecek saldırılara karşı güçlü bir savunmanın yapılabilmesi için ise çok elverişli bir konum ve yapıdadır (Öztürk, 1973, s. 52).

Bu açıdan bakıldığında Bilge Kağan'ın yönetimin merkezi olarak Ötüken bölgesini önermesinin bir tesadüf olmadığı; gelecek kağanlara millete hizmet etmek adına seçilecek yerleşim ve yönetim merkezinin toplumsal yapı, geçim kaynakları, savunma ve ebediyen hüküm sürme ideali bağlamında bir öneri olduğu görülmektedir.

“İl tutulacak yer” olarak önerilen Ötüken ile ilgili yazıtlarda en çarpıcı ifade Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi'nde geçen “.....Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariyeye oldu.....” (24. Satır) alıntısında yer alan “Mukaddes Ötüken ormanının milleti” söylemidir (Ergin, 2003, s. 17). Ötüken'in Göktürkler için önemini vurgulamak için Bilge Kağan Göktürkler'i Mukaddes Ötüken ormanının milleti şeklinde ifade etmiştir. Sonrasında ifade ettiği gibi batıya ve doğuya yani Ötüken dışındaki bölgelere giden; Çin'e sığınan boylar özgürlüklerini kaybetmişlerdir.

Yine başka bir alıntı şu şekildedir.

“.....Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir deyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün! O yere doğru gidersen, Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kabile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.....” (Kültigin Yazıtı-Güney Cephe 7-8. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 13).

Daha önce ifade ettiğimiz şekilde 1. Göktürkler'in dağılma sürecine atıfta bulunulan bu alıntı da Ötüken'in kontrolünü elden bıraktıklarında Göktürkler'in güç kaybettikleri hatta siyasi birliklerini kaybettikleri anlatılmaktadır. Ötüken'in kutsal sayılması ve töre gereği bu kutsal bölgenin hakimiyetinin elde bulundurulması gerektiği inancı yanında; ekonomik gelir elde etme bakımından da Çin'e yakın olmanın, yerleşik hayata geçmenin Türkler'in yaşam ve yönetim tarzına uygun olmadığı açıktır. "Kötü kişi" olarak tanımlanan ve ürün değişimi/ticaret ile ekonomik gelir elde edilmesi gerektiğini savunan gerek ak budun üyeleri, gerekse yağma akınlarından kurtulmak için gizli ve açık siyasi hamleler yapan Çin hükümdarları, Türk boylarını tabiri yerindeyse "kandırmışlardır." Ancak Bilge Kağan'ın dediği gibi ve Göktürkler'in göçebe çoban üretim tarzı gereği; yağma akınları, kervan baskınları, yapılan seferler sonrası Çin'in ve diğer toplulukların vergi ve haraca bağlanması yoluyla artık ürüne el konulması şeklinde iktisadi üretim tarzının yöntemi ancak Ötüken Bölgesi'nde hakimiyet kurularak gerçekleştirilebilmekteydi. Ötüken Bölgesi jeopolitik konumu itibarıyla de hızlı ve etkili akınlar yapıldıktan, yağma faaliyetleri bitirildikten sonra tekrar çok kolay geri çekilebilecek, Göktürkler üzerine ordu gönderilmesi zor bir bölgedir. Ayrıca Çin üzerine sürekli yapılan bu şekilde rahatsız edici ve zarar verici akınlar; Çin'in Göktürkler'e karşı imtiyazlar vermesini de sağlıyordu. Bununla birlikte Çin çok büyük bir coğrafi alana yayılmış olduğundan askeri seferler ile sürekli bir işgal veya kontrol altında tutulma şeklindeki bir politika izlenmesi Göktürkler için mümkün görünmemekteydi. Çin'de yine Göktürkler'in hızlı, etkili ve güçlü akınları sonrası Ötüken'e çekilmeleri nedeniyle ve bölgenin zorlu şartlarında Türk savaşçıları ile mücadelenin zor olduklarını bilmeleri nedeniyle büyük bir savaş için ordu tahsis edilmesi seçeneği yerine Göktürkler'e imtiyazlar vermeyi tercih ediyorlardı. Bunun yanında gizli casusluk ve gizli/açık siyasi faaliyetleri ile Türk Birliği'ni bozmaya, akınların önüne geçmeye, yerleşik hayat veya ürün değişimi için yakın ilişkiler sağlanması konusunda girişimlerde bulunmaya devam ediyorlardı (Ağaoğulları, 1991, s. 90).

Yağma ekonomisinin temelinde yer alan savaşçılık faaliyetleri için, her açıdan "ideal" bölge olması işte bu nedenlerle Ötüken'in "il tutulması" için ısrarla önerilmiştir. Yapılması gereken faaliyet yine Bilge Kağan'ın ifadesi ile "Ötüken yerinde oturup kervan, kabile göndermektir." Başka bölgelere göç etme, başka ekonomik geçim faaliyetlerine yönelme gibi yanlış yöntemler, "aldanmalar" yüzünden

Ötüken’den gittikleri zamanlarda Türk Millet’i çok acılar çekmiştir ve yine gittikleri takdirde tekrar çok acılar çekecek hatta yok olacaktır. Bu nedenle “ebediyen il tutulma, var olma” ülküsü gerçekleştirmek için Ötüken’in kontrolü hiçbir zaman elden bırakılmamalıdır.

Kutsal sayılan Ötüken Bölgesi’nin bu denli önemli sayılması ve “il tutulacak yer” olarak ısrarla önerilmesinin nedeninin; yukarıda açıkladığımız şekilde sadece töresel inanışlar ve inançlar gereği değil; ekonomik, siyasi ve toplumsal yaşam biçimleri ve gereklilikleri kapsamında da en “ideal” bölge olmasından kaynaklı olduğu açıktır (Taşağıl, 1995, Cilt-1, s. 75).

Şimdi de Orhun Yazıtları’nda; devlet yönetimine yönelik önerilerin sadece kağanlar için yapılmış öneriler olmadığına dair bir tartışmayı ele alacağız. Her ne kadar kağanlar yönetimin başı ve lider konumunda olsalar da daha önce incelediğimiz şekli ile iktidar ilişkileri bağlamında; kara budun/ak budun/kağan üçleminin birbirini ne denli etkilediği ortadadır. Bu nedenle yazıtlarda hem kağanlara, hem kara buduna, hem de ak buduna yönelik öneriler açıkça yapılmıştır. Bu öneriler doğrudan veya dolaylı olarak yönetim biçimini etkilemiş ve etkileyen olaylar ve anlayışlar sonucunda yazılmıştır. İlk örnek olarak Kültigin Yazıtı Güney Cephesi’nde yer alan

“.....Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar..... Dokuz Oğuz Beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.....” (2. Satır) ve “....Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?....” (11. Satır) (Ergin, 2003, s. 12-13).

alıntılarında ilkine baktığımızda Bilge Kağan’ın hem kendi yerine geçmesi muhtemel kağan adaylarına, hem ak buduna hem de kara buduna seslendiği açıkça görülmektedir. İkinci alıntıda da yine “Türk beyleri, milleti işitin!” diyerek yazıtlarda sıralayacağı söylemlerin ve öğütlerin her kesime yönelik olduğuna vurgu yapmaktadır. Yazıtları “edebi taş” olarak nitelendirmesi; “Türk milletini toplayıp il tutacağını, milletin yanılıp öleceğini” de bu taşlara yazdırması, milletin ve kağanların daha önce düştükleri hatalara düşmemeleri için bu yazıtları okuyarak aynı hatalara düşmeleri durumunda başına gelecekleri “bilmesi” eskiden düşülen durumları unutmayarak geçmişten ders almaları için bu yazıtların dikildiği anlamına gelmektedir.

Aslında bu ifadeler ile Bilge Kağan en genel önerisini de ortaya koymaktadır. Yazıtlar taşlara yontulmuştur ki; ebedi olarak yeryüzünde kalsın; eskinden düşülen hataları herkes bilsin, bu hatalara tekrar düşülmesin. Bilge Kağan “sonsuz dek il tutma ve Türk devleti varlığının daim olması” şeklindeki kutlu Türk idealine ulaşılması için yazıtlarda yazanlardan ders alınarak ve nasihatlere uyularak hareket edilmesi gerektiğini söylemek istemiştir. Yazıtlarda geçen en genel ve en kapsayıcı devlet yönetimine yönelik önerisini “Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle” diyerek çarpıcı biçimde ifade etmiştir (Eberhard, 1940, s. 47).

Ak budun/kara budun/kağan üçleminde öneriler bütünü olarak bu ifadeleri incelerken bir başka dikkat çekici söylem de “Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?” ifadeleridir. “Bu zamanda itaat eden beyler” söylemine bakıldığında Bilge Kağan tarafından söylendiğine göre Bilge Kağan’ın Kapgan Kağan’dan sonra dağılan Türk birliğini kendisinin yeniden sağladığını belirttiği ortadadır. Ancak amcası Kapgan Kağan döneminde de sağlanmış olan bu birlik “sert ve zalimce” tutum sonrasında isyanlara yol açmıştı. Kapgan Kağan’ın öldürülmesinden sonra “sağa sola dağılan millet” ekonomik ve askeri açıdan da gerilediği için “yok olma” noktasına gelmiştir. Bilge Kağan ise tekrar bu birliği sağlamaya başlayınca kara budun “öle, yite, aç susuz” geri gelmeye başlamıştır. Bilge Kağan’ın kut aldığı kanaat getirdikleri için de ona “itaat” etmişlerdir. Bilge Kağan daha önce ifade ettiğimiz gibi Kapgan Kağan’ın öldürülmesini “sert ve zalimce” tutumuna değil de halkın “bilgisizce, disiplinsizce” davranışları sonucunda ve “kağanının sözünü” dinlemeyişine bağlamaktadır. Bu nedenle kara budununa ve kara dununun bağlı olduğu beylere; kendisine “itaatle bağlı kalınması gerektiği” mesajını burada vermektedir. “Bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?” diye sorarak da kendine göre daha önce düşülen hatalara düşülmemesi gerektiği, milletin “yanılarak” kendisine isyan etmemesi gerektiği, eğer “itaatle” bağlı kalınıp sözü dinlenmezse yine aynı zor duruma düşeceklerini hatta yok olacaklarını ifade etmektedir (Köseoğlu, 1997, s.75).

Genel anlamda ise gerek kara buduna gerek ak buduna yönelik; sadece kut inancı gereği değil, iktisadi ve siyasi boyutlardan da güçlü bir Türk birliği ve ekonomik döngünün devamı için kağana “itaatle bağlılık” ilkesinin önemle benimsenmesi gerektiği önerisini dile getirmektedir. İktidar ilişkileri çerçevesinde daha önce

incelediğimiz gibi kağanın iktidarının devamı için; Göktürkler'in savaşçılık ve yağma akınları temeline dayanan bir ekonomik geçim modeline sahip olduğu düşünüldüğünde “itaatle bağlılık” her anlamda büyük önem arz etmektedir. Askeri bakımdan güçlü birliklerin olması ekonomik kazançları da doğru orantılı olarak olumlu yönde etkileyecektir.

Bununla birlikte bu nokta da Göktürkler'in kendine özgün kültürel yapıları devreye girmektedir. Yazıtlarda vurgu yapılan “itaatle bağlılık” olgusunun sürekliliğini sağlaması için kağanın asıl amacı olan “halka hizmet ve halkın refahı için çalışma” ülküsünden ayrılmaması gerekmektedir. Yoksa gücün kullanımından etkilenenler bağlamında kara budun ve ak budunlar; gerek isyanlarla gerek kağana karşı gelerek; yine kut inancı gereği kağanın kut'unu kaybettiği gerekçesiyle kağan değişikliğini sağlamışlardır. Yazıtlarda geçen kara buduna ve ak buduna yapılan “itaatle bağlılık” önerisine uyulması, isyanlar çıkmaması için kağanlarında yapması gerekenler yine yazıtlarda ifade edilmiştir (Kafesoğlu, 1987, s. 141). Yani tabiri yerindeyse kara budun/ak budun/kağan arasında ki iktidar ilişkisi üçleminde kurulması gereken “hassas” dengenin sağlanması adına devlet yönetiminde kağanlara yönelik önerilerde yazıtlarda yer almıştır. Bu önerilere yönelik örnek olarak Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi'nin ilk üç satırında yer alan;

“.....Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bügili imiş tabiî, cesur imiş tabiî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş.” (Ergin, 2003, s. 14).

şeklinde devam eden uzunca alıntıyı incelememiz gerekmektedir. Bilge Kağan bu ifadelerinde 1. Göktürkler'in kuruluşundan, yıkılışı sayılan elli yıllık Çin esareti dönemine ve bu dönemin ardından gelen 2. Göktürkler'in kuruluşuna kadar olan süreç için özet ama özlü bir anlatım yapmıştır. Bu anlatımdan eski kağanlarda olan özellikleri sıralamış ve dolayısıyla kendinden sonra gelecek kağanlara; nasıl olmaları ve nasıl olmamaları gerektiği konusunda üzeri kapalı olarak öğütler vermiştir.

İlk olarak Bumin Kağan/İstemi Kağan'ın kağan olduğunu ve “Türk milletinin ilini töresini tutuverdiğini, düzenleyiverdiğini” söylemektedir. Yukarıda öncelikle ele aldığımız “il tutulacak yer” olarak geçmişten gelen tecrübelerle de sabit olarak; Kutsal Ötüken'in önerilmesi göz önüne alındığında Bumin Kağan'ın da Türk milletinin Ötüken'de ilini tuttuğunu, töreye uygun hareket ettiğini Bilge Kağan söylemektedir. Aynı zamanda kendinden sonra gelecek kağanların iktidarını sürdürebilmesi ve Türk Milleti'nin varlığını ebediyen koruyabilmesi için kağanlara; “il tutmanın” ve “töreye uygun” hareket etmenin ne denli önemli olduğu yönünde önerilerde bulunmaktadır.

Ardından “Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş.” ifadeleri ile “il tutmak ve töreye uygun hareket etmek” koşulunu sağladıktan sonra; Türk birliğini sağlamak için gerekli askeri akınları yaparak “başlıya baş eğdirerek, dizliye diz çöktürerek” Türk Birliği'ni sağladığına vurgu yapmak istemiştir. 1. Göktürkler de Türk birliğinin sağlanması için gerek Orhun Yazıtları'nda gerekse diğer kaynaklarda çok sayıda sefer düzenlendiği, birçok boyun Bumin Kağan'a tabi olduğu belirtilmektedir. Kağanlara öneri olarak burada verilmek istenen mesaj ise siyasi, askeri ve ekonomik açıdan kuvvetli bir güç haline gelmenin yolunun askeri başarılarından geçtiği, bu askeri başarıların sadece Çin' yönelik değil, “itaat” etmeyen Türk boylarına karşı da sağlanması için gerekli stratejilerin doğru şekilde uygulanması gerektiğidir (Gömeç, 2009, s. 205).

Devamında yer alan “teşkilâtsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bügili imiş tabî, cesur imiş tabî.” söylemi ise kağanlarda olması gereken özellikleri betimler niteliktedir. “başlıya baş eğdirerek gerekli Türk Birliği'ni sağladıktan sonra “teşkilatsız, öylece oturan” kara budunu teşkilatlandırmak yine kağanın görevidir. Kağan “bilgili” , “cesur” olmalıdır. Buyruğu da yine “cesurca ve akıllıca” olmalıdır. Bu özelliklere sahip olduğu belirtilen Bumin Kağan'ın töresel inanç ve kut anlayışı gücünü arkasına alarak; milletin kendisine “itaat”ini sağlamış; millette “bilgili, cesur, kut almış” olduğuna inandığı kağan için; savaşçı-çoban özellikleri ile; yağmaya dayalı iktisadi faaliyetlerde askeri bir güç olmuştur. Bumin Kağan'da bir araya getirdiği bu gücü “doğru” stratejiler ile uygun askeri ve siyasi yönetim ile ekonomik döngünün devamlılığını sağlayacak şekilde kullanmıştır. Bunun sonucunda hem kağan iktidarını sürdürmüş, hem kara ve ak budun

ekonomik anlamda kazanç, toplumsal anlamda refah kazandığı için kağana olan “itaatle bağlılık” eylemini devam ettirmiştir (Çandarlıoğlu, 2009, s. 17).

Bu açıklamalar çerçevesinde Bilge Kağan kendi tabiriyle ecdadının bu özelliklerinin tüm kağanlarda olması gerektiğini, yoksa başa gelecek kağanın elli yıllık Çin esaretine düşüldüğünde olduğu gibi milleti yok olma noktasına getireceğini ifade etmiştir. Yani “ebedi taşa vurdurdum” dediği sözleri ile kağanlığın adayı sayılacak Aşena soyundan gelenlere “bilgili, cesur” yani lider vasıflarına sahip olacak şekilde kendilerini geliştirmeleri için öneriler de bulunmuştur.

Atalarının sahip olduğunu belirttiği bu özelliklere ilave olarak Bilge Kağan bu kez Bilge Kağan Yazıtı Doğu Cephesi’nde “.....milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmamış.....” (27. Satır) sözleri ile kağanlarda olması gereken bir özelliği de kendisi belirtmiştir. O özellikte “çok çalışmak”tır. Öyle bir çalışmak ki gece uyumadan, gündüz oturmadan çalışmak anlamına gelir (Ergin, 2003, s. 17).

Göktürk devlet yönetimine ilişkin öneriler bütünü bağlamında kağanlara yönelik önerileri yukarıdaki açıklamalarımız kapsamında genelleştirmek gerekirse şöyle ifade edilebilir:

“Tanrı lütfettiği için ve kut alarak” kağan olan kişide olması gereken özellikler; “il tutacak” , “töreye uygun hareket edip töreyi düzenleyecek” , “bilgi” , “cesur” , “çok çalışkan” ve milletin kendisine “itaat” etmesini sağlayacak karaktere, liderlik vasıflarına sahip olmak.

Bilge Kağan’ın Kağan olma ihtimali olan kişilere önerisi; bu şekilde ecdadı gibi güçlü kağan olabilmeleri adına kendilerini geliştirmeleri ve bu özelliklere sahip olabilmek için çok çalışmalarıdır. Çünkü kendisi yine kendi ifadeleri ile “milleti yok olmasın diye” “gece uyumamış, gündüz oturmamış” yani “çok çalışmıştır” (Ekrem, 2006, s. 23).

Yazıtlarda yer alan kağanlara yönelik bu öneriler bütününün ardından; kara buduna ak budunu ve kağanlara ortak olarak yapılan; devlet yönetimine ilişkin önerileri incelememiz yerinde olacaktır. Daha önce tartıştığımız gibi iktidar ilişkileri kapsamında; devlet yönetimini Göktürkler’de sadece kağan merkezli düşünmemiz mümkün değildir. Doğrudan ve dolaylı olarak birbirini etkileyen ve birbirinden

etkilenen bu olgular arasında sürekli bir ilişkinin olması yazıtlarda; kimi zaman sadece ak buduna veya kara buduna veya kağana, kimi zamanda şimdi ele alacağımız şekilde (devlet yönetimine ilişkin öneriler olarak) hem kara budunu, hem kağanı hem de ak budunu kapsayacak ve ilgilendirecek şekilde öneriler olarak ifadesini bulmuştur.

Yukarıda ki alıntıda “bilgili ve cesur” kağan olarak örnek gösterilen Bumin Kağan’ın ölümü ve sonrasındaki olaylar yazıtlarda şu şekilde anlatılmaktadır.

“.....Kendisi öylece vefat etmiş. Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabîi, oğulları kağan olmuş tabîi. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruğu da bilgisizmiş tabîi, kötü imiş tabîi. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk edivermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş. Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş. Yukarıda Türk tanrısı, Tük mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirış Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak.....” (Kültigin Yazıtı-Doğu Cephe 4-11. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 15).

Bu söylemlerin başında Bumin Kağan’ın vefatından sonra kardeşi ve oğullarının kağan olduğundan bahsediliyor. Ancak “Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak.” tespiti ile başa “bilgisiz, kötü” kağanların geçtiği söyleniyor. “bilgisiz, kötü” kağanın kararları yanlış, buyruğu hatalıymış.

Şimdi burada dikkat çeken iki nokta vardır. Birincisi bu söylemlerin; Göktürklerin kendine özgün yapısı gereği kağanlığın doğrudan baban oğula geçtiği bir veraset sisteminin olmadığına ispatı niteliğinde oluşudur. İkincisi ise töre ve kut anlayışı gereği; babası veya kardeşi bilgili olan kağanın kendisinin de bilgili olacağı

inancının olmadığını, “oğlu babası gibi kılınmamış” denilerek her Aşena soyundan gelene Tanrı tarafından kağanlık için gerekli kut’un verilmediği şeklinde bir kabullenişin olduğunu da gösterir. “Bilgisiz, kötü” kağanın başa geçmesi sonunda hem kağan için hem de millet için felaket olmuştur. Devlet yönetimine ilişkin öneri kapsamında incelendiğinde ise “bilgisiz, kötü” kağanın başa geçmemesi önerisi şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür. Bu öneri hem ak buduna, hem kara buduna hem de kağan adaylarına yöneliktir. Yine daha önce ele aldığımız iktidar ilişkileri bağlamında gücün kullanımının en önemli aktörü olan kağanın, sahip olması gereken özelliklere sahip olmadığı takdir de “basiretsiz” olarak nitelendirildiği ve görevlerini yerine getiremediği göze alındığında, “basiretsiz” kişinin kağan ilan edilmesine engel olması gereken öncelikle ak budun, dolaylı yoldan ise kara budundur. Kara budunun etkisinin Kapgan Kağan’ın “sert ve zalimce” tutumuna rağmen; kağanlıktan azledilememesi sonrasında isyan edilmesi ve isyanlar sonucu öldürülmesi olayında olduğu gibi kağanlığı devam ederken kağanın değiştirilmesi şeklinde dolaylı olduğu düşünülebilir. Ancak ak buduna verilmiş olan geçmişten gelen töresel inanışlar ve yetkiler gereği “basiretsiz” kağanın kağan olmasının önüne geçilmesi veya kut’unu kaybettiğinden azlettirilmesi görevlerini yerine getirmediği açıktır (Berber, 2011, s. 188).

Ak buduna yapılmış olan öneri kağan belirlenirken “bilgili, cesur” kağan adayını desteklemeleri gerektiğidir. Kağan adayı olan Aşena soyundan gelen kişilere ise yapılan öneri; bir kağanda olması gereken ve yukarı da saymış olduğumuz özelliklere sahip değil ise kağanlık kendisine teklif edilse dahi kağanlığı kabul etmemesi gerektiğidir. Aksi takdir de başa geçecek “basiretsiz” kağan ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan devamlılığı sağlayamayacaktır. Bu öneriye en güzel örnek yine Bilge Kağan ve Kültigin arasında yaşanmış olan hadisedir. Kapgan Kağan’ın öldürülmesinin ardından kağan olan İnel/Böğü Kağan’ı ve tüm ailesini ortadan kaldıran Kültigin olmasına rağmen; Kültigin kendisi kağanlık talebinde bulunmamış, istemediğini söylemiş olmasına rağmen kardeşi Bilge’nin kağan olmasını sağlamıştır. Bilge kağan böyle bir öneri ortaya koyarken bu şekilde kendi yaşamından da örnekler ortaya koyarak sadece sözle değil davranışları ile de örnek olmuştur (Köken, 2002, s. 121).

Kara buduna öneri olarak ele alınması gereken söylem için ise “Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için” ifadelerini incelemek gerekir. Ak budun “basiretsiz” kağanın başa geçmesine engel olamadığı gibi sonrasında da Çin politikalarına aldanmışlar, kağanı ve millet ile uyum içerisinde olması gerektiği gibi hareket ederek bu görevine de yerine getirmemiştir. Kara budun ise beyleri ile çekiştiği için, Çin’in oyunlarına aldandığı için, birbirlerine düştükleri için, kağanlarına olan itaatleri zayıflamış, “bilgisiz, kötü” kağanın zayıf hamleleri neticesinde ise ekonomik gelir elde edici faaliyetler azaldığından dolayı “özünü” unutarak Çinlileşmişlerdir. Bu durumda beraberinde elli yıllık Çin esaretini getirmiştir. Kara budun için yapılan devlet yönetiminize yönelik öneri; beyleri vasıtasıyla “kut’unu” kaybetmiş kağana karşı törenin verdiği güç ile “basiretli” kağanın göreve gelmesi için sağladıkları iş gücü ile de gerektiğinde müdahale etmeleri gerektiğidir. Örnek olarak yine ak budunun ağır cezalandırmalar nedeniyle müdahale edemediği Kapgan Kağan’a kara budunun müdahale etmesi durumudur. Ancak Bumin Kağan’ın ölümünün ardından gelişen olaylarda kara budun Çinlileşmeyi seçtiği için millet yok olma noktasına gelmiştir. Yazıtlar da devlet yönetimindeki “hassas” dengenin devam ettirilebilmesi ve yine böyle bir duruma düşülmemesi için kara budunun ve ak budunun üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirmesi gerektiği önerilmektedir (Mert ve Bozkırlı, 2015, s. 107).

Tekrar aynı alıntının devamına baktığımızda “Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş” ifadeleri ak budunun görevini yerine getirmediğinin, aksine Çin’lileştiğinin kanıtıdır. Ak budun beylerin bu şekilde Çin’e hizmet etmesi sonrasında kendi kağanına değil Çin hükümdarlarına hizmet veren ve iş gücü olarak elli yıl Çin boyunduruğunda kalan kara budunun durumu ise “Türk halk kitlesi şöyle demiş: “İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle deyip Çin kağanına düşman olmuş” şeklinde tasvir edilmiştir. Kara budun kendi kağanı “basiretsiz” olduğu ve Çin’in politikaları yüzünden “aldanarak” Çin’de daha çok ekonomik gelir ve kazanç elde edeceği düşüncesiyle gittiği yerlerde Çin boyunduruğunda ancak elli sene dayanabilmiştir. Türklerin karakterine uygun olmayan, gerek yerleşim yaşam biçimi, gerek göçebe-çoban ve yağmacılık dışındaki faaliyetler, gerekse eskiden gelen “il tutma” “kimsenin

boyunduruğunda yaşayamama” geleneği ve inancı gereği “pişman” olmuş, yeniden bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Tekrar “Tanrı lütfettiği için” “Türk milleti yok olmasın” diye kut alan İlder Kağan Çin boyunduruğundan çıkmak için on yedi kişi ile başladığı mücadeleyi kazanmış, Kutsal Ötüken’de il tutarak, töreye uygun hareket ederek, “yanılan” milleti tekrar toplamış “başlıya baş eğdirerek” Türk Birliği’ni sağlamıştır. Ana geçim kaynağı yağma ekonomisi temelindeki iktisadi faaliyetler için kuvvetli askeri birlikler ile Çin’e dört bir yana akınlar düzenleyerek “Türk Milletini yok olmaktan” kurtarmıştır (Gömeç, 2009, s. 222).

Bilge Kağan’ın bahsi geçen bu olayları anlatmasındaki neden; kara buduna ve ak buduna vermek istediği nasihat ve öneridir. Kağan’ı “basiretsiz” dahi olsa kara budun ve ak budun Çin oyunlarına düşmemelidir. “ilini, töresini” terk etmemelidir. Başka makam, mevki ve kazançlar için “aldanarak” hataya düşmemelidir. Yoksa en kötü senaryo olan milletin sonunun gelmesi ile karşı karşıya kalır ve kendisi bey ve hanım iken kul ve cariyeye konumuna düşer. Kaçmak veya Çin’ileşmek yerine “bilgili, cesur” kağanın iş başına gelmesi için üzerine düşen görevi kara budunda ak budunda yerine getirmelidir. Kara buduna yapılan önerilerin örnekleri artırılabilir.

“.....Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırap, konduktan sonra, kötü Şeyleri o zaman düşünürmüş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Töğültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin!....” (Bilge Kağan Yazıtı-Kuzey Cephe 4. Satır) (Ergin, 2003, s. 33).

Bu alıntıda da yine kara buduna ve kara buduna Çin’in “tatlı sözüne” “ipek kumaşına” aldanılıp töre ve kağana bağlılık terkedilirse daha önce olduğu gibi yine Türk Millet’nin çok eziyetler çekeceğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca “il tutulacak yer” olarak Ötüken’i kağanlara öneren Bilge Kağan burada da kara buduna ve ak buduna “Güneyde Çogay ormanına, Töğültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin” diyerek Ötüken’de il tutmaları gerektiğini başka yerlere gitmemelerini önermektedir. Bu önerilere uyulmazsa kağanın yönetim gücü; zaafa uğrayacağından ve askeri gücü azalacağından devlet yönetimi konusunda da gerileme başlayacaktır.

Genel bir değerlendirme yapmak adına öneriler bütünü olarak Orhun Yazıtları’na yukarıda yapmış olduğumuz tespitler ışığında tekrar baktığımızda; yazıtlarda birçok konuda gelecek nesillere tabiri yerindeyse nasihatler verildiği

görülmektedir. İl tutulacak yerden, kağanlarda olması gereken özelliklere, törelere uymanın öneminden, kara budun ve ak budun için kağana itaat etmenin önemine kadar çok fazla sayıda öneri yer almaktadır. Bunun yanı sıra asıl önemli nokta, bu önerilerin gelişi güzel değil; kut-savaşçılık-üretkenlik bağlamında iktisadi faaliyetlerin devamı için ve devletin devamlılığı için geçmişten gelen bilgi ve tecrübelerle dayanılarak izlenilmesi gereken yol haritasının sonraki kuşaklara aktarılması amacıyla söylenmiş olduğu gerçeğidir.

3.2. Türk Devlet Geleneğinde Güç Yapılaşması Ve İktidar İlişkisi Bağlamında Orhun Yazıtları:

Göktürk devlet geleneği özelinden hareketle yapacağımız değerlendirmelerin ardından genel anlamda İslam Öncesi Türk Devletleri'nde güç yapılaşması ve iktidar ilişkisini ifade edebilmek adına; buraya kadar Orhun Yazıtları'ndan verdiğimiz örnekler üzerinden yaptığımız çıkarımlar sonucunda Göktürk devlet geleneğinin çerçevesini ve özelliklerini, somutlaştırarak özetlememiz gerekmektedir.

1-Göktürk devlet geleneğinin çerçevesini ve özelliklerini belirtirken ilk olarak söylenilmesi gereken konu; bütün Göktürk Kağanlarının kut alarak kutsal sayıldıkları ve kabul edildikleri gerçeğidir. Burada dikkat edilmesi gereken özellik ise; kağanların kutsallıkları ne bunu düzenleyen bir oluşum veya örgüt tarafından verilmiş olduğundan ne de bu konu da yasalaşmış bir din öğretisi olduğundan, kağanların kadiri mutlak olmadıklarıdır. Bu husus, daha yeni kağan olan kişinin kağan boğma törenine tabi tutulmasıyla da doğrulanır. Kağan boğma da, kağana güçlü iken güçsüz, kutlu iken kutsuz, olabileceği mesajı verilerek onun hükümdarlığının toplumsal temelden tamamen kopması gerektiği mesajı verilir (Ögel, 2002, s. 57).

Kağan gibi ak budun da, kara budundan uzaklaşmamıştır. İki kur toplumda birlikte yaşarken illeyen kur hem kendisini, hem de illenen kuru gerek yaptığı hizmetler ile, gerek töresiyle bürüp, iki kurun birbiriyle özdeşleşmesini sağlamıştır. Bir sistemde elemanlar o sistemi oluştururken, aralarında bazılarının bir alt sistemi oluşturması gibi düşünüldüğünde, bir sistem çalışmadan diğerinin verimli çalışmaması gibi Göktürk devlet geleneğinde kağan-ak budun-kara budun birbirine içkin ve birbirine bağımlı bir yapıdadır.

2- Kut almış Göktürk kağanının kara buduna bir yandan “refah” sağlayarak onların beklentilerine düşsel umut ve ışık tutması, diğer taraftan savaşlarda gasp edilen

ganimetlerden savga dağıtarak onların reel varlıklarını arttırması ve bunun karşılığında, kara budunun da kağanına, özellikle savaşıklık alanında, iş gücü vermesi (hizmet etmesi) Göktürk kağanlık ideolojisinin temelini oluşturur. Bu da esasen demektir ki, kağanlığın varlık sebebi ödülleme ve karşı ödülleme ilkesi üzerine kuruludur.

3- Özellikle İpek yolu ve Çin üzerine yapılan seferlerde, yerleşik hayatta bulunan toplumların ürettiği artık değere el koyma temeline dayalı yağmacılık faaliyetinin yanında; Göktürkler’de kağana tabi boylarında vergiye tabi tutulması söz konusu idi. Ancak bu uygulama da vergi adaleti açısından bir keyfilik vardı ve kimi boylardan alınan vergi kiminden alınmıyor bazı zamanlarda ise vergi tutarı artıp azalabiliyordu. İşte bu durum da Göktürk devlet geleneğinde vergiye dayalı bir vergi/haraç sömürü biçiminin esas olmadığını ortaya koyar. Bundan dolayı da, illeyen kurun (beyler budunu) varlığı sömürü olgusuyla birlikte gitmez. Kağanların şahsi hazinesi olmaması durumu da bu çıkarımı destekler niteliktedir (Ayılmaz, 2004, s. 192).

4- Göktürk kağanlık yönetim şeklinde kağan olmak için Aşena soyundan gelmek yeter şart olmasa da temel şarttır ve kağan olan kişi önemli görevlere de çok büyük çoğunlukla yine Aşena soyundan gelen kişileri getirmiştir. Buna rağmen yine de devlet yönetiminin tamamen Aşena ailesinde olması gerektiği şeklinde bir kabulleniş olmamıştır. Tonyukuk’un Aşena soyundan olmamasına rağmen üç farklı kağan döneminde de en önemli görevde bulunması, ak budun üyelerinin alınan kararlarda ve toylarda söz sahibi olmaları bu duruma örnek teşkil eder. Yani Göktürk devlet geleneğinde; kağan Aşena soyundan gelen kişiler arasından seçilir ancak devlet idaresi görevi tamamen ve sadece Aşena boyuna ait değildir. Yönetimde farklı boyların beyleri farklı görevler almışlardır (Taşağıl, 2015, s. 73).

5- Kağanların içerisinde seçildiği Aşena soyu da dahil olmak üzere gerek töre ve dinsel inançlar, gerek yaşam ve üretim tarzları gereği Göktürkler’de ayrıcalıklı ve üstün kabul edilen bir sınıf olmamıştır. Güç ve iktidar kavramları çerçevesinde ak budun, kara budun ve kağan arasındaki ilişki; birbirlerine içkin, birbirlerine muhtaç, birbirlerini tamamlar nitelikte ve sürekli bir etkileşim halinde bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Göktürkler’de etkin bir sınıf ayırımından söz etmek mümkün değildir. Ak budun ve kara budun için kullanılabilecek ifade “kur” dur. Kurlaşma olgusu da

toplumda genel sömürme halini gerektirmediği için toplum sınıflı değildir. Göktürk ak budunu; yağma için kontrol aldıkları ülkeler ve halklar bakımından bir sınıf sayılabilir ancak Göktürk devlet geleneğinde ve Göktürkler'in kendi içerisinde ak budun ve kağan sadece illeyen bir kur olarak değerlendirilebilir. Bu tespitimiz ile ortaya koyduğumuz sınıfsızlık kavramı yine Göktürkler'in devlet yönetim geleneğinin kendine özgün yapısını ortaya koymaktadır (Divitçioğlu, 1987, s. 204).

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde yer verdiğimiz Orhun Yazıtları'ndan yapılmış olan alıntılar çerçevesinde; güç ve iktidar ilişkisi bağlamında Göktürk devlet geleneğinin ana hatlarını bu şekilde belirtmiş olduk. Bu noktadan sonra derleyerek ve özet şekilde ortaya koyduğumuz Göktürk devlet geleneği özelinden, İslamiyet öncesi Türk devlet yönetim geleneğinde güç yapılaşması ve iktidar ilişkileri konusunda değerlendirmelerde bulunacağız. Daha önce ifade ettiğimiz Orhun Yazıtları'nda yer alan ifadelerin aslında Türk Devlet yönetim geleneğinin çerçevesini çizdiğini; kendinden sonraki devletlere ise nasıl yön verdiğini ve ışık tuttuğunu açıklayacağız.

Kurulan, büyüyen, küçülen ve sonunda yok olan hemen hemen tüm devletlerde olduğu gibi Göktürkler'de ve genel anlamda Türk devletlerinde de bir kurulma gelişme ve çöküş evresi sıralaması görünür. Türk devletlerinde; devlet geleneğinin kendine özgünlüğü bağlamında ve güç ve iktidar ilişkileri açısından incelendiğinde; "büyüme ve küçülme" evreleri olarak betimlenebilecek ve yaklaşık yüzyıllık değişme sürelerini kapsadığı görülen dönemlerden bahsedilmesi mümkündür. Bu durumun Türklerin bozkırda göçebe, çoban-asker topluluklar olarak yaşam sürmesinden ve benimsedikleri iktisadi, siyasi ve askeri yapılarından kaynaklanan nedenlerle doğal bir olgu olduğu kabul edilebilir bir durumdur. İç Asya bozkırlarında hüküm sürmüş Hun,-Avar, Göktürk, Uygur, Kitay, Kırgız, ve Moğol hükümdarlıklarına bakıldığında yaklaşık yüzyıllık değişme sürelerinde doğup, toparlandıkları, genişip, ve büzüldükleri ve sonunda yok oldukları görülür (Ögel, 1991, s. 271).

Yukarıda değindiğimiz şekliyle Göktürkler'de sınıf kavramından söz edilemeyeceği şeklinde bir çıkarımda bulunmuştuk. Genel anlamda da Türk devletlerinde bu durum geçerli olduğu için İç Asya göçebe çoban devletleri yapısının kendine has, belli başlı özelliklere sahip özgül karakteri vardır. İlk olarak iktisadi sistemlerinin özünü; farklı etnik kökenlerden oluşan, özerk ancak kağanı/hükümdarı destekler ve ona tabi olan, göçebe oba üretim birimleri oluşturur. İkinci olarak;

doğrudan babaya geçişin görüldüğü bir kağanlık sistemi olmadığı gibi, boy beyleri içinde boy üzerindeki hakimiyeti “aile veya soy”dan kaynağını alan güç ile sürekli beyliği tek elde toplayacak bir siyasal örgütlenmeden söz edilemez. Buna bağlı olarak da kutsallık-savaşçılık-üretkenlik üçlü işlevinin idaresini üstlenecek üç ayrı “iktidar kaynakları” doğmamıştır. Sonuç olarak bu özgül karakter nedeniyle dini, askeri, ekonomik hatta siyasi sınıf ayrımı oluşmadığından sınıf kavramından söz edilmesi İç Asya göçebe Türk devletlerinde mümkün değildir.

Üçlü işlevin idaresini yönetecek “iktidar kaynakları”nın olmayışı meselesini biraz daha detaylandırarak olursak öncelikle; kağanın sahip olduğu kut ile gelen gücü kullanırken kağanlığı “Tanrı’nın yeryüzünde ki temsilcisi” olarak yapmasının neticesinde bir ruhban sınıfı oluşmayışına bakmamız gerekir. Yani kağanlar kut almış oldukları için yersel iktidar gücüne sahiptir, atalar mağarasında kurban sunma törenini bile bir din görevlisi gibi kendileri yaptıkları örneğinde görüldüğü üzere Göktürk Tanrı inancında bir “ruhban sınıfı” ortaya çıkmamıştır. Kağanın konumu ve gücünün kaynağında yer alan kut inancı böyle bir dini sınıf yapılaşmasının önüne geçmiştir. Bu durum oba da bir “dini iktidar kaynağı” boşluğunun göstergesidir. Benzer bir sonuca savaşçılık işlevi için de varılabilir. Göçebe-çobanların aynı zamanda, asker-çoban oluşları obayı savunmak için ayrı bir askerî birliğin kurulması gereğini ortadan kaldırır. Bundan dolayı, savaş sırasında liderlik yapacak gözü pek birkaç bayın dışında ayrı bir asker zümreye ihtiyaç duyulmaz. Bu tespitte, oba içi savaşçılık işlevinde “askerî iktidar kaynağı” boşluğunun varlığına işaret eder. Üretkenlik işlevine de aynı mantık ile bakıldığında; obadaki optimum insan/hayvan oranından dolayı, oba halkının beyi için geçimlik sürü üstünde artık sürü üretmesi, kendilerinin yeniden üretimini aksatacağından, bunların bakımı kullar veya köleler tarafından yapılmalıdır. Ancak bu mümkün olmamıştır. Çünkü göçebe yaşam tarzı gereği köleye sahip olma olgusuna çok fazla rastlanmadığı gibi, kara budun aynı zamanda yağma ekonomisi temelinde savaşçı olarak kendi geçimliği için çalıştığından; beylerin kara budun üzerinde bir sömürü düzeni de oluşmamıştır. Ayrıca, ortak mülkiyet olarak kullanılan otlak ve suların bu şekilde kullanılışı da oba içinde, sömürü yoluyla, sınıflaşma olgusunu önlemiştir. Bu açıdan bakıldığında, obanın üretkenlik işlevinde de “iktisadi iktidar kaynağı” boşluğu görülür (Divitçioğlu, 1987, s. 253).

Yaptığımız bu değerlendirmeler ışığında; obada dini, askeri ve iktisadi “iktidar kaynakları”nı somutlaştıracak bir sınıfsallık oluşmadığından, soy ve akrabalık ilişkilerinin baskın olduğu Türk boylarında özellikle devletin zayıf olduğu dönemlerde genel bir “erk” boşluğu olduğu çıkarımı yapılabilir.

İkinci Göktürkler’in kuruluşu olarak adlandırılabilir dönemde karşılaşılan erk boşluğunu Tonyukuk yazıtlarda şöyle hikâye etmiştir:

“.....Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi. Casusun sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletin üzerine kağan oturdu der. Çine doğru Ku’yu, generali göndermiş. Kıtaya doğru Tongra Esimi göndermiş, sözü şöyle göndermiş: Azıcık Türk milleti vuruyormuş; kağanı cesur imiş; müşaviri bilici “niş; o iki kişi var olursa seni, Çini öldürecek derim; doğuda Kıtayı öldürecek derim; beni, Oğuzu da öldürecek derim; Çin, güney taraftan hücum et; ben kuzey taraftan hücum edeyim; Türk Sir illeti, yerinde hiç yürümesin; mümkünse hep yok edelim derim.” Tonyukuk Yazıtı-Birinci Taş Güney Yüzü 1-4. Satırlar) (Ergin, 2003, s. 36).

Tonyukuk tarifini yaptığı coğrafi bölgede Kutluğ/İlteriş Kağan’ın Türk birliğini sağlamaya çalıştığı sürede bir erk boşluğunun oluştuğunu anlatmak istemiştir. Oluşan erk boşluğunu doldurmak isteyenler ise Dokuz Oğuzlar, Kitanlar, Kırgızlar Türğişler ve Göktürklerdir. Ancak Aşena soyundan gelen “basiretli, bilgili” olan ve kut almış olan Kutluğ/İlteriş Kağan Türk birliğini yeniden sağlayarak, devletin “genleşme” sürecini başlatacaktır. Kutluğ/İlteriş’in kağan oluşu ve Türk birliğini sağlayışı Çin yıllıklarında da şöyle ifade edilmiştir.

"Kutluğ Kağan dağınık Türkleri toplayarak Çoğay Yış dağlarına çekildi. Buyruğundaki beş binden fazla adamla şakilik yapmaya başladı. Dokuz Oğuzlara baskın yaparak büyük miktarda koyun ve at çaldı. Böylece Kutluk yavaş yavaş güçlendi ve kendini kağan ilan etti. İnişi Kapağan’ı şad, öbür inişi To-şi-tu’yu yabgu atadı" (Liu 2011, s. 157-158).

Burada da ifade edildiği üzere Aşena soyundan gelen Kutluğ/İlteriş Kağan il tutup kağan seçildikten sonra, önemli yönetim görevlerine de Aşena soyundan kişileri getirmiştir ve böylece Birinci Göktürkler’deki kuruluş geleneği sürdürülmüş, hükmetme hakkı yine Aşena soyuna verilmiş oluyordu. Çünkü Göktürk töresel inanışına göre Aşena soyundan gelenler kut’a maliktir. Öyle ise, kuts, savaşçılık ve üretkenlik işlevlerinde “iktidar kaynağı”ndan yoksun olan Türk boyları üçlü işlevin temsilcisi olan kağanı siyasal değil, töre gereği; sosyal-tarihsel bir sürecin sonucu olarak benimsemişlerdir. İl tuttuktan sonra, tüm boyların Türk birliği altında toplanması da üç aşamalı bir sürecin sonunda olmuştur. İlk aşamada Dokuz Oğuz,

Türgiş, Kırgız gibi başlı boy beylerine baş eğdirilerek, illerinde erk boşluğu yaratılır. İkinci aşamada, Göktürk Kağanı "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye" göğün tepesinde tutup yukarı kaldırdığı" kağanına diğer boyları tabi kılmış, kağanda onları vergi/haraca bağlamıştır. Son aşamada ise, yerleşiklerle göçebe savaşçılar arasındaki iktisadi ilişki kurulmuştur. Çin ve diğer yerleşik toplumlar üzerine yapılan akınlar sayesinde yerleşik hayatta üretilen artık ürünlere el konularak özgün bir sömürü sistemi geliştirilmiştir. Amaç doğrudan doğruya, göçebe çoban Türk budun beylerine ve kara budununa sürekli artık ürün sağlamaktır. Göçebe savaşçılar ile yerleşikler arasında vergi/haraç ve yağma biçiminde kurulan bu iktisadi ilişki sonucunda artan askeri güç ve akın sayıları ile Göktürkler güçlenir ve devletin güçlenerek genişlediği görülür (Kafeoğlu, 1987, s. 166).

İç Asya'da hüküm sürmüş Türk devletlerinin özgün yapısı sayesinde kurulmuş olan toplumsal-siyasi-ekonomik sistemin "hassas" dengesi, Ötüken, Türk birliğini sağlayan Türk boyları, İpek Yolu yağmaları, haraca bağlanan Çin ve tarım kentleri arasında gerçekleşir. Böyle bir ortamda optimumu başka bir deyişle "hassas" dengeyi uzun yıllar boyunca sağlamanın çok zor olduğu aşikardır. Yaklaşık 200 yıllık Göktürk tarihi daha önce aktardığımız gibi; bu "hassas" dengenin birçok nedenden dolayı bozulduğuna dair örneklerle doludur. Bir veya birkaç nedenden dolayı "hassas" dengenin bozulması sonucunda; kurulmuş olan sistem işlemez hale geldiğinden hükümdarlık sarsıntıya uğrar ve sistemdeki arıza onarılamazsa devlet büzülme sürecine girer (Divitçioğlu, 1987, s. 273-277).

İç Asya'da kurulmuş Türk devletlerinde görülen genişleme-büzüşme süreçleri ile ilgili Türk devlet geleneğinde güç yapılaşması ve iktidar ilişkisi bağlamında genel bir değerlendirmede bulunmadan önce yeniden Orhun Yazıtları ve Göktürkler özelinden hareketle bir takım tespitler yapmamız gerekmektedir.

Genleşme dönemi özelliklerini koruyamayan ve bir süre büzüşme dönemine giren; gerek 1. Göktürkler gerek 2. Göktürkler'de gerekse İslam Öncesi diğer Türk devletlerinde genişmeden büzüşmeye evrilmenin iki ana nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki "artan artık gaspı" ikincisi ise "Törelere müdahale"dir (Divitçioğlu, 1987, s. 283).

"Hassas" olarak ifade ettiğimiz dengenin kurulduğu ve genişleme sürecinde optimum şekilde gerçekleşen yağma ekonomisine dayalı artan iktisadi faaliyetler

sonucu giderek artan askeri güç ile artık gaspı da artmış oluyordu. Ancak bu artış bir noktadan sonra kurulmuş olan siyasi ve ekonomik sisteme fayda değil zarar vermeye başlıyordu. En bariz örneği Kagan Kağan döneminde görülen ekonomik ve askeri açıdan başarılı olunan dönemin ardından boy isyanlarının baş göstermesi de “artan artık gaspının” etkisi ile olmuştur. Şöyle ki; Türk birliğini sağlamak adına “sert ve zalimce” bir tavır sergileyen Kapgan Kağan asıl görevi olan “halkın refahı” düsturundan uzaklaşmıştır. Sağlanan birlik iş gücü ve asker gücü bakımından yağma faaliyetlerini artırarak ekonomik kazançları artırmış olsa da Türk boylarına uygulanan vergi/haraç da bu birliği korumak adına baskı aracı olarak kullanmıştır. Yani sadece Çin ve yerleşik hayatta üretilen artık ürünlerin sömürülmesi ile değil boyların boyları sömürdüğü bir düzende ortaya çıkmıştır. “Sert ve zalimce” tavır ile beraberinde gelen artık gaspındaki artış kara budunları isyana teşvik etmiştir. Benzer bir durum 1. Göktürkler’de de görülmüştür. İliğ Kağan’ın kendisine tabi budunlardan yüksek vergiler aldığı bilinmektedir (Kaplan, 1985, s. 188).

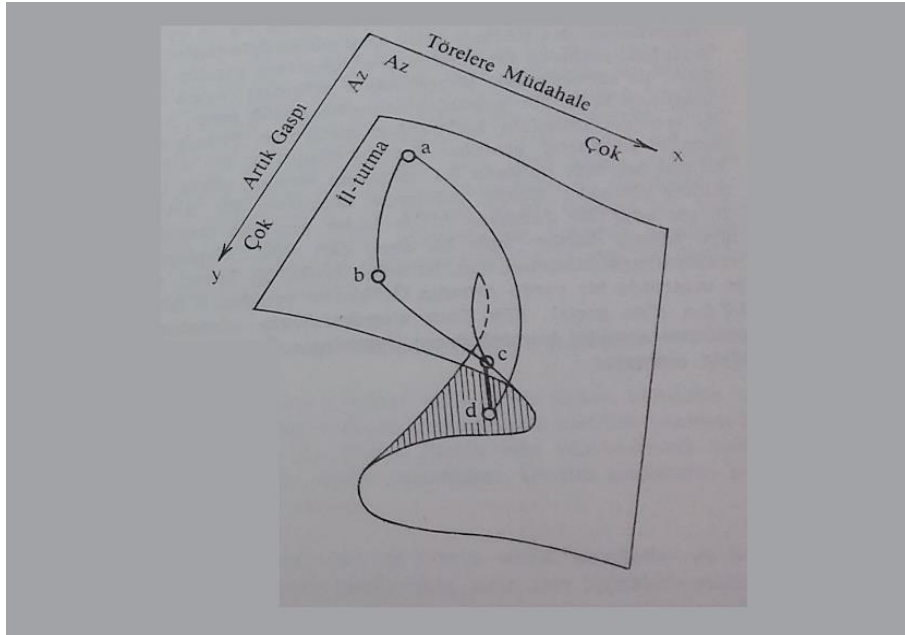
“Törelere müdahale” olgusu aslında Orhun Yazıtları’nda Bilge Kağan’ın sıklıkla dikkat çekmek istediği bir meseledir. Örnek olarak “Türk, Oğuz beyleri, milleti, iştin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vaz geç....” söylemi; hem ak budun hem kara budun hem de kendinden sonra gelecek kağanlar için bu konuda uyarıdır. Birinci Göktürk tarihine bakıldığında tarihi kaynaklarda budizme meyil ettiği açıkça yer alan Taspar Kağan’ın bu tutumu, “törelere müdahale” olarak açıkça görülür. Çünkü Budizm daha önce açıkladığımız üzere hiçbir açıdan Türkler’e uygun bir dinsel inanış değildir. Daha sonra kağan olan İşbara ““Bizim giyinme tarzımız, saç biçimimiz, müziğimiz ve şarkılarımız eski geleneklerimizdir ve değiştirilmeleri olanaksızdır” diyerek törelere bağlılığı yeniden sağlamaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamış ve 1. Göktürkler’in sonu gelmiştir. Bunun yanında yine törelere ve geleneklere uymayarak yerleşik hayata geçmeyi düşünen kara budun, Çin hükümdarının daveti ile Çin’e yerleşen ak budun beyler kapsamında düşünüldüğünde genel anlamda bir “törelere müdahale” sonrası büzüşme 1. Göktürkler’de başlamıştır (Taşağıl, 2015, s. 133).

Bilge Kağan’ın söylemlerinde törelere uyulması aksi takdir de yeniden yok olmayla karşı karşıya kalınacağı yönündeki uyarılarının temelindeki neden budur. Bununla birlikte Bilge Kağan kendisi de bazı konularda törelere müdahale edici

uygulamalar yapmak istemiştir. Yine daha önce açıkladığımız üzere Budizm'in yaygınlaşması için tapınaklar yapılması fikrinden Bilge Kağan'ı Tonyukuk vazgeçirmiştir. Özellikle Kapgan Kağan döneminde ak budun ve kara budunda Çin'e kaçma ve Çinlileşme artış göstermiştir. Bu ve benzeri örnekler her iki Göktürk devleti için çoğaltılabilir.

Konumuzun odağı kapsamında bakıldığında ise; kut-savaşçılık-üretkenlik üçleminde “hassas” güç ve iktidar dengesi “törelere müdahale” sonucunda bozulmuştur tespiti yapılabilir. Kaldı ki “artan artık gaspı” ve “törelere müdahale artışı” öyle bir noktaya gelmiştir ki bir süre genişleyen devlet bir sonra büzüşmeye başlar ve sonunda yok olur. Bu yok olma 1. Göktürkler'de elli yıllık Çin esareti olarak karşımıza çıkar. Daha sonra kut almış bir bey ve çevresinde toplananlar tekrar kutsal Ötüken'e giderek il tuttuklarında; töreye sahip çıkıp töreye uygun davrandıklarında yeniden 2. Göktürk devletini kurarlar ve yeniden genişleme başlar (Divitçioğlu, 1987, s. 273).

Genel anlamda ise İş Asya da kurulan göçebe çoban yaşam tarzı ve yağma ekonomisi temelli Türk Devletleri'nde ortalama yüzer yıllık dönemlerde benzer süreçler yaşanmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Divitçioğlu “Felaket Teorisi” yardımıyla aşağıdaki gibi bir modelleme yoluna gitmiştir. (Şekil-1)

Şekil 3.1 Genleşme-büzülme (Divitçioğlu, 1987, s. 279).

İl tutulmaya başlanılan nokta (a) noktasıdır. Artık gaspı başka toplumlar üzerinde az miktarda gerçekleşirken törelere bağlılıkta da bir sorun görünmemektedir.

Askeri güç büyüdükçe ve boylar arası birlik sağlandıkça diğer toplumlardan vergi/haraç/ulca yoluyla giderek artan bir artık gaspı oluşmaya başlar. Boy birliğinin sağlanması için törelere yapılan hafif müdahaleler genleşmeyi en üst seviyeye getirir. Bu durum (b) noktasında optimumu ifade eder. Ancak artarak devam eden artık gaspı, başka faktörlerinde etkisiyle (dış siyasi müdahaleler, casusluk faaliyetleri, kağanların sert ve zalimce tavrı gibi) ve törelere yapılan müdahalelerin artışıyla (yerleşik yaşama ve başka dini öğretilere özenilmesi, kağana itaat edilmemesi gibi) maksimum genleşmeye ulaşan devlet için bir süre sonra çöküş (fekalet) kaçınılmazdır ve (c) noktasına ulaşılmış olur. Çöküş minimum düzeyi ifade eden (d) noktasına kadar devam eder ve bu nokta artık devlet dağılmıştır. Genleşme sürecinin yeniden başlayabilmesi için başka bir boy veya bey ve etrafındakilerin tekrar (a) noktasına geçişi sağlayarak il tutması gerekir. (d noktasından a noktasına dönüş)

Konumuz açısından bir değerlendirme yapacak olursak; (a) noktası Ötüken Bölgesi olmalıdır. Ötüken'e gelerek il tutan 1. Göktürkler yukarıda açıkladığımız şekilde genleşme ve büzülme evrelerinde geçip (d) noktasında Çin esaretine mahkum olmuşlardır. Daha sonra özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini tekrar vererek, (a) noktasında yani Ötüken'de tekrar il tutup artık gasp ederek 2. Göktürk Devleti'ni kurmuşlardır. 2. Göktürkler'de aynı süreçlerin sonunda tarih sahnesinden silinmişlerdir. Göktürkler'den sonra tarih sahnesine çıkan Uygurlar'ın Ötüken'e yerleşmeleri de yine bu şekilde olmuştur.

Sonuç olarak yapmış olduğumuz bu çıkarımlar ile Orhun Yazıtları'ndan örnekler vererek Göktürk özelinden İç Asya'da kurulmuş Türk Devletleri geneline gelerek; hakim olan kut-savaşçılık-üretkenlik üçlemine dayalı, yağma ekonomisi temelli iktisadi faaliyetlerin ve bu yolla ebedi il tutma gayesinin gerçekleşebilmesi adına; güç yapılaşması ve iktidar ilişkileri bağlamında "hassas" dengenin kurulması olgusunun Türk devlet geleneğinde nasıl konumlandığını açıklamış olduk.

4. SONUÇ

Türkler tarafından meydana getirilmiş ve Türkler hakkında bilgi veren ilk Türkçe yazılı metin olan Orhun Yazıtlarının sadece dil özellikleri bakımından incelenmiş olması; Göktürkler özelinden Türk Yönetim geleneği geneline doğru bakıldığında önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Orhun Yazıtları ne sadece dil özellikleri açısından ne de sadece vermiş olduğu tarihsel-kronolojik bilgiler açısından incelenebilecek bir kaynak değildir. Yazıtlar bu çalışmada yapmayı hedeflediğimiz üzere; derinlemesine bir analiz ve sorgulayıcı, yorumlayıcı, tartışmacı bir yaklaşım ile Türk Yönetim tarihinin temelleri üzerine çok önemli değerlendirme ve çıkarımların yapılabileceği eserlerdir. Yazıtlarda yer alan söylemler “Güç ve iktidar” kavramları bağlamında değerlendirildiğinde ve bu kapsamdaki çıkarımlar sonucunda; Göktürklerde hakim olan yönetim anlayışı ve bu anlayışın Türk yönetim yapısı açısından nasıl konumlandığı ve Türk yönetim yapısını nasıl şekillendirdiği üzerine oldukça önemli bilgiler ve tespitlerin yapılabileceği açıktır.

Bizde bu çalışmada sadece yazılı tarih anlamında olmamakla birlikte; 1. Göktürk ve 2. Göktürk Devletleri’nin olaysal ve olaysal olmayan tarihlerine yer vererek ve öncelikle Orhun Yazıtları’ndaki ifadelerle hiç yer vermeden diğer tarihsel kaynaklar ışığında; “gücün meşrulaştırma simgesi olarak kutluk” , “gücün kullanım biçimi olarak kağanlık” ve “gücün kullanımından etkilenenler bağlamında iktidar ilişkisi” başlıkları altında 1. Göktürkler ve 2. Göktürkler için siyasi, ekonomik ve toplumsal açılardan “güç ve iktidar” kavramları bağlamında tespitlerde ve değerlendirmelerde bulunduk. Yapmış olduğumuz bu tespit ve değerlendirmelerin bir somutluğu ya da yorumu olarak Orhun Yazıtları’nın nasıl konumlandırılması ve anlamlandırılması gerektiği üzerine tartışmalarda bulunduk. Yazıtlardan yaptığımız alıntılar ışığında öncelikle; Göktürk Devletleri’nde güç ve iktidar ilişkilerinin kağanların ifadeleriyle “olan” düzleminde nasıl algılanması gerektiğine değindik. Yine yazıtlardaki söylemler üzerinden “olması gereken” düzleminde kağanların ne tür önerilerde bulunduğuna yönelik tespitler yaptık. Bu tespitlerimizin ışığında da Göktürk Devletleri ve Orhun Yazıtları’ndaki ifadeler özelinden; İç Asya’da İslamiyet öncesi kurulmuş Türk devletleri geneline geçiş yaparak ve genel bir değerlendirme olacak şekilde; Türk devlet geleneğinde güç yapılaşması ve iktidar ilişkileri bağlamında çıkarımlarda bulunduk.

Orhun Yazıtları'nda yer alan ifadeler incelendiğinde ve Göktürkler dönemi itibariyle “güç ve iktidar” kavramlarının, Türklerin kendine özgün özellikleri bağlamında diğer toplumlardan farklı biçimde algılandığı ve anlamlandırıldığı ortadadır. Türklerin kendine özgü yaşam biçimleri söyleminden kasıt en genel başlıklar olarak; göçebe-çoban-savaşçı yaşayış ve üretim tarzı; kut inancı, toprak mülkiyetinin oluşmamış olması, yönetimin başı olan kağanlık ve hepsinin birbirine içkinliği kapsamında iktidar ilişkileridir.

Büyük bölümü yağma ekonomisi temelli Göktürk geçim yöntemleri ve konar göçer yaşayış tarzı halkın çoban-savaşçı kimliğe sahip olmasına ve belli bir toprak mülkiyetinin oluşmamasına yol açmıştır. Yağma faaliyetleri için gerekli askeri gücü oluşturan halk, aynı zamanda yerleşik bir yaşam sürmediği için at yetiştiriciliği ve hayvancılık gibi toprağa bağımlılığı düşük faaliyetlerde bulunmuştur. Toprak mülkiyetinin olmayışı ise toprak sahipliğinden doğan bir sınıf ayrımı oluşması durumunu da Türkler'de engellemiştir. Yağma faaliyetleri sonucunda Çin'e ve diğer toplumlara karşı oluşturulan baskı ve hakimiyet kurma anlayışı, Göktürkler'de yönetim anlayışını da doğrudan etkilemiştir. Şöyle ki yağma ve akınlar için en stratejik bölge olan “Ötüken” in “il tutulacak yer olarak yazıtlarda dahi belirtilmesinden, yapılan sefer sayılarının teker teker yazılmış olmasından bile; yağma faaliyetlerinin önemi anlaşılmaktadır. Bu durumda yerleşik hayata geçilmesini öngörmeyen ve savaşçılık üzerine kurulu, kendine özgün bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bir diğer kendine özgün oluşum olan “kut” kavramının yönetim anlayışında ki en belirleyici özelliği ise “kutun halkın ferahı için kağana verilmiş bir lütuf” olduğudur. Bu durum Türklerde krallık benzeri bir körü körüne bağlılığın oluşumunu engellemiştir. Çünkü Tanrı tarafından kağana verilmiş olan kut; halkı için çalışmadığı takdirde yine Tanrı tarafından kağandan alınır. Kapan Tanrı'nın yeryüzünde ki bir elçisidir ancak Tanrılaşma kağanlar için söz konusu bile değildir. Bu durumda yönetim anlayışında, yönetsel bir sınıf oluşumunun önüne geçmiştir. Kağan halkına; hem askeri gücü oluşturdıkları için hem de halkın refahını sağlayamazsa, doğrudan veya dolaylı olarak halkın etkisiyle kağanlığından olacağını bildiği için Türklerde ki yönetim anlayışı bu doğrultuda şekillenmiştir. Yani kut kağanların gücünün meşrulaşması için olmazsa olmaz bir olgu iken, iktidarını sağlayabilmesi ve

sürdürebilmesi için tek başına yeterli bir kavram değildir. İktidarını sağlayabilmesi ve devam ettirebilmesi adına; belirttiğimiz gibi kendine özgün yapıları gereği, kut, göçebe çoban yaşam tarzı, sınıf kavramının olmayışı, yağma ekonomisi temelli ekonomik faaliyetlerin ön planda olması hem birbirini etkileyen hem de birbirinden etkilenen bir yapıdadır.

Birbirine içkin bu oluşum ve kavramlar Göktürk yönetim anlayışının ve bazı farklılıklara Eski Türk yönetim anlayışının kendine özgünlüğünü oluşturmuştur. Orhun yazıtlarında yer alan bilgi, sesleniş ve nasihatlerden de bu özgünlüğün çıkarımı yapılabilmektedir. Yazıtlarda söylenilmiş olan hiçbir ifade gelişi güzel söylenişmiş sözler olarak düşünmemeli ve doğru yorumlanmalıdır.

Yaptığımız bu çalışma Orhun Yazıtları'ndaki ifadeler ile ve Göktürk Devletleri tarihi ile sınırlı olduğundan, bundan sonra bu alanda yapılması düşünülecek çalışmalarda;

Türk yönetim sisteminin ve Türk töresinin ana çizgilerini çizen ilk Türkçe metin olan Orhun Yazıtları'nda yer alan ifadelerin “Soğdca” yazılmış yazıtlardaki ifadeler ve Çin yıllıklarında Göktürk öncesi döneme ilişkin bilgiler ile birlikte değerlendirilerek Türk yönetim sisteminin köklerine inilecek bir çalışma yapılması mümkündür. Bu sayede güç ve iktidarın kaynaklarının temelini nerden aldığı ve hangi geçmişten gelen inanışa veya kabullenişe göre törelerin oluştuğu çıkarımlarını içeren bir çalışma yapılabileceği düşünülebilir.

Bunun yanısıra yerleşik hayata ilk geçen Türk devleti olan Uygurlar'ın Göktürkler'den sonra kurulmuş olmalarının bir sonucu olarak Göktürk gelenek ve törelerini baz almış olmaları kaçınılmazdır. Fakat iki devlet arasındaki en göze çarpan fark olan yerleşik hayata geçiş sonrası; kut-savaşçılık-üretkenlik üçleminde ve Göktürkler dahil Uygurlar'a kadar olan Türk devlet geleneğinde yağmaya dayalı artık ürüne el koyma iktisadi geçim faaliyetleri Uygurlar'da nasıl bir değişim geçirmiştir? Göktürkler'e kadar benimsenmiş olan yaşam tarzı gereği; toprağa dayalı sömürü sistemi veya kölecilik düzenine dayalı artık değer üretme şeklinde bir yapı Uygurlar'da oluşmuş mudur? Böyle bir yapı oluşmuş ise Güç ve iktidar ilişkileri bağlamında bir sınıf ayrımında Göktürkler'den sonra gelen Türk devletlerinde söz edilebilir mi? Problemleri üzerinden değerlendirmelerin yapılacağı konularda çalışılabilir.

Bir diğ er husus olarak da; İslamiyet'i kabul ederek ve Anadolu'ya g    ile Anadolu'da kurulan Türk devletleri ile İç Asya'da kalarak Budizm gibi farklı inançları benimseyen Türk Devletleri'nde; Orhun Yazıtları'nda yer alan tavsiyelere ne derece uyulduğ unun ve sonuç olarak " lelebet il tutma ideali" kapsamında bu uyarıların nasıl sonuçlar doğ urduğ unun araştırılması ve değ erlendirilmesi üzerine de çalışılabilir.

KAYNAKLAR

- Acar, A. F. (1990). *Siyaset Sosyolojisi Ve Güç Dağıtımına Alternatif Yaklaşımlar Üzerine Notlar*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Ağaoğulları, M. A. Köker, L. (1991). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge.
- Akal, C. B. (1998). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost.
- Arsal, S. M. (1947). *Türk Tarihi Ve Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Arslan, A. (2014) *Türkiye’de iktidarın sosyolojik anatomisi ve iktidar seçkinleri* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler. Enstitüsü Dergisi. Cilt6, sayı: 1s.1-25
- Atalay, B. (2002). *Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler*. Ankara: Yeni Türkiye
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türklerin Tarihi*. İstanbul:Yaylacık.
- Aydoğan, M. (2008). *Türklerin Tarihi*. Cilt-2. İstanbul: Tekin.
- Ayyılmaz, C. (2004). İpek Yolu ve Orhun Yazıtları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 191-192
- Barthold, V. V. (1975). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bilgi, B. Kemal, A. (2003) *İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenik: Michel Foucault Ahmet (7)* Ankara: Bilgi.
- Berber, O. (2011). “*Türk Kültüründe Töre Kavramının Sosyo-Kültürel ve Siyasi İşlevinin Anlamsal Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme*”, VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, 21-25 Kasım, İzmir, ss.1-9.
- Boulding, K. E. (1989). *Three Faces Of Power*. London: Sage Publications.
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji (Temel Kavramlar / Kurumlar)*. Bursa: Ekin.
- Çalışkur, A. (2016). *Örgütlerde Güç Olgusu ve Gücün Kullanımı Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 7, S. 77-99
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çetin, E. (2009). Orhun Yazıtları’nda “İtaat” Kavramı. *Turkish Studes*, 4/8 Fall, 11-29.
- Daver, B. (1993). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal.
- Dahl, R.A. (1961). *Who Governs? Democracy and power in American city*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1964). *Modern Political Analysis*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Demir, Ö. Mustafa A. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç.
- Didar, Ö. (2016). *Türk-İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri. Bölüm-1*. Ed. Akçakaya M. Ankara: Gazi
- Divitçioğlu, S. (1987). *Kök Türkler*. İstanbul: Ada.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*. Ankara: İmge.
- Dumézil, G. (1958). *L'idéologie tripartite des indo-européens*, Bruxelles: Collection.
- Duverger, M. (2011). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Varlık.
- Eberhard, W. (1940). Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti. *İstanbul Teknik Üniversitesi Mecmuası*, VII-VIII, 125-191.
- Ekrem, E. (2006). “*Göktürklerden Türklere: Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış*”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 2, ss.5-24.
- Enigün, İ. (2010). *Orhun Yazıtları: Besleyici Güç*. İstanbul; Orhun Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri.
- Erdoğan, A. (2014). “*İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy*,

- Kengeş, Kurultay Örneği*. KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 39-52.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta.
- Erkoç, H. İ. (2008). *Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erkuş, A. (2011). *Çok Boyutlu Lider-İzleyici Etkileşiminde Kişilik Özelliklerinin ve Güç Kaynaklarının Rolü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Hisar.
- Friedman, R. B. (1990). *On the Concept of Authority in Political Philosophy*. New York: New York University Press.
- Freund, J. (2006). *Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi. -Sosyolojik çözümlemenin kısa tarihi-I*. İstanbul: Kırmızı.
- Gömeç, S. (2009). *Kök Türk Tarihi*. İstanbul: Berikan.
- Graff, D. A. (2002). *Medieval Chinese Warfare*. London: New York.
- Göze, A. (1993). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta.
- Güler, A. (1996). *Türk Yönetim Anlayışının Kaynakları*. Ankara: Ocak.
- Güngör, E. (1996). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Hunt, J. (1994). *Yönetici İçin Örgüt İçinde Ki Davranış Klavuzu*. Ankara: Öteki.
- Kafesoğlu, İ. (1976). *Göktürk Hakanları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi.
- Kapani, M. (1978). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Kaplan, M. (1985). "Orhun Abidelerinde Mekân-İnsan Münasebeti." Ankara: Türklük Araştırmaları, 1, 1-6.
- Karaca, S. (2013). *Machiavelli -Carl Schmitt ve Siyasal İktidar*. İstanbul: Damla Derneği.
- Koca, S. (2002). *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köken, V. (2002). *V. Thomsen Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.
- Köseoğlu, N. (1997). *Devlet (Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da)*. İstanbul: Ötüken.
- Landsberger, B. (1937). *Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Kongresi
- Lasswell, H.D. ve Kaplan, A. (1950). *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*. New Haven: Yale University Press.
- Liu, M.T. (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. Çev. Ersel Kayoğlu. İstanbul: Selenge.
- Lukes, S. (2006). *İktidar ve Otorite-Sosyolojik Çözümlemenin Kısa Tarihi-II*. İstanbul: Kırmızı.
- Mandaloğlu, M. (2012). *İslamiyet'ten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler*. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, S:2, ss.211-232.
- Mert, O. ve Bozkırlı, K.Ç. (2015). "Orhun Yazıtları'nda Boyları Bir Araya Getirme Çabaları" Bursa: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.
- Pfeffer, J. (1992). *Managing Witf Power*. Boston: Harvard Business School Press.

- Rasonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Saray, M. (1999). *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sertkaya, O. F. (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sinor, D. (2000). *(Kök) Türk İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yıkılışı*. İstanbul: İletişim.
- Taneri, A. (1981). *Türk Devlet Geleneği* Ankara: Turan.
- Taşagıl, A. (1992). *Göktürklerde İnsani Değerler Ve İnsan Hakları*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Taşagıl, A. (1995). *Göktürkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taşagıl, A. (1996). *Bilge Kağan'ın Vasiyeti*. İstanbul: Turan.
- Taşagıl, A. (1999). Gök-Türklerin Sonu ve Belgeleri. *Belleten*, 236, 23-41.
- Taşagıl, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tatar, T. (1997). *Türk Yönetim Sistemi*. İstanbul: Turan.
- Tafi, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekinoğlu, H. (2015) *Göktürkler*. İstanbul: Kamer.
- Tunaya, T. Z. (1970) *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri: Eski Türkler, İslam Devleti, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. İstanbul: Baha.
- Tunçay, M. (1969). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1-2-3 (Seçilmiş yazılar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler.
- Türkdoğan, O. (2011). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*. (3. Baskı). İstanbul: IQ Yayınları.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ögel, B. (1957). *Doğu Göktürkleri Hakkında Notlar Vesikalar*, *Belleten*, XXI/81, s.81-137.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: TDAV.
- Ögel, B. (1991). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi, I-II*. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken.
- Önder, A. R. (1976). *Geleneksel Halk Hukuku- I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt: IV*. Ankara: KB Milli Folklor Araştırması Dairesi.
- Özdemir, G. (2009). *Batı'da ve Türklerde egemenlik kavramı*. DPÜ SBE Dergisi, Nisan, 23, 123-137.
- Özdemir, G. (2014). *Weberyan Anlamda Türklerde Otorite Ve Meşruiyet İlişkisi (15.yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar)*. Akademik İncelemeler Dergisi Ekim sayı 2 cilt 9 s. 69-90
- Özev, M. H. (2005). *Meşruiyet Kavramının Dönüşümü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı.
- Öztürk, A. (1973). *Ötüken Türk Kitabeleri*. İstanbul: Ötüken.
- Yılmaz, G. (2014). *"Türk Devlet Felsefesinde "Kut", "Erdem" ve "Töre" Kavramları İle Bunların Aralarındaki İlişki"*, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, Ekim, ss. 311-374.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres.
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji yazıları*. İstanbul: İletişim.
- Zelyut, R. (2008), *Yabancı Kaynaklarına Göre Türk Kimliği*. Ankara: Fark.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : AŞIK İsmail
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Lisansütü Eğitim Enstitüsü	2022
Lisans (2. Üniversite)	Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi	2014
Lisans	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Fen Bilgisi Öğretmenliği	2008

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2009/.....	Eskişehir Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü	Memur

